

ભૂદાન-ગંગા

[પહેલો ખંડ]

તેજગણા—સેવાશ્રમ—દિલ્હી—સેનાપુરી—બનારસ
૧૮-૪-૧૯૫૧ થી ૧૧-૯-૧૯૫૨

વિનોબા

સંપાદિકા: નિર્મળા દેશપાંડે:: અનુવાદક: સુનીલાઈ વૈશ

★ યજ્ઞ પ્રકાશન ★

પ્રકાશક :
અબોધ ચોકસી
મંત્રો : યજ્ઞ પ્રકાશન સમિતિ,
રાવપુરા, વડોદરા

પ્રથમ આવૃત્તિ ૫૨૫૦ જૂન '૫૭
કીમત • એક રૂપિયે

તા. ૨૫-૬-૫૭

• મુદ્રક :
કિશનસિંહ ચાવડા
ચેતના પ્રેસ પ્રાઇવેટ લિમિટેડ,
નવામળર, વડોદરા

પ્રાસ્તાવિક

ઋષીणाં પુનરાચનાં ઘાતે અર્થોઽનુઘાવતિ ।

પૌચ્છમચલ્લીમાં ઇશ્વરી ઇચ્છાનું ઉચ્ચારણ એક સામાન્ય જનને મુખે થયું, વિનોબાએ એમાંથી મૂદાનચરનો મંત્ર તારવી લીધો અને ત્યારથી આજ સુધીમાં સ્વામિત્વમાંથી પૃથ્વીની સંપૂર્ણ સુક્રિતને સિદ્ધ કરવા મથનારું ગ્રામદાન આંદોલન આજે હવે ઉત્પન્ન થઈ ચૂક્યું છે. સર્વસામાન્ય જનમાં પ્રગટી રહેલી દિવ્યતાના અગ્રદૂત બનીને નિત્યવર્ધમાન વિનોબા હજીયે આગળ વધી રહ્યા છે.

પ્રથમ મંત્રોચ્ચાર થાય છે, અર્થો અનેક પછીથી સ્ફુટ થાય છે. એક પછી એક અર્થો એ મંત્રમાંથી ભારતની ભૂમિપર પ્રગટ થઈ રહ્યા છે.

બૂદાન-ગંગોત્રીના પ્રાકટ્ય પછી વિનોબાનો જાપ સતત ચાલતો રહ્યો છે. 'નિત-નવીન' નવનીત આપણને મળતું રહ્યું છે.

બૂદાન એ કેવળ ભૂમિનાં દાન માગવાનું કે ભૂમિનું સમ-વિતરણ કરવાનું આંદોલન માત્ર નથી. એ એક સમગ્ર જીવન-દર્શન છે. વિનોબાને પગલે પગલે બૂદાનનો જાપ ચાલે છે અને પ્રતિદિન જીવનનાં નવાં નવાં પાસાં આલોકિત થતાં જાય છે. એમાંથી શક્ય તેટલાંને આ પુસ્તકે મારફત પ્રકટ કરવાનો સ્તુત્ય પ્રયાસ બહેન નિર્માળા દેશપાંડેએ કર્યો છે.

બૂદાન-આરોહણમાં આ છ વર્ષ દરમિયાન એક પછી એક તબક્કાઓ આવતા રહ્યા છે. એક એક તબક્કે વિચાર સ્પષ્ટપણે વિકાસ કરતો રહ્યો છે. ભૂમિનાં દાનથી માંડીને વિશ્વ સમગ્રને આવરી લેતા વિશ્વસંકલ્પ સુધીનો એનો વિકાસ અનેક તબક્કાઓમાં વહેંચાયેલો છે. આ અનુવાદ અમે હિંદી ખરો પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ

નથી કરતા પણ ભૂદાનગંગાના વિવિધ તળકાઓ પ્રમાણે વધુ નાના ખંડોમાં પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ. હિંદીના પ્રથમ બે ખંડ, અર્થાત્ ગિહાર-યાત્રાની સમાપ્તિ સુધીનાં પ્રવચનો, ગુજરાતીમાં ત્રણ ખંડોમાં પૂરાં કરવા ધાર્યાં છે.

—પ્રકાશક

અનુક્રમ

૧	ગંગોત્રી પ્રગટી	...	૧
૨	વામનાવતાર	...	૪
૩	ભૂમિદાનમાં શ્રીમાનોતો બચાવ	...	૬
૪	દવા પાણીની પેઠે જમીન પણ સૌની	...	૬
૫	જમીન અને સંપત્તિ ગામની	...	૭
૬	ભૂમિ સૌની માતા છે	...	૭
૭	જૂઠો દીકરો સમાજ	...	૮
૮	ચોરનો બાપ કંઠૂસ	...	૮
૯	દાનં સંવેમાગઃ	...	૯
૧૦	અદિસાથી નબળો પણ સખળો અને છે	...	૯
૧૧	ભૂમિદાનપણ	...	૧૦
૧૨	ભારતીય સંસ્કૃતિ અને ભૂદાન	...	૧૩

સેવાપ્રામથી દિલ્હી :

૧૩	છેવટનો મુકાબલો સામ્યવાદ અને સર્વોદય વચ્ચે	...	૨૫
૧૪	મારું જીવનકાર્ય : અદિસાની શોધ	...	૨૬
૧૫	અદિસાક ક્રાંતિને સફળ બનાવો	...	૨૮
૧૬	સર્વોદય પહેલાં સર્વનાશ જરૂરી નથી !	---	૩૯
૧૭	માલિદી છોડો !	...	૩૭
૧૮	પાંચ દરોડ એક જ જમીન ભોઈએ	...	૩૦
૧૯	કતલ, કાયદો અને કુરુણા	...	૪૬
૨૦	સામ્યયોગની રચાપના જરૂરી છે	...	૩૮
૨૧	વિશ્વા નહીં દીસા	...	૪૫
૨૨	અકિનનું અનુદાન	...	૪૮
૨૩	લોકપાનિક સરકાર	...	૫૨
૨૪	પંચવિધ કાર્યક્રમ	...	૫૭

૨૫	અદિસહ ક્રાંતિ અને કાયદો	...	૬૦
----	-------------------------	-----	----

ઉત્તર પ્રદેશ-દિલ્હીથી સેવાપુરી :

૨૬	સમાજને ઉચિત પ્રેરણા આપો !	...	૬૭
૨૭	માનવીય પદ્ધતિઓ જોઈએ, પાશવીય નહીં	...	૬૮
૨૮	સર્વોત્તમ કાર્ય	...	૭૧
૨૯	વેળ વીત્યા પછી પરતાવો શો ?	...	૭૨
૩૦	નિમિત્ત માત્ર બનીએ !	...	૭૨
૩૧	કોમ્યુનિસ્ટોને	...	૭૩
૩૨	રાષ્ટ્રીય આયોજન, યંત્ર બહિકાર, સત્યાગ્રહ	...	૮૪
૩૩	શબ્દ અમારું શસ્ત્ર છે	...	૯૬
૩૪	વિદ્યેન્દ્રીકરણ દ્વારા શાસનમુક્તિ તરફ	...	૯૮

સેવાપુરીથી બનારસ :

૩૫	વર્ણવ્યવસ્થા : વર્ગીય સમાજ-રચના	...	૧૦૭
૩૬	દેશવાસીઓને સહકાર માટે અપીલ	...	૧૧૭
૩૭	બૂદ્ધાન મજદૂર-અદિલન છે	...	૧૨૦
૩૮	ધર્મ-યજ્ઞ-પ્રવર્તન	...	૧૩૩
૩૯	હિંદુ ધર્મ સમુદ્ર સમાન છે	...	૧૪૩
૪૦	સામાજિક સુક્રિા	...	૧૫૧
૪૧	ઋષિ અનુશાસન	...	૧૫૬
૪૨	મહત્વની પ્રશ્નોત્તરી	...	૧૬૪
૪૩	ભારતીય સંસ્કૃતિનું અર્થ-શાસ્ત્ર	...	૧૭૨
૪૪	કામ-નિયમન પછી અર્થ-નિયમન	...	૧૭૫
૪૫	રામ-કામ કર્યા વિના કર્યાથી મને વિશ્રામ !	...	૧૭૮

ભુદાન-ગંગા

(પહેલો ખંડ)

ગંગોત્રી પ્રગટી

: ૧ :

અમે પાપાળાં આવીએ છીએ. મેં સાંભળ્યું હતું કે તમારા મુલકમાં દુખિયાં લોકો ધણાં છે. એમ તો આખા હિન્દુસ્તાનમાં બધે ઠેકાણે દુઃખી લોકો છે, પણ તમારા આ મુલકમાં કોમ્યુનિસ્ટોને લીધે ધણી તકલીફ છે. પણ આપણે તો કોમ્યુનિસ્ટોથી ડરતા નથી. કોમ્યુનિસ્ટ કાંઈ રાક્ષસ નથી. આપણા જેવા જ તેઓ છે. હૈદરાબાદ જેલમાં ધણા કોમ્યુનિસ્ટ રેતા એ ત્રણ વર્ષથી ગિરફતાર થઈને પડ્યા છે. હમણાં જ રામનવમીને દિવસે હું એમને મળ્યો હતો. મેં જોયું કે એ લોકો પણ મારા તમારા જેવા સીધા-સાદા માણસો છે. ઉર્તાય બધા એમ કહે છે કે એમણે અહીં બહુ ત્રાસ વરતાવ્યો છે. પણ જો આ ગામના ગરીબ અને શ્રીમંત લોકો સંપીને રહે તો ગામને કાંઈ દુઃખ ન રહે. હું આ ગામના સૌ લોકોને કહું છું કે તમે એક થઈ જાઓ. ગામમાં કેટલાક લોકો દુઃખી છે, તો વળી કેટલાક સુખી પણ છે. જે લોકો સુખમાં છે એમને અમે વિનંતિ કરીએ છીએ કે તમે જરા તમારા ગામના દુઃખી લોકોની ચિંતા કરો. આપણને માધીજીએ એક મોટો ઉપાય બતાવ્યો છે કે આપણે કાંઈને કશી તકલીફ નહીં આપીએ. જે દુઃખી છે તેમણે સખરી રાખવી જોઈએ. આપણે સહન ન કરીએ તો આપણું કામ નહીં ચાલે. આપણાં દુઃખ અને આપણી તકલીફોને સંભળતોની સામે રજૂ કરવાં જોઈએ. જોલવામાં જરાય ડર ન રાખવો. અસત્ય કદી ન જોલવું. વાત વધારીને કદી ન કહેવી. જેવું હોય તેવું જ કહેવું. આમ જો ગરીબ-દુઃખી લોકો દિમ્મત રાખે, અને સુખી લોકો દયાગાવ રાખે તો તમારા ગામમાં કોમ્યુનિસ્ટોનો કાંઈ ઉપદ્રવ નહીં થઈ શકે.

ભૂમિદાનનો સંકલ્પ

આને આ ગામના હરિજનોને મને મળવા આવ્યા હતા. એમણે કહ્યું કે જો અમને થોડી જમીન મળે તો અમે મહેનત કરી ખાઈએ. મેં એમને કહ્યું ‘જો હું તમને જમીન અપાવું તો તમારે સૌએ હળામળાને કામ કરવું પડશે. અલગ અલગ જમીન નહીં આપીએ.’ એમણે કમ્બુ ક્યું કે ‘અમે બધા એક થઈશું અને જમીન પર મહેનત કરીશું.’ પણ મેં કહ્યું કે ‘એ પ્રમાણે અરજ લખી આપો. તો હું સરકારમાં ગોકલી આપીશ.’ પણ એમને ૧૦૦ એકર અહીંની જ જમીન આપવા અહીંના જ એક ભાઈ તૈયાર થઈ ગયા. એમણે મારી સામે હરિજનોને વચન આપ્યું કે એટલી જમીન હું તમને દાન આપીશ. એ બધો માણસ અહીં તમારી સામે જ બેઠો છે. જો એ જમીન ન આપે તો ધરતરનો ગુનેગાર બનશે. પણ તમે એ યાદ રાખજો કે એણે જમીન આપી તો હરિજનોની એ જવાબદારી થઈ જશે કે તેઓ સૌ પ્રેમથી એકઠા થઈને એ બેડે. જો આવા સંજ્ઞન દરેક ગામમાં મળે તો કોમ્યુનિસ્ટોનો પ્રશ્ન ઊકલી જ ગયો સમજો. તમે એટલું ચોક્કસ માનજો કે હિન્દુસ્તાનમાં શ્રીમંત લોકો પોતાના હાથમાં વધારે જમીન નહીં રાખી શકે. કેમ પણ શ્રીમંત ગરીબોની મદદસિવાય પોતાની ભૂમિ પોતાના હાથમાં રાખી નથી શકતાં. સરકાર પણ આજે છે કે કંઈક ને કંઈક જમીન તો સૌને મળે

જમીનની સાથેસાથે ગૃહ-ઉદ્યોગ

પણ તમને હું બીજી એક વાત કહી દેવા માગું છું. જો સૌને જમીન આપવામાં આવે તોયે આપણા સૌનું જીવન પૂરેપૂરું સુખી નહીં થઈ શકે. તમારા ગામમાં કુલ ત્રણ હજાર લોકો વસે છે અને ગામની એકંદર જમીન ૭ હજાર એકર છે. એમાં સારી જમીન પણ આવી, નરસી જમીન પણ આવી અને પરચર પણ આવ્યો. મતલબ એ કે માથાદીક આ ગામમાં એક એકરથી વધુ જમીન નથી. હવે તમે વિચારો કે એક એકર જમીનની ખેતી કરવાથી આખા વર્ષનાં રોટલા, કપડાં-લત્તાં વગેરે મળી રહે ખરું? એટલે જમીનની ખેતી સાથે સાથે બીજા ધંધા પણ ગામમાં ચાલે એ વાતની જરૂર છે. અહીં આટલાં લોકો એકઠા થયાં છે. એમાં કેટલીયે બહેનો છે, કેટલાય બાઈઓ છે અને કેટલાય બાળકો છે. પણ એમાં કોઈ નાનું છે ?

દરેક બહેન અને બાઈએ કપડાં પહેર્યાં છે. જુઓ પેલું બાળક, એણે
કપડાં પહેર્યાં છે. તમે આ બધું કાપડ બહારથી ખરીદો છો. સરકાર તો કહે
છે કે તમે તમારા ગામમાં થોડો કપાસ વાવો તો એ એનું મહેસૂલ પણ માફ
કરશે. એ એમ એટલા સારું કહે છે કે જો દરેક ગામે કપાસ થાય તો દરેક
ગામે લોકો સૂતર કાતીને પોતાનાં કપડાં બનાવી શકે. પણ આજે
આપણી એવી દળદરી દશા થઈ છે કે લોકો ફાટેલાં કપડાં પહેરે છે. આપણને
દહાડે દહાડે કાપડ મળવાનું થતું જવાનું છે.

પહેલાંના જમાનામાં ગામે ગામ કપાસ થતો. દરેક ગામે લોક સૂતર
કાતતા અને પોતાનાં કપડાં પહેરતા. ગાંધીજીએ સમગ્રન્યું છે કે હિંદુસ્તાનનો
કિસાન જેમ પોતાનું અનાજ પેદા કરી લે છે તેમ જો જો પોતાને માટે
કપડાં પણ પેદા કરી લેશે તો જ સુખી થશે, નહીં તો નહીં થાય. આમ
જો તમે ઉદ્યોગ કરશો તો તમારા ગામના વણકરોને પણ કામ મળશે. આ
વણકરો મને આવીને કહેતા હતા કે ‘અમે મહિનામાં આઠ તાકા વણી
શકીએ છીએ પણ અમને બે જ તાકાનું સૂતર મળે છે, તો અમે શું કરીએ ?’
જાણ એ વણકરોને હું કયાંથી સૂતર આપું ? હા, તમે પ્રાર્થના કરો કે
બગવાન ! એમાસામાં સૂતરનો વરસાદ વરસાવો તો પછી આ વણકરોને
વરસાદમાંથી સૂતર મળી રહેશે. ધારો કે મૃગ-નક્ષત્રમાં સૂતરનો વરસાદ
થવો જોઈએ !

ટુંકમાં હું એમ કહેતો હતો કે તમે સૌ ગામમાં કપાસ વાવો અને સૂતર
કાતો તો તમારા ગામમાં વણકર જીવતા રહેશે. નહીં તો એ મરવાના છે.
અરે, મિલવાળાઓ પાસે સૂતર છે ક્યાં ? લગાઈ પહેલાં એ લોકો માણસ
હીં ૧૭ વાર કાપડ વણતા હતા, પણ હવે ૧૨ વાર જ આપે છે. તમે એમ
ન માનશો કે મિલવાળા ક્યાંકથી વધારે સૂતર લઈ આવશે. જો તમને
વિભાગતથી સૂતર લાવી દે તો શું તમે એ વિભાગતી સૂતર પસંદ કરશો ? જો
બહારથી અનાજ લાવી આપવાનું હોય, સૂતર પણ લાવી આપવાનું હોય,
તો પછી આ દેશમાં રહો છો જ શા સારું ? બહાર જ કેમ નથી આવ્યા
જતા ? પણ જો તમારે અહીં જ રહેવું હોય તો દરેક ગામે અનાજ પેદા થવું
જોઈએ, દરેક ગામે કાપડ પેદા થવું જ જોઈએ. સૂતર કાતવું એટલું સહેલું

છે કે પાંચ વર્ષનો છોકરો પણ પોતાને માટે કાંતી શકે છે. એ જ રીતે ગામના બીજા ઉલોગો પણ છે, એ બધા ગામમાં ચાલવા જોઈએ. આમ આપું ગામ એકદુરં યજ્ઞને ઉલોગમાં લાગી જાય, એક બીજા પર પ્રેમ રાખે તો કોમ્યુનિસ્ટો પણ સંતોષાઈ જશે. માટે હવે બેઠ હોડો દો અને કામમાં લાગી જાઓ.

દારૂ-તાડી છોડો

એક બહુ ખરાબ વાત હતું આ બાજુ જોઈ હતું. હજારો લોકો દારૂ-તાડી પીએ છે, એનાથી કાંઈ લાભ નથી થતો, બધી જાતની હાનિ જ છે. જો આ દારૂ-તાડીની લત ચાલુ રહી તો તમારી અકલ બહેં મારી જશે. એટલું નક્કી માનજો કે તમારો ઉપર કોઈને કોઈ પારકાનું રાજ્ય રહેશે, તમારું પોતાનું રાજ્ય નહીં રહે. દારૂ-તાડીનું વ્યસન હિન્દુ ધર્મની વિરુદ્ધ છે, મુસ્લિમ ધર્મની વિરુદ્ધ છે. બધા ધર્મોએ એનો વિરોધ કર્યો છે.

પોચમપદ્મી, જિ. નક્ષત્રુડા (તેલંગણા) ૧૮-૪-'૫૧

વામનાવતાર

: ૨ :

હમણાં હું એક નાનકડા ગામથી આવ્યો. એ ગામને લૂંટીને આવ્યો છું. એ ગામમાં ૫૦ એકર જમીન એક શ્રીમાન બાપ પાસેથી ગરીબોને અપાવી. એના પહેલાં પણ ૮ ગામોમાં આમ જ ૬૫ થી ૧૦૦ એકર જમીન લોકો પાસેથી લીધી અને ગરીબોને આપી. આજે તમારા ગામને પણ લૂંટવાનો છું. પણ આ કોમ્યુનિસ્ટ લોકો કહેશે કે પાંચ પાંચ હજાર એકર જમીનવાળા સો એકર જમીન આપે તો એનાથી શું વળશે ? હું કદું છું કે જરા ધીરજ રાખો. હમણાં પાંચ હજારમાંથી જે સો આપે છે, તે જો પ્રેમથી આપે છે તો હું બહુશ. અને બાકીની ચાર હજાર નવસો એકર તે પણ મારી જ છે. ત્યારે આ લોકો જોશે કે આપણે ગરીબોને જમીન આપીએ છીએ, તેના બદલામાં આપણને એમનો પ્રેમ મળે છે, ત્યારે એ લોકો જાને જ કહેશે કે હજુ પણ લો.

ત્રીજે પગલે સર્વસ્વ લઈ લઈશ

એ સોબની કોમ્યુનિસ્ટ લોકો કહેશે : 'કેવો મોળો માણસ છે !' પણ

હું એમને કહીશ કે હું લોભો નથી, મારો ધધો હું બરાબર જાણું છું. એક વાર થોડી ભાવના અને થોડું વાતાવરણ થવા દો કે જમીન ગરીબોને આપવામાં લાભ છે. વાતાવરણ તૈયાર થઈ જાય ત્યારે તો કાયદો કરાવી જ લઈશ. પછી રાહ જોતો નહીં ખેતું કે આજે સો એકર છે, પાંચ સાલ પછી બીજી સો એકર મળશે અને પછી પાંચ સાલ બાદ બીજીની સો એકર. આમ ચાર હજાર મેવરવામાં તો બસો વરસ વહી જાય. વાત એમ છે કે હવા બદલાઈ જવી જોઈએ અને હવા બદલાય તો કાયદો તો એની સાથે આવે જ છે. જો હું વાતાવરણ તૈયાર કરી દઉં તો લોકો કાયદો પણ પસંદ કરશે. માથાપ આમ જ કરે છે ને ? એ બાળકને મીઠાઈ ખવડાવે છે તો પ્રેમથી ખવડાવે છે અને તમારો મારો છે તો તે પણ પ્રેમથી મારો છે. જે લૂંટવા જાય છે તે જ બાળકને મીઠાઈ ખવડાવે છે, પણ તે પ્રેમની મીઠાઈ નથી હોતી. પણ મારી લૂંટ પ્રેમની છે, હું જમીન લઉં છું તે પ્રેમથી, લઉં છું.

મને નવાઈ લાગે છે કે હું જ્યાં જઈ છું ત્યાં લોકો જમીન આપવા શા સારુ તૈયાર થાય છે. વિચારમાં પડી જઈ છું કે શું આ ગાંધીજીની કરામત છે ? લોકોને ખબર પડે છે કે આ ગાંધીનો માણસ છે એટલે પ્રેમથી જમીન આપવા તૈયાર થઈ જાય છે. પણ એટલી જ વાત નથી; બીજી વાત છે. ગાંધીજીની કરામત તો છે જ, પણ પરમેશ્વરનીયે કરામત છે. આટલી બધી જમીન પોતાની પાસે રાખીને છેવટે ટાઈ વસે બાંધી જવાનો નથી એ લોકોને સમજના લાગ્યું છે. આ ઇશ્વરનો મહિમા છે. અને આખરે આટલી જમીનને એ લોકો જાતે ખેડી તો નથી શકવાના. આટલી જમીન હાથમાં રાખવાથી કંઈ લાભ નથી એ વાત એમના બ્યાનમાં આવી ગઈ છે. એટલે જ આજે હું વામનાવતાર બની ગયો અને કહું છું કે જમીન આપી દો. ત્રણ પગલાં આપશો તો પણ બસ થશે. પણ મને જે સો એકર મળી છે એટલી જ મારી નથી. પેલી જે ચારસો એકર બચી છે તે પણ પૂરેપૂરી મારી જ છે. જેમ વામનના ત્રણ પગલાંમાં આખું ત્રિલુવન આવી ગયું તેવો જ આ મામલો છે. એ આ બધી ખૂબી ગરીબ લોકો સમજશે તો આખું મામ સુખી થશે.

આ તો હું કોમ્યુનિસ્ટોનું જ કામ કરી રહ્યો છું. આ તો એક

ફાયર છે. એ ફાયર નાખું છું, પછી એની ઉપર કાયદાનો દથોડો પડશે. જો આ ફાયર કામ નહીં આપે તો આપણું કામ માત્ર કાયદાથી નહીં બને. એનો આરંભ થાય છે દાનથી, અને સમાપ્તિ થાય છે કાયદાથી. કોમ્યુનિસ્ટ આરંભ કરશે લાડીથી અને સમાપ્ત કરશે કાયદાથી ! છેવટે કાનૂનથી સમાપ્તિ એ પણ કરશે અને હું પણ કરીશ, પણ હું આરંભમાં પ્રેમ અને દાન ઈચ્છું છું અને એ લોકો લાડી અને લૂંટ આણે છે.

વવિલાપદલી, ૨૧-૪-૫૧.

ભૂમિદાનમાં શ્રીમાનોનો ખ્યાલ

: ૩ :

મારી માંગ છે કે ગરીબો માટે થોડું ભૂમિદાન આપો. હું ગરીબો વતી આ જે દાન માગું છું તેમાં ફક્ત ગરીબોનો જ નહીં, બદલે શ્રીમાનોનો પણ ખ્યાલ છે. લોકો મને કહે છે કે 'ફલાણો માણસ શ્રીમંત છે, એટલે એને ત્યાં ન જીતરશો.' હું એમને પૂછું છું કે સારા મકાનને આગ લગાડશો કે નરસા મકાનને ? મને શ્રીમંતોને ઘેર ઉતારો. આપે છે ત્યારે હું એ જ કોશિશ કરું છું કે આ ધરમાં આજ શી રીતે લાગે. હું ઈચ્છું છું કે આજ લખાડવાનું કામ એ ધરનાં માલિકો જ કરે. હું એમને એ સમજાવીશ કે 'જાઈ, તારે ઘેર આગ નથી લાગી, પણ આ તો યદ્ય પ્રજ્ઞા રહ્યો છે.'

સિવનનગુડા, ૨૨-૪-૫૧

હવા પાણીની પેઠે જમીન પણ સૈાની

: ૪ :

જમીન તો આધાર છે અને દરેકને એ મળવો જોઈએ. દરેકને જમીન મળવી જોઈએ, પણ એનાથી કોઈ શ્રીમંત બનશે એવી આશા ન રાખવી. દરેકને હવા જોઈએ છે, પણ જો કોઈને હવા મળે તો આપણે એને શ્રીમાન નથી કહેતા. પાણી પણ દરેકને જોઈએ, પણ પાણી પરથી આપણે કોઈની સંપત્તિ નથી માપતા. તો જેમ હવા અને પાણી છે તેમ જ જમીન છે. જીવતાં રહેવા સારું ભૂમિ આધાર છે, પણ શ્રીમંત બનવા સારું ઉદ્યોગ જ આધાર છે. મામની ઉન્નતિ કરવી હોય તો મામના ઉદ્યોગો વધારવા જોઈએ. આજકાલ લોકોના મનમાં એવો ખ્યાલ બંધાય ગયો છે કે દિન્દુસ્તાનમાં જોતે જમીન મળી જાય તો મામલો બીકલી જાય, સૌ સુખી થઈ જાય.

પણ એ ખોટા ખ્યાલ છે. જમીનની વહેંચણી જરૂર થવી જોઈએ, પણ એટલાથી જ દેશ સુખી નહીં થાય. જે દેશમાં ઉદ્યોગ નથી એ દેશમાં લક્ષ્મી નથી હોતી.

નીચેશુદેમ ૨૮-૪-૫૧

જમીન અને સંપત્તિ ગામની

: ૫ :

તમે જુઓ છો કે લોકો થોડું થોડું ભૂમિદાન આપી રહ્યા છે. લોકોનાં દિલ બદલાઈ રહ્યાં છે. આમ જો લોકોનાં દિલ બદલાઈ જાય તો કાયદાની કાંઈ જરૂર નથી રહેતી. ગ્રેમથી આખો કારભાર ચાલે. સમજવાની વાત એ છે કે આખું ગામ એક કુટુંબ છે. જેમ વરસાદ અને સૂરજનો પ્રકાશ સૌને માટે છે તેમ તમારું આ ગામ સૌનું થવું જોઈએ. બધા ગામવાળાએ એક થઈ જવું જોઈએ અને સમજવું જોઈએ કે બધી જમીન સૌની છે. ફક્ત જમીન જ નહીં. બધું આપણી પાસે જે કાંઈક સંપત્તિ છે તે પણ આખેઆખી ગામની છે.

ચેદમુંગલ, ૨૯-૪-૫૧

ભૂમિ સૌની માતા છે

: ૬ :

જ્યારે આપણે કહીએ કે ભૂમિ સૌની માતા છે, ત્યારે પછી કેટલાક દોષરાજોનો એના પર હક હોય અને કેટલાક એની પાસેય ન જઈ શકે એવું મની ન શકે. એટલે દેખીતું છે કે જમીન વહેંચાવી જોઈએ. એને માટે બે રસ્તા છે: કતલનો અને કાયદાનો. કતલનો રસ્તો તો ભારતમાં ચાલી જ નહીં જકે. પ્રસંગ આવે સરકાર કાયદા જરૂર કરશે અને સરકારનું એ કર્તવ્ય પણ થશે. પણ એ કામ એવી રીતે થવું જોઈએ કે દેવળ ગરંબો જ નહીં, પણ શ્રામતો પણ એમાં પોતાનું દિલ સમજે. ક્યારે કાયદો તો બનાવવો જ પડે છે, પણ એને માટે વાતાવરણ અનુકૂળ કરવું જોઈએ. એટલે જ મેં એક નવા પ્રયોગ શરૂ કર્યો છે. હું ગરીબો માટે ભૂમિદાન માંગી રહ્યો છું. જો જમીન-વાળા મારી વાત સમજી જશે તો એમનાં જીવન પલટાઈ જશે અને તે પોતાનાં પૂરાં જીવન ગરીબોની સેવામાં આપી દેશે. વામન અવતારમાં ભગવાને ત્રણ પંચમાં ભૂમિ માંગી હતી પણ એ ત્રણ પગલાં ભૂમિ ત્રણ જીવનને આવરી વળી કાઢી કે વામનાવતારને કારણે બલિરાજનું પરિવર્તન થઈ ગયું હતું.

મિરિયાલશુકા, ૭-૫-૫૧

છટ્ટો દીકરો સમાજ

: ૭ :

મને ખુશી થાય છે કે અહીં ટેટલાક ગરીબોએ પણ દાન આપ્યાં. ખરું જોના લેવાનું છે શ્રોમંતો પાસેથી, પણ ગરીબોને પણ પુણ્યની-દાનની પ્રેરણા થવી જોઈએ. એમણે પણ આપસમાં એક બીજાની ફિકર રાખવાનો ધર્મ સમજવો જોઈએ. જેમને ખાવાયે નથી મળતું એવાને કાંઈક આપવું એ ગરીબોનો પણ ધર્મ છે, ગરીબના ધર્મમાં પણ નવો દીકરો પેદા થાય છે તો સૌ વહેમીને ખાય છે. એમ જ આપણે સમજવું જોઈએ કે આપણે ઘેર પાંચ દીકરા છે, છટ્ટો દીકરો સમાજ છે. થીમાન હોય કે ગરીબ, એના ધર્મમાં એક બીજી વ્યક્તિ છે, જેનો હિસ્સો આપવો એ દરેકનું કર્તવ્ય છે. કેવળ ભૂમિ અને સંપત્તિનો જ નહીં, પણ પોતાની બુદ્ધિ, શક્તિ, અને સમયનો પણ હિસ્સો દાનમાં આપવો જોઈએ. આપણાં શાસ્ત્રકારોએ આ દાનધર્મને નિત્યધર્મ તરીકે ગણાવ્યો છે. જેમ આપણે રોજ ખાઈએ છીએ તેમજ રોજ દાન પણ દેવું જોઈએ.

૧૨-૫-૫૧

ચોરનો બાપ કંજૂસ

: ૮ :

અહીં કોમ્યુનિસ્ટોનો ઉપદ્રવ છે તેથી એનો જાહેરરૂપે કરવા સરકારનું લક્ષ્ય આપ્યું. પણ પેટના રોગને લાંબે માથું દુખ્યતું હોય ત્યારે કપાળે સંઘ ધસવાથી કામ નહીં ચાલે. એને માટે તો પેટના રોગને મટાડનારો દવા જોઈએ. ઉપનિષદમાં રાજા કહે છે કે : ન મે સ્તનો જનપદે ન કદયઃ મારા રાજ્યમાં કોઈ ચોર નથી અને કોઈ કંજૂસ નથી. કંજૂસ ચોરોના બાપ હોય છે. એ ચોરોને અને લૂંટારાઓને પેદા કરે છે; અને એ જ રીતે આજે જે પોતાની પાસે હજારો એકર જમીન રાખે છે તે કોમ્યુનિસ્ટોને પેદા કરે છે. સમજવાની વાત એ છે કે સંઘ દરવાની વૃત્તિ પાપ છે. કતલથી કાચડો ઊઠ્ઠો નહીં શકે, કાચડાથી પણ બહુ થોડું કામ થઈ શકે છે. કાચડો મારી માફક ગરીબો પાસે જમીન નહીં લઈ શકે. એની એક મર્યાદા હોય છે. પણ જ્યાં હલ્લ-પરિવર્તન થાય છે ત્યાં સર્વસ્વ ત્યાગ કરનાર ફકીર નીકળે છે.

સૂચિપટ, ૧૩-૫-૫૧.

દાન સંવિભાગ:

: ૯ :

આ જે દાન આપવામાં આવે છે તેથી ટાઈની ઉપર કાંઈ ઉપકાર થતો નથી. આપણા શાસ્ત્રકારોએ 'દાન'ની વ્યાખ્યા કરતાં કહ્યું છે કે દાન સંવિભાગ: - દાનમાં સમાજમાં સમાન વિકાસ કરવાની વાત છે. સમજવા જેવું એ છે કે બાળકો પર માતા પિતાનો ટાઈ હક હોતો નથી, પરમેશ્વરનો હક હોય છે. તમારે ઘેરે પરમેશ્વર આવે છે એને તમે દીકરો ગણીને જમીન આપો છો. ગરીબને ઘેર પણ એ જ પરમેશ્વર આવે છે. માટે થવું એમ જોઈએ કે જોટલાં બાળકોમાં હોય એ બધાં પરમેશ્વરનાં અને એમની ચિંતા આપું ગામ કરે. માટે જેમ તમે તમારી જમીનો દિસે પોતાના દીકરાને આપો છો એમ જ થોડો દિસે ગરીબોને પણ આપવો જોઈએ. જેમ આપણે ઘરનાં બાળકોનો જમીન પર હક માનીએ છીએ તેમ જ ગરીબોનો પણ એ જમીન પર હક છે.

૧૯-૫-૫૧.

અહિંસાથી નબળો પણ સબળો બને છે

: ૧૦ :

સામાન્ય રીતે આપણે એમ માન્યું છે કે દુર્બળોના દુઃખનો પ્રતિકાર શસ્ત્રથી કરવો અને શસ્ત્ર ન હોય તો લાગી જવું. પણ સજ્જનોએ આપણને શીખવ્યું છે કે આ બંને રીતો ખોટી છે. દુઃખો કરનારા સામે ખુલ્લી છાતીએ ઊભા રહેવાથી આપણે વિજય મેળવી શકીએ છીએ. માંધીજીએ આપણને એ બતાવ્યું કે આ માર્ગ કેવળ થોડા સજ્જનો માટે જ નહીં, બલકે આખા સમાજ માટે કારગર છે. અહિંસામાં એક નાનું બાળક કે સ્ત્રી પણ દુનિયાની સામે ખડી થઈ શકે છે અને દુનિયાને જીતી શકે છે. શસ્ત્રોવાળી પદ્ધતિમાં બચ્ચાં, છુટ્ટાં, સ્ત્રીઓ વગેરેનું રક્ષણ કરવું પડે છે, બપોરે અહિંસામાં એમની પણ શક્તિ પ્રગટાવવાનો મોકો મળે છે.

અહિંસાનો માર્ગ એવો છે કે જેમાં દુર્બળ અને અશક્ત પણ સબળ અને સશક્ત બની જાય છે આ અત્યંત સરળ માર્ગ છે, છતાંય આપણે જમમાં પડીને શસ્ત્રોની પાછળ જઈએ છીએ.

બારા (વરંગલ), ૨૦-૫-૫૧.

પહેલાં જ્યારે દેશમાં અશાંતિ થતી ત્યારે આપણે ત્યાંના જુદામાન લોકો યજ્ઞ શરૂ કરી દેતા. મેં આ પ્રદેશમાં પ્રવેશ કર્યો ત્યારે મને પણ થયું કે મારે યજ્ઞ શરૂ કરવો જોઈએ. અહીં ઝંડા થયા, મારામારી થઈ. જૂન થયાં, એની શાંતિ યજ્ઞ વિના શી રીતે થઈ શકે? તમારા આ મામમાં પણ માર-કાપ થઈ, હત્યા થઈ, જેની નિશાનીઓ હું જોઈ આવ્યો છું. આમ ઠેકલાય મામોમાં થયું. તો આ બધાની શાંતિ મારે યજ્ઞ થવો જોઈએ. કયો યજ્ઞ કરવો એ જ હું વિચારતો હતો. મને એકદમ સંજ્ઞા નહોતી. શું પશુ-ખાલે-યજ્ઞ શરૂ કરું? પણ પશુ-બલિથી માણસને શો લાભ થાય? લાભ જ નો થાય તો કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહરૂપી પશુઓના નાશથી થાય. આ જ એવાં પશુ છે કે જેનું રાજ્ય આપણાં મન પર ચાલે છે, તો એમનું બલિદાન કરીએ એવો યજ્ઞ થઈ શકે. મેં વિચાર્યું : આ જમાનામાં આપણા દિલ પર કયા પશુનું વધુ રાજ ચાલે છે? મારા ધર્માનમાં આવ્યું કે આપણને તકલીફ દેનારો સૌથી અડિચાત્ર પશુ દ્રવ્યલોભ છે. આજ કાલ જંગલોમાં વાઘ બહુ નથી હોતા, તેથી એની રંજાડ આપણને ઝાઝી નથી હેતી, પણ આ લોભરૂપી પશુ બહુ રંજાડી રજું છે, દરેક ઠેકાણે રંજાડી રજું છે. એનું બલિદાન કરવાથી શાંતિ થઈ શકે. પછી મેં તમારી પાસે બુમિદાન માગ્યું શરૂ કરી દીધું. જ્યાં ગયો ત્યાં લોકોને એ જ સમગ્રવ્યું કે આ લોભરૂપી પશુનું બલિદાન થતું જોઈએ. લોકોએ લોભ તો પૂરો ન છોડ્યો, પણ તોય થોડું થોડું બુમિદાન આપી દીધું.

યજ્ઞનો ઉદ્દેશ્ય : અન્તઃશુદ્ધિ

આ બુમિદાન યજ્ઞમાં દરેકે થોડો થોડો ભાગ લેવો જોઈએ. જ્યારે કોઈ સાર્વજનિક યજ્ઞ મંડાય છે ત્યારે તેમાં દરેકે ભાગ લેવો પડે છે. જ્યારે કોઈ સાર્વજનિક મદાયત શરૂ થાય ત્યારે દરેક ધૈર્યથી અચ્છેર-ચોણેચોર દૂધ મળવું જોઈએ. કોઈ રાત્રી કે ધનવાન વધુ દૂધ આપી દે એવું નથી ચાલતું. આ બુમિદાન યજ્ઞમાં પણ દરેકનો હિસ્સો હોવો જોઈએ.

કારણ, દરેકની અન્તઃશુદ્ધિ થઈ જાય. એ એનો ઉદ્દેશ છે. એટલે જેની પાસે થોડી જમીન હોય તે થોડી આપે. પણ જેમની પાસે જમીન નથી તે આ યજ્ઞમાં શી રીતે ભાગ લે ? એ ખરું કે તેઓ ભૂમિદાન ન આપી શકે. એ તો ભૂમિ લેનારા હશે, પણ જ્યારે એમને જમીન આપવામાં આવે ત્યારે તેઓ એની પર સારી રીતે મહેનત કરે તો એમનો એ જ યજ્ઞ કહેવાશે. નાદીના જેટલા લોકો છે તે સૌએ આ યજ્ઞમાં ભાગ લે એમ હું ઇચ્છું છું. જેમની પાસે વધુ જમીન હોય તે વધુ આપે, જેની પાસે ઓછી હોય તે ઓછી આપે. પણ આપવી બધાએ જોઈએ. જેની પાસે ઓછી છે તે ઓછી આપશે તોય એના દાનની યોગ્યતા ઓછી નહીં થાય. પોતાની શક્તિ સુજન જે કાંઈ પણ અપાય તેની યોગ્યતા સમાન રહેશે.

સુગ આપણા હાથમાં છે

લોકોને એમ લાગતું હતું કે આ કલિયુગમાં ભૂદાન કેણુ આપશે ? લોકો પોતાની તસુબર જમીન પણ છોડવા નથી ચાહતા. એક તસુ ભોંય સારુ પણ કોટે ચડે છે અને હજારો રૂપિયા ખરચે છે. પોતાના ખેતરમાંથી પાંડોશો ખેડેને જરા સરખો દિરસો દબાવ્યો કે અહીંની વાડ જરાક ત્યાં ખસેડો તો કંઈક થાય છે. એક એક હાથ જમીન સારુ કંઈક થાય છે, ખૂન થાય છે. તો એની હાલતમાં ભૂદાન તો કેણુ જ દેતું હતું ? કાયદાથી જમીન હીનવી લો તો ચાલે. પ્રેમથી કેણુ આપશે ? પણ લોકોએ જોયું કે એક માગનારો મળી ગયો તો લોકો એને આપવા પણ લાગ્યા, અને આજ સુધીમાં ત્રણ હજાર એકર જમીનનું દાન થઈ ગયું. એમાં એક એકરવાળાએ પણ ગુટો આપ્યો, અને વધુ જમીનવાળાએ વધુ આપી. મુલ ત્રણસો લોકોએ દાન આપ્યાં છે. આ સાડા ત્રણ હજાર એકર એ કોઈ મોટી વાત નથી અને ત્રણસોયે કાંઈ મોટી વાત નથી. પણ આટલા લોકોએ આટલી જમીન આપી એ આ કલિયુગમાં નવાઈની વાત થઈ એવું લોકોને લાગે છે.

પણ કલિયુગ કે કૃતયુગ એ મનની કલ્પનાની વાત છે. આપણે પરમેશ્વરનું નામ લઈએ તો તે કૃતયુગ થઈ જાય છે. અને જો પરમેશ્વરનું નામ ન લઈએ,

તેને ન માનીએ, તો તે કલિયુગ થઈ જાય છે. તમે જુઓ છો કે આ યુગમાં પણ મહાત્મા ગાંધી, રામકૃષ્ણ પરમહંસ, રમણ મહર્ષિ વગેરે લોકો થઈ ગયા. મતલબ એ જ કે જેનું મન પરમેશ્વરનું રમણ કરતું રહેશે તે કલિયુગમાં નહીં રહે, કૃતયુગમાં જ રહેશે. પરમેશ્વરનું નામ લેતાં આપણને આ મુશ્કેલી નહીં શકે.

ભગવાનની ઇચ્છા વડે બધુંયે સંભવે

માટે લોકોએ જો હવે કાંઈક દાન આપવાનું શરૂ કર્યું છે તો એમાં કાંઈ આશ્ચર્યની વાત નથી. જો તમે સૌ એ સમજી લો કે આ શાંતિયસમાં ભાગ લેવાનો જ છે, તો લોકો જિલા થઈ થઈને આપવા માંડશે હું જાણું છું કે દરેક મનુષ્ય આ વાતને ઝટપટ નહીં સમજી શકે. મારા જેવાના કહેવાથી ઝટ નથી સમજતાં. પણ જો ભગવાન ચાહશે તો એ જરૂર થવાનું છે. તે મારા જેવા વૃષ્ઠ માણસની વાણીમાં પણ તાકાત ભરશે. તે જો ઇચ્છશે તો કલિયુગના મનુષ્યને પણ સારી બુદ્ધિ આપશે. એ ભગવાન ચાહે તો કાઈ ચીજ એની વિરુદ્ધ નથી જઈ શકતી. મને વિશ્વાસ ખેંચી ગયો છે કે ભગવાન ભારતની ઉન્નતિ ચાહે છે. આપણને કેટલાય વર્ષો પછી આઝાદી મળી, ઇશ્વરની એ કૃપા છે. આટલી કૃપા આપણા દેશ પર છે તો તમને સદ્બુદ્ધિ કેમ નહીં સૂઝે? હું માનું છું કે ભગવાન આ દેશમાં શાંતિ ફેલાય એમ ઇચ્છે છે. એની ઇચ્છા એ બોલોને બતાવતો નથી, પણ મનુષ્યના હૃદયમાં તેની પ્રેરણા કરે છે.

એક જગાએ દરિજનોએ મારી પાસે ભૂમિ માગી. મેં કહ્યું: 'હું ક્યાંથી આપું'. પણ તમારી માગણી સરકાર આગળ મૂકીશ,' એમણે કુલ ૮૦ એકર જમીન માગી હતી. મને ખ્યાલ નહોતો કે આટલી જમીન લોકો આપી શકશે, એટલે મેં સરકારનું નામ દીધું. પણ મને બુદ્ધિ સહી. પછી મેં બીના બીતાં પૂછ્યું કે ભાઈઓ, આટલી જમીન તમે આપી શકો ખરા? પરમેશ્વરે એક ભાઈને પ્રેરણા આપી એણે કહ્યું કે 'હું આપી શકીશ. હું સમજી ગયો કે ભગવાનની ઇચ્છા શી છે. આમ બીજા દેવસથી વામનાવતારનો દાખલો લઈને મેં માંગવું શરૂ કરી દીધું.

મને બગેસો બોલે કે આ ભૂદાનયજ્ઞથી તમારા નલગુંડા અને વરંગળ ખંતે
ત્રિલ્લામાં શાંતિ સ્થાપિત થઈ શકે છે. કેવળ પોલીસના બળથી અશાંતિ
દબાઈ શકે છે, પણ દયાયેલી અશાંતિ મોઢો મળતાં પાછી જાગી શકે છે.
આપણે જોઈએ છીએ કે ઉનાળામાં ઘાસ નગરે નથી ચડતું. એમ લાગે છે
કે દુનિયામાંથી ઘાસ માત્ર જાણે કે ખતમ જ થઈ ગયું. પણ થોડો વરસાદ
થવા દો—આખી દુનિયામાં ઘાસ જ ઘાસ. કારણ એ નષ્ટ નહોતું થયું.
એનાં બી જમીનમાં મોજૂદ હતાં. તો જ્યાં અશાંતિનાં બી મોજૂદ છે, ત્યાં
શાંતિ ન થઈ શકે. બી જમીનમાં હોય તો કાંઈ ને કાંઈ દિવસે એ જાગી
નીકળવાના? અશાંતિનાં એ બીને નિર્મૂળ કરવાં છે તેથી જ ભગવાને
મને આ ભૂદાનયજ્ઞ સુઝાડ્યો છે.

તનિકલ્લા, (વરંગળ) ૨૧-૫-'૫૨

ભારતીય સંસ્કૃતિ અને ભૂદાન

: ૧૨ :

માનવસમાજ હમરો વર્ગોથી આ પૃથ્વી પર રહે છે. પૃથ્વી એટલી
વિશાળ છે કે જૂના જમાનામાં અહીંનો માનવ ત્યાંના માનવને જરાય
ઓળખતો નહોતો. દરેકને કદાચ એમ લાગતું હશે કે આપણી જેવડી
જાતિ છે એવડી જ માનવ જાત છે. પૃથ્વીને પેલે છેડે શું ચાલતું હશે
તેનું ભાન પણ એમને કદાચ નહીં હોય. પણ જેમ જેમ વિજ્ઞાનનો પ્રકાશ
ફેલાતો ગયો તેમ તેમ સ્પષ્ટ સાથે મનુષ્યનો સંપર્ક વધતો ગયો. માનસિક,
ધાર્મિક, આધ્યાત્મિક, બધી દૃષ્ટિઓથી માનવોનો પરસ્પરનો સંપર્ક વધતો
ગયો. જ્યારે જ્યારે બે રાષ્ટ્ર કે બે જાતિઓનો સંપર્ક થયો ત્યારે દરેક
વખતે એ મીઠો જ સાબિત થયો એમ નથી. કદી એ મીઠો નીબડ્યો
તો કદી કડવો; પણ એકંદરે એનું ફળ મીઠું જ આવ્યું. આના દાખલા
આખી દુનિયામાં મળી શકે એમ છે. પણ આખી દુનિયાના દાખલા
આપણે જતા કરીએ અને માત્ર ભારત તરફ જોઈએ, તો આપણને જણાશે
કે બહુ પ્રાચીન કાળમાં અહીં આર્ય લોકો રહેતા હતા. એમની સંસ્કૃતિ
હિન્દુસ્તાનની પહાડી સંસ્કૃતિ હતી. અને દક્ષિણમાં જે દ્રાવિડ લોકો રહેતા
હતા. તેમની સંસ્કૃતિ 'સમુદ્ર સંસ્કૃતિ' હતી. આમ આર્ય અને
દ્રાવિડોની સંસ્કૃતિના મિશ્રણથી એક નવી સંસ્કૃતિ બની.

પહેલાં ઉત્તર અને દક્ષિણની આ બંને સંસ્કૃતિઓ અલગ અલગ રહી હતી. વર્ષો સુધી એમાં અંદરોઅંદર કોઈ સંબંધ નહોતો, કારણ કે વયમાં એક બહુ મોટું ફેરફાર થયું. પણ પછી બંને જમાતોનો સંબંધ થયો. એમાંથી કેટલાક મીઠા અને કેટલાક કડવાં ફળ આપ્યાં અને એનું પરિણામ આજનું ભારતવર્ષ છે. દ્રાવિડ લોકો અહીંના બહુ પ્રાચીન લોકો હતા. દ્રાવિડ અને આર્ય બંનેની સંસ્કૃતિઓના સંગમનો લાભ હિન્દુસ્તાનને મળ્યો અને એમાંથી એક એવું મિશ્ર રાષ્ટ્ર બન્યું કે જેમાં ઉત્તર અને દક્ષિણના સારા અંશ દૂધ સાકરની જેમ લળી ગયા. ઉત્તર અને દક્ષિણ એક થઈ ગયા. ઉત્તરના લોકો શાનપ્રધાન હતા તો દક્ષિણના ભક્તિપ્રધાન. આમ શાન અને ભક્તિનો સંયોગ થઈ ગયો. પણ ત્યાર બાદ અહીં જે મિશ્ર સમાજ બન્યો તેની વ્યાપકતા પણ એકાંગી સિદ્ધ થઈ.

ધર્મલાભની દેણ

પછી બહારથી મુસલમાનો અહીં આવ્યા અને પોતાની સાથે નવી સંસ્કૃતિ લઈ આવ્યા. એમની નવી સંસ્કૃતિ સાથે અહીંની સંસ્કૃતિની અથગમણ થઈ. મુસલમાનોએ પોતાની સંસ્કૃતિના વિકાસ માટે જે માર્ગો અપનાવ્યા હાગે છે. એક હિંસાનો અને બીજો પ્રેમનો. એ બે માર્ગો જે ધારાઓની માફક એકસાથે ચાલ્યા. હિંસા સાથે આપણે ગીઝનો, ઔરંગઝેબ વગેરેનાં નામ લઈ શકીએ છીએ, તે બીજી બાજુ પ્રેમ માર્ગ માટે અકબર અને કમીરનાં નામ લઈ શકાય. આપણે ત્યાં જે કમી હતી તેની ધર્મલાભે પૂર્તિ કરી દીધી. ધર્મલાભ સૌને સમાન માનતો હતો. જે કે ઉપનિષદ વગેરેમાં આ વિચાર જડે છે, પણ આપણી સામાજિક વ્યવસ્થામાં આ સમાનતાનો અનુભવ નહોતો થતો. આપણે એની ઉપર અમલ નહોતો કર્યો. વ્યાવહારિક સમાનતાનો વિચાર ધર્મલાભની સાથે આવ્યો. ધર્મલાભના આગમન વખતે અહીં અનેક જાતિઓ હતી. એક જાતિ બીજી સાથે રાટી-ખેટીનો સંબંધ નહોતો રાખતી. આમ બધા જુઓ ત્યાં વાડા બન્યા હતા. પણ ધીરે ધીરે બંને સંસ્કૃતિઓ નજીક નજીક આવી અને દેશને બંનેનો લાભ મળ્યો. આને અંગે જે લગાઈ ઝડપ અને સંઘર્ષ થયાં તેનો ઇતિહાસ આપણે જાણીએ જ છીએ.

જે લોકો અહીં આવ્યા એમણે તત્કાલારથી હિન્દુસ્તાનને જીત્યું, અથવા હિન્દુસ્તાનના લોકો લડાઈમાં હારી ગયા, એમ કોઈ નહોં કહી શકે. બદ્દે લડાઈએ થઈ એના પહેલાં જ ફકીર લોકો અહીં આવ્યા. તેઓ ગામેગામ ધૂમ્યા અને એમણે ઇસ્લામનો સંદેશો પહોંચાડ્યો. અહીંને માટે એ ચીજ એકદમ આશ્ચર્યક હતી. વચલા જમાનામાં હિન્દુસ્તાનમાં ધણા એવા ભક્ત થઈ ગયા કે જેમણે જાતિભેદની વિરુદ્ધ પ્રચાર કર્યો અને એક જ પરમેશ્વરની ઉપાસના પર બાર મુક્યો. એમાં ઇસ્લામનો બહુ મોટો દિસ્સો હતો. હિન્દુસ્તાનને ઇસ્લામની આ મોટી દેવળી છે.

પશ્ચિમનો હવિર્ભાગ

ત્યારમાદ આજથી લગભગ ત્રણસો વંસ પરની વાત આવે છે. યુરોપના લોકોને ખબર પડી કે હિન્દુસ્તાન બહુ સંપન્ન દેશ છે અને ત્યાં પહોંચવાથી લાભ થઈ શકે છે. એ જ અરસામાં ત્યાં વિજ્ઞાનની પ્રગતિ પણ થઈ. એ લોકો હિન્દુસ્તાન આવી પહોંચ્યા. હિન્દુસ્તાનમાં અત્યાર સુધી જે પ્રગતિ થઈ હતી તેમાં વિજ્ઞાનની કમી હતી. વિજ્ઞાન અહીં હતું જ નહોં એમ નથી. અહીં વૈદ્યશાસ્ત્ર હતું, પદાર્થવિજ્ઞાન હતું, લોકોને રસાયણશાસ્ત્રનું પણ જ્ઞાન હતું. સારાં મકાન, સારાં રસ્તા, સારાં વિદ્યાલયો અહીં રચાતાં હતાં. એટલે કે શિલ્પ-વિજ્ઞાન પણ હતું. એટલે હિન્દુસ્તાન એક એવો પ્રગતિશીલ દેશ હતો કે જ્યાં એ જમાનાનું વધુમાં વધુ વિજ્ઞાન મોજૂદ હતું. પણ વચમાળામાં અહીં વિજ્ઞાનની પ્રગતિ ઓછી થઈ. આ જ અરસામાં યુરોપમાં વિજ્ઞાનની શોધ થઈ અને પાશ્ચાત્ય લોકો અહીં આવી પહોંચ્યા.

હવે એમની અને આપણી વચ્ચે સંબંધ શરૂ થયો. એમની સાથેના આપણા સંબંધ કડવો અને મીઠો બંને પ્રકારનો થતો અને એ મિશ્રણથી એક ખીજી નવી સંસ્કૃતિ બની. કેટલુંક મિશ્રણ તો પહેલાં જ થઈ ચૂક્યું હતું. પછી જે જે પ્રયોગ યુરોપવાળાઓએ આપણા દેશમાં કર્યા તેના ફલસ્વરૂપે માત્ર ભૌતિક જીવનમાં જ નહોં પણ સમાજશાસ્ત્ર વગેરેમાં પણ પરિવર્તનો થયાં. જેમ જેમ અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ, જર્મન, રશિયન વગેરેના વિચારો સાથે પરિચય થવા લાગ્યો તેમ તેમ ત્યાંના નવા વિચારો સાથેના સંબંધ પણ વધતો ચાલ્યો. આજે આપણે જ્યાં જઈએ છીએ ત્યાં સમાજવાદ, સામ્યવાદ વગેરે વિષે સાંભળીએ છીએ. આ બધા વિચાર પશ્ચિમમાંથી આવ્યા છે.

હવે આ બધા વિચારોમાં ઝંઘડો શરૂ થયો છે. એમાંથી કયરો કયરો નીકળી જશે આપણી સંસ્કૃતિ કરતું ખોશે નહીં, બદલે કાંઈક મેળવશે જ. દિન્દુસ્તાનમાં પશ્ચિમના વિચારોના પ્રવાહ નિરંતર આવતો રહ્યો તે છતાં પણ શહેલાંના જમાનામાં આધ્યાત્મિક વિચાર ધરાવનાર જેટલા મહાપુરુષ પેદા થઈ ગયા એનાથી ઓછા આ જમાનામાં નથી થયા. આ સમયે પણ સંઘર્ષ થઈ રહ્યો છે, અથડામણ થઈ રહી છે, અને મિત્રણું પણ થઈ રહ્યું છે. આ જે વચગાળાની અવસ્થા છે તેમાં અનેક પ્રકારનાં પરિણામ નીપજે છે.

કોમ્યુનિસ્ટોમાં વિચાર

ગાંધીજીના ગયા પછી હું વિચારવા લાગ્યો કે હવે મારે શું કરવું જોઈએ. ને નિરાશ્રીતોનું કામ જોઈતે એમાં લાગી ગયો. પણ અહીંના કોમ્યુનિસ્ટો વિશે સતત વિચાર કરતો હતો. અહીંના ખૂનો વગેરે વિશે મને માહિતી મળતી હતી, છતાંય મારા મનમાં કદી ગજરામણ નથી થઈ; કારણ કે માનવજીવનના વિકાસનું થોડું દર્શન મને થયું છે. એટલે હું કહી શકું છું કે જ્યારે જ્યારે માનવજીવનમાં નવી સંસ્કૃતિ નિર્માણ થઈ છે ત્યારે ત્યાં થોડો સંઘર્ષ પણ થયો છે, લોહીની ધારા પણ વહી છે. એટલે આપણે વગર ગજરાયે શાંતિથી વિચારવું જોઈએ અને શાંતિમય ઉપાય શોધવો જોઈએ.

અહીં શાંતિ માટે સરકારે પોલીસ મોકલી છે, પણ પોલીસ કંઈ વિચારક નથી હોતી. એ તો શસ્ત્રસંપન્ન હોય છે અને હથિયારના જોરે જ સામનો કરી શકે છે. એટલે જંગલમાં વાઘોનો બદોબસત કરવા સારું પોલીસ મોકલવી એ જરોબર મળાય અને એ વાઘનો શિકાર કરીને આપણને વાઘથી બચાવી પણ શકે. પણ આ કોમ્યુનિસ્ટોની તકલીફ વાઘોની નથી, માનવોની છે. એમની રીત ભલે ખોટી હોય, પણ એમના જીવનમાં કોઈક વિચારનો ઉદય થયો છે. જ્યાં વિચારનો ઉદય થાય છે, ત્યાં તેનો ફક્ત પોલીસથી સામનો ન શકે. થઈ સગાર એ વાત જાણે છે, અને છતાંય એણે પોતાનું કર્તવ્ય સમજીને પોલીસની યોજના કરી છે માટે હું એને દોષ નથી દેતો.

વિચારશોધનનું સુખ્ય સાધન : ચરિત્રવેત્તિ

આમ આ પ્રાયગ અંગે વિચાર કરતાં મને સંઘર્ષ કે આ પ્રદેશમાં ફરવું જોઈએ પણ શી રીતે ફરવું ? મોટર વગેરે સાધનો તો વિચારશોધક નથી.

એ સમયસાધક છે, એનાથી અંતર કપાય છે. જ્યાં વિચાર શોધવો છે ત્યાં શાંતિના સાધન જોઈએ. જૂના જમાનામાં ઊંટ-ધોડા વગેરે હતાં. લોકો એનો ઉપયોગ પણ કરતા હતા અને એક એક રાતમાં બસો માઇલ મુઠી ચાલ્યા જતા. પણ શંકરાચાર્ય, મહાવીર, બુદ્ધ, ચૈતન્ય, નામદેવ જેવા લોકો દિન્દુરતાનમાં ફર્યા અને પગપાળા જ ફર્યા. એ લોકો ઈચ્છત તો ધોડા અથવા ઊંટ પર પણ ફરી શકત. પણ એમણે એ ઝડપી સાધનોની મદદ ન લીધી, કારણ કે તેઓ વિચારનું શોધન કરવા ઈચ્છતા હતા. વિચાર-શોધન માટે સૌથી ઉત્તમ સાધન પગપાળા ફરવું એ જ છે. આ જમાનામાં એ સાધન એકદમ સ્વચ્છ નથી, પણ શાંતિપૂર્વક વિચાર કરીએ તો સ્વચ્છ કે પગપાળા ફર્યા વિના આશો નથી.

વામનાવતારનો જન્મ

હું વર્માથી ચાલતો શિવરામપદ્મો આવ્યો અને ત્યાંથી અહીં આવ્યો. કોમ્યુનિસ્ટોના કામની પાછળ જે વિચાર છે, એનો સારભૂત અંશ આપણે મહજ કરવો પડશે, એનો અમલ કરવો પડશે. એ અમલ શી રીતે થાય તે અંગે હું વિચારતો હતો, એટલામાં મને કંઈક સ્વપ્નું. બાહજી તો હતો જ, ઝટપટ વામનાવતાર લઈ લીધો અને ભૂમિદાન માનવું શરૂ કર્યું.

સરકારમાં થતું હતું કે વાતાવરણ પર એની શી અસર થશે? થોડાં અમૂનર્મિદુઓથી આવ્યો સમુદ્ર મીઠો શી રીતે થશે? પણ ધીરે ધીરે વિચાર વધતો ગયો. પરમેશ્વરે મારા શબ્દોમાં કંઈક શક્તિ ભરી દીધી. લોકો સમજી ગયા કે આ કામ કાન્તિનું છે અને સરકારની શક્તિથી પર છે, કારણ કે એ જીવન બદલાવવાનું કામ છે.

જો કે લોકોએ મને ઠીક ઠીક પ્રમાણમાં આપ્યું છે, ૭નાં મારું કામ આટલાથી પૂરું નથી થતું. આજે નસરુઝાના એક ભાઈ આવ્યા હતા. એમણે પહેલાં પચાસ એકર આપ્યા હતા. એમની જમીનનો કંઈક ક્ષયડો હતો એ પતી ગયો. એટલે આજે એમણે પાંચસો એકર આપ્યા. એમની જમીનનો એ ચોથો ભાગ થાય છે.

આ સમસ્યા આખી દુનિયાની છે

આમ જ્યારે વિચાર દેશો ત્યારે કામ થશે. હું કંઈક છું કે બુખ્યા

દિન્દિનારાયણ જે હવે જાગી ગયા છે તેને તમે તમારા કુટુંબના એક સભ્ય માની લો. તમારા કુટુંબમાં ચાર છોકરા હોય તો એને પાંચમો માનો. એક ભાઈ પાસે પાંચ એકર જમીન હતી. એમની પાસે મેં જમીન માગી, ત્યારે એમણે કહ્યું કે 'મારા ઘરમાં આઠ છોકરા છે.' મેં પૂછ્યું કે 'જો નવમો દીકરો થાય તો એને પણ વેડી લેશો કે નહીં, ?' ત્યારે એમણે 'હા' કહી. મેં કહ્યું : 'એમ જ સમજો કે હું નવમો દીકરો છું અને મને પણ કંઈક આપી દો. ધારે કે દસઢાંચર એકરવાળો સો એકર આપે છે. આંકડો દેખાય તો બહુ મોટો છે, પણ દાતા અને દિન્દિનારાયણ બંનેને દિસામે એ બહુ નાનો છે. એ આંકડાથી હું તો સંતુષ્ટ થઈ જાઉં, પણ દેનારે ન થયું જોઈએ. જો અહીં થોડા લોકોની બીડ ભાગવાનો સવાલ હોત અને હું દાન માંગત તો થોડું થોડું આપ્યાથી પણ ચાલી જાત. પણ અહીં તો એક એવી રાજનૈતિક સમસ્યા ઉઠેલી છે, એક સામાજિક સમસ્યાની ગૂંચ કાઢવી છે, કે જે ફક્ત આ બે જિલ્લાઓની ને હિન્દુસ્તાનની જ નથી પણ આખી દુનિયાની છે. જ્યાં આવી રાજનૈતિક અને સામાજિક ક્રાંતિ કરવાની હોય છે, ત્યાં તો મનોવૃત્તિ જ બદલી દેવાની જરૂર હોય છે.

પ્રેમ અને વિચારની શક્તિને આવાહન

હું ગરીબ અને તવંગર સૌનો મિત્ર છું. મને મૈત્રીમાં જ આનંદ આવે છે. જે શક્તિ મૈત્રીમાં છે, તે દ્વેષમાં નથી. અનેક રાજ્યોએ લડાઈઓ કરીને જે કાન્તિ ન કરી તે ભુદ્ધ, ઈસુ, રામાનુજ વગેરેએ કરી. આમાંથી એક એક જણે જે કામ કર્યું તે અનેક રાજ્યોએ એકઠા થઈનેય ન કર્યું. મતલબ કે પ્રેમ અને વિચારની તોલે ખીંચ કાઢ શક્તિ ન આવી શકે. એટલે વારંવાર સમજાવ્યું પડે તો પણ હું તેવાર છું. બે વાર સમજાવવાથી કાંઈ ન સમજી શકે તો ત્રણ વાર સમજાવીશ. ત્રણ વાર સમજાવવાથી કાંઈ ન સમજે તો ચાર વાર સમજાવીશ, ચાર વાર સમજાવવાથી ન સમજે તો પાંચમી વાર સમજાવીશ. સમજાવ્યું જ મારું કામ છે. જ્યાં મુંઝી હું રૂઝ નહીં યાજું ત્યાં મુંઝી હારીશ નહીં. નિરંતર સમજાવડો જ રહીશ.

હું જે ઇચ્છું છું તે તો સર્વસ્વ દાનની વાત છે. પોતાના કવિએ

તેણુ ભાગવતમાં કહ્યું છે તેમ : તલ્લિદંદુલ માર્ગે ધર્મવત્સલતનુ દીનુલ ગાવ
ચિત્તિચુગાહુ ધર્મવત્સલતનુ । હું માતાપિતાની માફક ચિંતા કરવાની આ
ઉપમા તમારી ઉપર લાગુ કરવા ચાહું છું. જે પ્રેમથી માતાપિતા બાળકો
માટે કામ કરે છે, પોતે ભૂખા રહીને એમને ખવડાવે છે, એમને માટે
સર્વસ્વ ત્યાગ કરે છે, એ શક્તિ અને એ પ્રેમ હું તમારા લોકોમાંથી
પ્રમટાવવા ચાહું છું.

વિચારકાન્તિને માટે ભૂમિ તૈયાર

આજે હું જેલમાં કોમ્યુનિસ્ટ લાઇઓને મળવા ગયો હતો—એ જાણવા
કે એમના મનમાં શા વિચારો ચાલી રહ્યા છે. એમણે મને પૂછ્યું કે તમે શું
આ શ્રીમંત લોકોને પાછા એમનાં ઘરોમાં વસાવવા ઇચ્છો છો ? શું એમનું
હૃદય—પરિવર્તન યદ્ય શક્ય ? તમને આ લોકો ઠગી રહ્યા છે. કાંઈક આવો
ભાવ એમના કહેવાનો હતો. મારે ત્યાં એમની સાથે ચર્ચા નહોતી કરવી અને
નહોતો એમના દરેક પ્રશ્નનો જવાબ આપવો. પણ જો એ સાચું હોય કે
દરેક હૃદયમાં પરમેશ્વર ગિરાજમાન છે અને એ જ આપણા ધર્મસૌહાર્યસનું
નિયમન કરે છે અને બધો પ્રેરણા આપે છે તો મને ખાતરી છે કે પરિવર્તન
જરૂર યદ્ય શક્ય છે. જો કાલાત્મા બિન્નો છે અને તે પરિવર્તન ચાહે છે તો તે
થવાનું જ હો. મનુષ્ય ઇચ્છે કે ન ઇચ્છે—જ્યારે એ પ્રવાહમાં પડે છે ત્યારે એની
તરવાની શક્તિ જ એના કામમાં નથી આવતી, પણ પ્રવાહની શક્તિ કામમાં
આવે છે. એ જ પ્રમાણે મનુષ્યના હૃદયમાં પરિવર્તનને કાળ-પ્રવાહ સહાયક
યાય છે. આજે તો બધાની ભૂમિ તપી છે. એવી તપેલી ભૂમિ પર જો
ભગવાન મારી પાસે પ્રેમના બે ટીપાં છંટકાવવાનું કામ કરાવવા માંગે જ
છે તો હું પણ ખુશીથી તે કરી રહ્યો છું.

હું તો ગરીબો પાસેથી પણ જમીન લઉં છું. એક એકરવાળા પાસે
પણ એક ગુંદો લઈ આવ્યો છું. એ જો અર્ધો ગુંદો આપત તો પણ હું લઈ
લે. લોકો પૂછે છે કે એક ગુંદો જમીનનું શું કરશે ? હું કહું છું, 'કાંઈ
ફિર નહીં; જેણે મને જમીન આપી છે તેને જ ટ્રસ્ટી બનાવીને, એ જમીન
સોંપીને કહીશ કે આમાંથી જે પાકે તે ગરીબોને આપી દેજે. એક

એકરવાળામાં એક યુદ્ધો આપવાની વૃત્તિ પેદા થવી એને જ વિચારકાન્તિ કહ્યું છું. જ્યાં વિચારકાન્તિ થાય છે ત્યાં જીવન પ્રગતિ તરફ જાય છે. અપિ પ્રાજ્ઞમ્ રાજ્યમ્ તુળમિવ પરિત્યજ્ય સદૃશા । ધાસના તણખવાની પેઠે રાજ્યનો પરિત્યાગ કરનાર ત્યાગી આ જુમિ પર યથા ગયા છે

જીવન-પરિવર્તનની પ્રેરક પ્રક્રિયા

વિચારશક્તિની કોઈ હદ નથી હોતી. કોઈ એકાદ માણસને એકાદ એવો વિચાર સૂઝે છે કે એનાથી માનવજીવનમાં કાન્તિ થઈ જાય છે. તમે જોયું હશે કે કેટલાક મહાપુરુષોના વિચારમાં એવી શક્તિ હોય છે કે તે ખીખનાં જીવન પલટી દે છે. વિચાર જગાડવાની દૃષ્ટિએ જ મેં પેલા મરીચ પાસે પણ એક યુદ્ધો જમીન લઈ લીધી.

અને જ્યાં હું શ્રીમાનો પાસે જમીન લઈ છું ત્યાં મારો એમના માથા પર વરદહસ્ત હોય છે કે ‘લાખજો, હવે તમારે શહેરમાં લાગી જવાની જરૂર નથી. ક્યાં સુધો લાગતા રહેશો?’ એટલે કે જ્યાં મેં શ્રીમાનો પાસેથી જ્ઞાન લીધું ત્યાં એમના મનમાં પણ એક સારો વિચાર જગાળ્યો. દરેક મનુષ્યના દિલમાં સારા નરસા વિચાર હોય છે. હવે એના હૃદયમાં એક લડાઈ શરૂ થાય છે, એક મહાભારત યુદ્ધ શરૂ થાય છે. જાણનાર જાણે છે કે દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં સત્ અને અસત્ની લડાઈ નિત્ય ચાલતી રહે છે. જે સત્ હોય છે એની રક્ષા થાય છે અને જે અસત્ હોય છે એનો ખાતમો થાય છે.

સુવિજ્ઞાનં ચિકિત્સુષે જનાય સઽચાસઽચ્ચ વચસી પસૃષાતે ।

તયોર્યત્ સત્યં યતરત્ ઋજીયઃ તદિત્ સોમો વતિ હંતિ આ અસત્ ॥

એટલે જ હાતાને ઢોંગી માનવાને કોઈ કારણ નથી. એનાથી અન્યાયનાં અનેક કામો જરૂર થયાં છે. શું વગર અન્યાયે કદી હાનિ એકર જમીન એકઠી થઈ શકે? અર્થાત્ જેમણે જ્ઞાન આપ્યું છે એ શ્રીમાનોનાં જીવનમાં કેટલાય પ્રકારનાં અન્યાય અને અનીતિ હોવાનો સંભવ છે. પણ એમનાં હૃદયમાં પણ એક ઝંખડો શરૂ થશે કે આપણે જે અન્યાય કર્યો એ શું બરાબર ક્યું? પછી પરમેશ્વર એમને શુદ્ધિ આપશે અને તે અન્યાય છોડી દેશે. પરિવર્તન આ જ રીતે થાય છે.

કાળપુરુષની પ્રેરણાને સાથ આપો

મારી પ્રાર્થના છે કે હવે આપવાનો જ્ઞાનો આવ્યો છે એટલે તમે સૌ દિલ ખોલીને આપો. આપવાથી એક દેવી સંપત્તિ નિર્માણ થાય છે. એની સામે આસુરી સંપત્તિ ટકી ન શકે. એ લૂંટાઈ જવા ઇચ્છે છે. આસુરી સંપત્તિ મમત્વભાવનો આધાર રાખે છે, એ સમત્વ નથી ગણતી. પણ દેવી સંપત્તિ સમત્વ પર ખડી છે. દેવી અને આસુરી સંપત્તિઓની આ જ પિછાણ છે.

જ્યાં હું દાન લઉં છું ત્યાં હું હૃદયમંચનતી, હૃદયપરિવર્તનતી, ચિત્તશુદ્ધિતી, માતૃવાત્સલ્યતી, જ્ઞાતૃભાવનાતી, મૈત્રીની અને ગરીબોને માટેના પ્રેમની આશા રાખુ છું. જ્યાં ખીજત માટેની ચિંતાની ભાવના જાગે છે, ત્યાં સમત્વ બુદ્ધિ પ્રગટ થાય છે. ત્યાં વેરભાવ ટકી નથી શકતો. પુણ્યમાં તાકાત હોય છે, પણ પાપમાં કોઈ તાકાત નથી હોતી. પ્રકાશમાં શક્તિ હોય છે, પણ અંધકારમાં કોઈ શક્તિ નથી હોતી તમે પ્રકાશને અંધકારનો અભાવ ન કહી શકો, કારણ કે પ્રકાશ વસ્તુ છે, અંધકાર અવસ્તુ. લાખો વર્ષના અંધકારમાં પ્રકાશ લઈ જાઓ, એક સળમાં એતુ નિવારણ થઈ જશે તેમજ આજે પુણ્યોદય થયો છે એની સામે વેરભાવ ટકી ન શકે. ભૂદાન-યત્ન અદિસાને એક પ્રયોગ છે—જીવન પરિવર્તનનો પ્રયોગ છે. હું તો નિમિત્ત માત્ર છું અને તમે પણ નિમિત્તમાત્ર છો. પરમેશ્વર તમારી અને મારી પાસે કામ કરાવવા ઇચ્છે છે. આ કાળપુરુષની—પરમેશ્વરની પ્રેરણા છે. એટલે જ હું માગી રહ્યો છું. માટે તમે સૌ આપો, દિલ ખોલીને આપો. જ્યાં લોકો એક તમુ ભોંય માટે ઝંખે છે ત્યાં મારા કહેવા માત્રથી સેંકડો હજારો એકર જમીન આપવા તૈયાર થઈ રહ્યા છે, એટલે તમે આને ચોક્કસ પરમેશ્વરની પ્રેરણા સમજો અને વિરોધમાં ન ઊભા રહેશો. આનાથી લાલું જ લાલું થશે.

વિશ્વશુદ્ધ કે પરિશુદ્ધ પ્રેમ !

આપણે વિજ્ઞાનનો પૂરો લાભ ઉઠાવવો છે. જો એમ કરી શકીએ તો આ ભૂમિને સ્વર્ગ બનાવી શકીએ છીએ. પણ આપણે આ વિજ્ઞાન સાથે દિસા નહોં, અદિસાને જોડવી પડશે. અદિસા અને વિજ્ઞાનના મેળથી જ આ ભૂમિ સ્વર્ગ બની શકે. દિસા અને વિજ્ઞાનના મેળથી તો તે અત્યંત થઈ શકે છે.

પહેલાની લગાઇઓ નાની નાની થતી. જરાસંધ અને જીમ લડ્યા. કુસ્તી થઇ, પાંડવોને રાજ્ય મળી ગયું, અને આખો પ્રભ ખૂનખરાખીથી બચી ગઇ. જો આજના જમાનામાં એવી લગાઇઓ લડવામાં આવે તો એમાં હિંસા તો થાય જ; તેથી નુકસાન ઝોડું છે, તેથી એવું દંદ દૂં મંજૂર કરું. જો હિંદુસ્તાન અને સ્ટેલિન કુસ્તી કરવા ખડા થઈ જાત અને નક્કી કરત કે જે હાર્યો તે હાર્યો અને જે જીત્યો તે જીત્યો, તો હું એને કબૂલ કરી લેત. જો દુનિયા એ દંદયુદ્ધ જોરા આવત તો હું એનો વિરોધ ન કરત, કારણ કે એમાં દુનિયાનું ખાસ નુકસાન ન થાત. પણ હવે દંદ યુદ્ધનો જમાનો વીતી ગયા. પહેલાં દંદ યુદ્ધ ચર્તા. પછી હજારો લોકો માંદામાંદે લડવા લાગ્યા. એનાથી પણ પરિણામ ન આવ્યું. પછી એક બાજુ વીસ લાખ, તો બીજી બાજુ પચાસ લાખ, એમ કરતાં આજનો જમાનો આવ્યો, હજારો-લાખો નદી, કરોડો લોક માંદામાંદે લડવા લાગ્યા. આજે મનુષ્યની સામે એ જ સવાલ છે કે કાં 'ટોટલ વોર' - વિશ્વયુદ્ધની તૈયારી કરો કાં હિંસા છોડીને અહિંસાને અપનાવો.

હું કોમ્યુનિસ્ટોને એ જ સમગ્રણું છું કે લાઇઓ. તમે ક્યાંક એચાર ખૂન કરો છો, ક્યાંક એચાર મકાન બાળો છો, ક્યાંક થોડી લૂંટફાટ કરી લો છો, રાતે આવો છો, દિવસે પહોંચો છો છુપાઓ છો. પણ હવે આમ છુપાવાનો જમાનો ખતમ થયો. હવે એવી દિલ્લયાલમાં કાંઈ સાર નથી. જો લગાઇ લડવી હોય તો વિશ્વયુદ્ધની તૈયારી કરો અને એની જ રાહ જુઓ. પણ જ્યાં સુધી કરોડોની સંખ્યામાં હિંસા કરવાની તૈયારી ન કરો ત્યાં સુધી નાની નાની લગાઇઓને આ રસ્તો જોડી દો. તમને વોટ આપવાનો આજે અધિકાર મળ્યો છે એનો ફાયદો ઉઠાવો. પ્રશ્નને તમારા વિચાર સારું તૈયાર કરો. 'વિશ્વયુદ્ધ કે પરિશુદ્ધ પ્રેમ ?' એ જ કાયડો આજે વિજ્ઞાને આપણી સામે ખડો કરી દીધો છે.

ઐતલે જો પ્રેમ અને અહિંસાનો રસ્તો અજમાવવા યાદતા હો તો આ જમાનોનું મમત્તર જોડી દો. નદી તો હિંસાનો એવો જમાનો આવવાનો છે કે એમાં બધી જમાનો અને એની ઉપર રહેનારાં પ્રાણી ખતમ થઈ જશે. માટે ભગવાને આ સમસ્યા આપણી આગળ ખડી કરી છે એમ સમજીને નિરંતર દાન આપતાં રહો.

વરંગલ, ૨૬-૫-૫૧

સેવાગ્રામથી દિલ્હી

[જુન ૧૯૫૧ થી નવેમ્બર ૧૯૫૧]

છેવટનો મુકાબલો સામ્યવાદ અને સર્વોદય વચ્ચે : ૧૩ :

(તેલંગણની યાત્રામાંથી પાછા ફર્યા ત્યારે)

આ મુસાફરીમાં મને જે અનુભવ થયા તે ઉપરથી મારી ખાતરી વધી ગઈ છે કે દુનિયામાં જે ટાંઠા જે શક્તિઓનો સામનો થવાનો હોય તો તે સામ્યવાદ અને સર્વોદય-વિચારનો દરેક બાકી જે શક્તિઓ દુનિયામાં કામ કરે છે તે બંધી ઝાંઝુ નહીં ટકે. મુખ્યત્વે આ જ જે વિચાર છે કે જેની વચ્ચે સામનો થશે; દારણ એમાં સામ્ય પણ ખૂબ છે અને વિરોધ પણ એટલો જ છે. જમાનાની માગણી પણ એ જ છે. માટે આપણે માત્ર સર્વોદયનો વિચાર કરતા રહીએ, એની ઉપર ટાંઠક લખતા રહીએ અથવા એનું ચિંતન પણ કરતા રહીએ, તો એટલાથી આપણું કામ ચાલવાનું નથી. આપણે એ વિચારને સફળ બનાવવાનો પણ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. જો આપણે એ બતાવી શકીએ કે કાયંતમુક્ત સમાજરચના થઈ શકે છે, સ્પર્ધારહિત સમાજરચના થઈ શકે છે-પછી જાણે એ નાના પાયા પર હોય-તો જ આપણે એ સામનામાં ટકી શકીશું, નહીં તો સામ્યવાદ જ આવી નય એવો સંજવ છે. માટે તેલંગણમાં જે કામ થયું તેના પાયામાં પવનારમાં શરૂ કરેલો આપણો પ્રયોગ છે. એ એક વાત મારા મનમાં ખાસ દંઢ થઈ ગઈ.

સ. ક્ષાત્કાર

યાત્રામાં અનુભવો તો ઘણાં થયા. એ બધાનો સાર જે શબ્દોમાં કહી દઈશ. મારો અનુભવ કે આ શબ્દોમાં : નૂં કરું? એ વિચાર આવ્યો ત્યારે મને સાક્ષાત્કાર શબ્દ જ સૂઝ્યો. મને દંધનો એક જાતનો સાક્ષાત્કાર જ થયો. માનવના હૃદયમાં બહાઈ છે અને એનું આવાહન થઈ શકે છે, એ વિશ્વાસે મેં કામ કર્યું, તે બગવાને એવું જ દર્શન દીધું હતું એ પણ મારું હતું કે જો માનવનું ચિત્ત અસ્વચ્છ, મદસર, લોભ વગેરે પ્રવૃત્તિઓથી ભરેલું છે એમ માનીને હું ગયો હોત તો મને એવું જ દર્શન બગવાને આપ્યું હોત. આમ મેં આ અનુભવમાં જોઈ લીધું કે બગવાન દંધવતરુ છે. જેવી

આપણે દરપના કરીએ છીએ, તેવું રૂપ એ પ્રગટ કરે છે. જો આપણે વિશ્વાસ રાખીએ કે બહાઇ મોજૂદ છે, શરાઇ હુદ વસ્તુ છે તો તેવો જ અનુભવ થઇ શકે છે.

સેવાગ્રામ વર્ધા, ૨૬-૬-'૫૧

મારું જીવનકાર્ય : અહિંસાની શોધ : ૧૪ :

લોકો એવી અપેક્ષા રાખે છે કે અહીં આગ્યા પછી હું જમીન માળવો કરીશ. પણ એવી કોઇ સરવપરીક્ષા કરવાનો મારો ઇરાદો નથી. જે હું પહેલાનો હતો તે જ હું અહીં પાછો આવ્યો છું. જો કે વચમાં મારા વામનાવતારનું રૂપ પ્રગટ થયું અને હજુ એ લુપ્ત નથી થયું, તોય એનું કાર્ય હમણાં મારે ચાલુ નથી રાખવું. લોકો તમને છે કે જો કોઇ અનાયાસ આવીને મને દિન્દિનારાયણની સેવા માટે જમીન આપી જશે તો હું તે જોળા પાયરીને લઇશ અને છૂટે દાથે તેને વહેચી દઈશ. પણ હવે મારો જે કાર્યક્રમ છે તે એનાથીયે કઠણ અને મદરતો છે. જમિની વહેચણીની સમસ્ત્યા મને કદી મુશ્કેલ લાગી નથી. જો સરકાર, જનતા તથા સેવકગર્વ વિચાર કરે તો એ સહેજે ઉઠી શકે એમ છે. એને માટે મારે વધુ વિચાર કરવાની જરૂર નથી.

અહિંસાનો પ્રયોગ જ એક માત્ર લક્ષ્ય

હું એક માત્રનો પ્રયોગી છું. અહિંસાની શોધ કરતી એ પણ વર્તીયો મારું જીવનકાર્ય નથી છે અને મારી ચરૂ કરેલી પ્રત્યેક કૃતિ - દાખમાં લંધિયું અને ઊંચું પ્રત્યેક કામ - બધાં એ જ પ્રયોગ માટે થયાં અને થઇ રહ્યાં છે. જુદી જુદી સરવાઓનું સંબંધપદ ઊઠી દેવામાં પણ મારી દષ્ટિ અહિંસાની શોધ કંવાનો જ હતી. અહિંસાનો વિકાસ કરવા છાત્રુ મારે 'મુક્ત' રહેવું જોઈએ. 'મુક્ત'નો અર્થ 'કર્મ'મુક્ત' કે 'કાર્ય'મુક્ત' નહીં, પણ જુદી જુદી સંસ્થાઓનાં કામકાજથી મુક્ત રહેવું એ છે. અહિંસા માટે 'સંસ્થા' બાબત છે એવા નિર્ણય પર હું ઘટ્ટ પડ્યો નથી; પણ જે દિવસે પરીતીય તે દિવસ બાબતને પણ સરવા ઊઠવાનું કહીશ.

હું શાન્તિ સેવિક તરીકે ગણે

અહિંસાના પૂર્વ પ્રયોગ માટે તો અરું જોનાં દેવમુક્ત જ થવું જોઈએ.

જ્યાં સુધી એ સ્થિતિ ન આવે ત્યાં સુધી બને એટલું દેહથી, સંસ્થાઓથી અને પૈસાથી અલગ રહીને કામ કરવાની મારી યોજના છે. વચમાં આ જે પ્રયોગ કર્યો તે કેવળ ભૂમિદાન મેળવવાનો નહોતો. નિઃસંદેહ ભૂમિદાન એ બહુ મોટી વસ્તુ છે, પણ માની આગળ મુખ્ય કલ્પના એ જ છે કે આપણી સામાજિક અને વ્યક્તિગત બધા પ્રકારની મુશ્કેલીઓનો પરિહાર અહિંસાથી શી રીતે થાય એની શોધ કરું. એ મારું મુખ્ય કાર્ય છે અને એને સારુ જ હું તેજગણા ગયો હતો. એટલે મેં આ પ્રવાસનું આવું વર્ણન કર્યું કે શાન્તિ-સેના ઊભી કરવાનું જે રહસ્ય ચિત્તે ચક્ષુઓ હવે તેના અમલનો ત્યાં એક અવસર મળ્યો ત્યાં હું એક શાંતિ-સૈનિક તરીકે ગયો હતો. જો હું આ કામને ટાળત, તો એનો અર્થ એ જ થાત કે મેં અહિંસા અને શાન્તિસેનાનું કામ કરવાનો મારી પ્રતિજ્ઞા જ તોડી.

આશ્રમમાં મેળવણુ બનાવું છું

મારું આ કામ આશ્રમ સુધી જ સીમિત નથી. આશ્રમમાં તો હું મેળવણુ બનાવુ છું. એ તૈયાર થાય તો એને ધણા બધા દ્વંષમાં મેળવીને એનું પણ દબી બનાવવાની મારી કલ્પના છે. પહેલાં આ પ્રયોગ ગામડામાં ફેલાવવો છે. ગામડાંમાં એની સિદ્ધિ કેટલા પ્રમાણમાં થાય છે, એનો અનુભવ હવે એને આખા દેશ આગળ રજૂ કરવો છે. આમ રામરાન્ય સ્થાપવાની બહુ મોટી પ્રતિજ્ઞા મારા મનમાં છે.

દિવ્ય આયુષોથી સન્ન થાઓ !

આપણે પ્રતિજ્ઞા કરીએ કે આપણે દાયમાં દોઢાળી લઈએ, મુંડલો-સાવરણી લઈએ અને પાવડો લઈએ. આપણે આવા દિવ્ય આયુષોથી સન્ન થઈએ અને આજીવન યઈએ, દારણ કે આપણે સુરકાર્ય કરવું છે. સુરકાર્ય કરવા સારુ ભગવાન અનેક આયુષોથી વિભૂષિત થઈને જ અવતાર લે છે. જ્યારે આપણે આ બધાં ઓળંગે લઈને કામ કરીશું ત્યારે ભગવાન જરૂર સફળતા આપશે; દારણ કે ભગવાન આ કામમાં નિષ્ફળતા ઇચ્છતો જ નથી. ઇશ્વર જ આ બધું દેવડાવે છે અને તે જ પૂરું કરવાનો છે. આવો, એવા જ ભરોસા સાથે આપણે કામ કરીએ.

હવે એક છેવટની વાત, તે એ કે આપણે એક ખીજને પ્રેમ કરીએ. આપણામાં એક ખીજ અંગે અપાર પ્રેમ હોવો જોઈએ. ‘ખીજપણું’ પરાયાપણું જિલકુલ ન રહે. માણસને પોતાની જાત પર જે પ્રેમ હોય છે તે નિરુપચાર હોય છે. એટલે કે એ પ્રેમમાં ક્યાંય ઉપચાર (વહેવારતા) નથી હોતો-દેખાવ નથી હોતો. એ જિલકુલ આંતરિક હોય છે. આવો, આપણે ખીજને પણ તેવો જ પ્રેમ કરીએ. આ એક વાત આપણે સંભાળી લઈશું તો બાકી બધું ધૈર્ય સંભાળી લેશે.

પરંધામ આશ્રમ, પવનાર, ૨૭-૬-૫૨

અહિંસક ક્રાન્તિને સફળ બનાવો

: ૧૫ :

કાલે સવારે અહીંથી દિલ્હી જવા નીકળવાનું છે. રસ્તામાં એક કામ સુખજત્વે મારી નગર આગળ રહેશે. મારે ગરીબોને જમીન અપાવવી છે. માવડી અને છોરું વિખૂટી પડી ગયાં છે તેમનો સંબંધ જોડી આપવો છે. જે જમીન પર મહેનત કરી શકે છે એમની પાસે આજે જમીન નથી એ સારું નથી. એનાથી દિ-કુસ્તાનનું ઉત્પાદન થતી રહ્યું છે, ભેદભાવ અને અસંતોષ વધી રહ્યા છે. માટે ખેતર પર મહેનત કરનાર દરેક માણસને જમીન મળવી જ જોઈએ. હવે આ જમીન મળે શી રીતે ? ઇતિહાસમાં એક પદ્ધતિ એ દેખાય છે કે ધનિકોની જમીનો એમનો પાસે હીનવી લેવામાં આવે. પણ એ રીત માનવતાની વિરુદ્ધ છે અને એમાં યેય પણ નથી. એનાથી સમાજમાં વેર અને ઢેચ વધશે, સુખ-શાન્તિ નહીં મળે, માટે લોકો જમીનો સહકારથી, પ્રેમથી, ખુશીથી અને આત્મીયતાપૂર્વક આપે, એવા પ્રયત્ન થવા જોઈએ.

જો તમને આ કાર્યક્રમ ગળે જીતરતો હોય, તો તમે પણ જમીન આપવા આગળ આવો. દરેક વ્યક્તિ દાનક ને દાનક જમીન આપે. ખરોદીને આપશો તોય ચાલશે. દુનું પૈસા નથી લેતો. તેલંગણામાં એક જગાએ મેં જમીન માગી ત્યારે એક જણે ખીસામાં દાંધ નાખીને મુઠ્ઠી ભરીને રૂપિયા વગર ગપ્પે જ મારો સામે મૂકી દીધા અને કહ્યું કે ગરીબોને વહેંચી દા. મેં કહ્યું : ‘મારે ગરીબોને શરમિંદા નથી કરવા. આ રૂપિયાએ તો આખી કુનિયામાં માયા લીમી કરી છે. તમારો પાસે રૂપિયા છે તો જમીન ખરીદીને આપો.

મેં જે કામ શરૂ કર્યું છે, તેનું નામ 'બુદ્ધાનયત્ર' છે, કેવળ 'બુદ્ધાન' નહીં. જ્ઞાન કેળવું કરે ? જે ધનિક છે તે. પણ 'યત્ર'માં તો નાના મોટા સૌ કોઈ ભાગ લઈ શકે છે. આપણે દેશભરમાં આપવાની પ્રવૃત્તિ વધારવા છે. એક હવા જ પેદા કરવી છે. આપણને લેનાં તો આવડે છે, પણ દેતાં નથી આવડતું. એટલે આપવાની હવા પેદા કરવી છે. માટે વર્ષા તત્કથી તમે મારા હાથ ભરી ભરીને મોકલો. જો કે જતો વખતે હું ખાલી હાથે જ જવાનો છું અને જમીનો તો પોતાને ઠેકાણે જ રહેવાની છે, પણ તોય એને ગરીબો સુધી પહોંચાડવી છે. તેજગણમાં કોમ્યુનિસ્ટોના ઉપદ્રવને લીધે જ જમીન મળી એમ હોય તો હિન્દુસ્તાનમાં અહિં સક ક્રાન્તિની આશા જ છાડી દેવી જોઈએ. પણ મને આશા છે કે જો લોકો બુદ્ધાનયત્રનો મૂળ વિચાર સારી રીતે સમજી લેશે તો ગરીબોની કદર કરો પ્રેમપૂર્વક મને જમીનો આપશે. જો આ આશા સફળ થાય તો અહિં સક ક્રાન્તિને બહુ મજા મળશે. ગરીબોને સુખ આપવાનું ખીજું સાધન આજે તો ઉપલબ્ધ નથી.

પરંધામ, પવનાર ૧૧-૯-૫૧

સર્વોદય પહેલાં સર્વનાશ જરૂરી નથી !

: ૧૬ :

લોકો શું પાગલ થયા છે કે મને ફકીરને જમીન આપતા બાંધ છે ? એમણે સમજી લીધું છે કે ક્રાન્તિ ટળી નહીં શકે. વળી ચીન અને રશિયામાં જેવી ક્રાન્તિ થઈ તેવી ક્રાન્તિ તેઓ નથી હન્ટતા. એમને ખાતરી થઈ છે કે અહિં સક ક્રાન્તિ મારી રીતે જ આવી શકે છે, તેથી જ તેઓ જમીન આપી રહ્યા છે. જે લોકો એમ ધારે છે કે તેજગણમાં જે જમીન મળી તે કોમ્યુનિસ્ટોના અત્યાચારોને લીધે મળી છે તે લોકો પોતાનો વિચાર સુધારી લે. એ જો સાચું છે એમ માની લેવામાં આવે તો એ પણ માનવું પડશે કે સર્વોદય પહેલાં સર્વનાશ જરૂરી છે; પણ તેમ નથી. આજે પણ હિન્દુસ્તાનમાં સદ્માવના સારી પેઢે છે; તેને જાડનાં ચોગ્ય માણસ જોઈએ. બુદ્ધાનયત્રને તમે જમીન આપવાનું કામ ન સમજશો. તે એક અહિં સક ક્રાન્તિનું કામ છે અને એને માટે હિન્દુસ્તાનનો ભૂમિ તૈયાર છે.

લીધ નહિ, ગરીબોનો હક

હું જે જમીન માગુ છું તે ગરીબોનો હક મંગી :હો છું. હું ગરીબોને દીન બનાવવા નથી ઇચ્છતો. જ્યારે એમને જમીન વહેંચવામાં આવશે ત્યારે હું એમને કહીશ કે તમારી જ જમીન તમને પાછી મળે છે. હું ઇચ્છું છું કે દરેકાઈ મને પોતાનો દીકરો કે ભાઈ સમજીને મારો દિરસો આપી દે. જે આજે નથી આપતા તે કાલે આપશે; આપ્યા વિના છૂટકો નથી. હિન્દુસ્તાનમાં એવો કોઈ નથી, જે મને જમીન આપવા ના પાડે.
પરંધામ પવનાર, ૧૨-૬-૫૧

માલિકી છોડો !

: ૧૭ :

અધી ભૂમિ ગોપાળની છે, દરિદ્રનારાયણની છે, અને તે એને મળીને જ રહેશે. આજની ધડી એ તકાળે સંઈતે આવી છે. આ શબ્દો મારા નથી, એ તો ભગવાનની ઇચ્છા છે, જે મારી મારફત પ્રગટ થઈ રહી છે.

સૂયં ઘેરેઘેરે પહોંચે છે. એનો પ્રકાશ જોડસો રાગતે મળે છે, એટલો જ ભંગીતે ભગવાન કદી પોતાની ચીજોની અસમાન વહેંચણી ન કરી શકે. જો એણે હવા, પાણી, પ્રકાશ અને આકાશની વહેંચણીમાં કાંઈ બેદલાવ ન કર્યો, તો એમ કેમ બની શકે તે જમીન જ ફક્ત મૂળીભર સોડોના હાથમાં રહેવા દે? તેથી હું ઇચ્છું છું કે તમે તમાની જમીન પરથી પોતાનું સ્વામિત્વ છોડો દો. જમીન પર માલિકી રાખવી ઉચિત પણ નથી અને ન્યાયી પણ નથી.

સપ્ટેમ્બર, ૧૫૧

પાંચ કરોડ એકર જમીન જોઈએ

: ૧૮ :

મધુ વાતા જઠાયતે, મધુ ધારન્તિ સિન્ધવઃ ।

માર્ગાર નઃ ઉન્નુ આંવશોઃ ॥

મધુ નવામ્ ડાઁ ડરતઃ મધુમનુ પાર્થિવં રજઃ ।

મધુ ચારે અસુ નઃ રિતા ॥

મધુમાનુ નો વનસ્પતિઃ મધુમાનુ અસુ સૂરઃ ।

માર્ગાર માથો મમનુ નઃ ॥

આજનો આ ગાંધી જયંતિનો દિન એક પવિત્ર દિવસ છે. એમ તો ભગવાનના આપેલા બધા દિવસો પવિત્ર જ હોય છે. પણ જે દિવસે માણસને કોઈ સારો સંકલ્પ અને સારો વિચાર સૂઝે, એનાથી કોઈ સારું કામ થાય તેવા દિવસો અત્યંત પવિત્ર હોય છે. પણ એ ઉપરાંત સમાજ-જીવનમાં એવાયે કેટલાક દિવસો હોય છે જ્યારે મનુષ્યની સફલાવના મળી શકે છે. તે પૈકી આજનો દિન એક છે.

પરમેશ્વરની યોજના

મારી આ યાત્રા પરમેશ્વરે મને સુઝાડી એમ જ મારે માનવું પડે છે. ૭ મહિના પહેલાં, મને પોતાને એવો કોઈ ખ્યાલ નહોતો કે જે કામને માટે આજે ગામેગામ, ઘેરઘેર ધૂમી રહ્યો છું, તે મારે કંવું પડશે, તેમાં પરમેશ્વર મને નિમિત્ત બનાવશે. પણ પરમેશ્વરની કોઈ એવી યોજના હતી, કે જેને લીધે, આ કામ મને સફળ રહેયું, અને તે પ્રમાણે કામ પણ ચલાવ્યું, અને ધીરે ધીરે એને એવું ૩૫ મળી ગયું કે જેને લીધે લોકોની નજરમાં પણ એ વાત આવી ગઈ કે આ એક શક્તિશાળી કાર્યક્રમ છે, જે ફક્ત આપણા દેશ માટે જ નહિ, બલકે આજના કાળને માટે પણ અત્યંત ઉત્તેજી છે. આ એક યુગપુરુષની માંગ છે, એવી ભાવના લોકોના દિલમાં આવી ગઈ છે, એનો પડયો મારા હૃદયમાં પણ પડયો. પરિણામ એ આવ્યું કે તેલંગણાની યાત્રા પૂરી કરીને પછી ચોમાસુ વર્ષામાં વીતાવવા હું પરંધામમાં જઈ ખેડો. બે અઢી મહિના ત્યાં રહીને આજે ફરી ત્યાંથી નીકળી પડ્યો અને ફરતા ફરતા તમારા આ ગામે આવી પહોંચ્યો છું.

ખાસ હસ્તીની હાજરીમાં

આજે મહાત્મા ગાંધીનો જન્મ દિવસ છે. આપણે રાજ સુર કાંતીએ બીએ. આજે પણ અહીં સમુદાયની સાથે કાંતણ થયું, એમાં થેંડા લોકો સામેલ થયા હતા. એનો સંખ્યા બહુ ઓછી હતી, છતાં આજના કાંતણમાં મને એક વિશેષ હસ્તીની અનુભૂતિ થઈ. હમણાં જે હું બોલી રહ્યો છું તે પણ એની હાજરીમાં જ બોલી રહ્યો છું.

ભગવાન, મારી હસ્તી જ મટાડ !

મેં આ જે કામ ઉપાડ્યું છે તે ગરીબોની ભક્તિનું કામ છે, શ્રીમંતોની પણ ભક્તિનું કામ છે એમાં સૌની ભક્તિ યથા જાય છે. મને પોતાને ખાતરી છે કે આ કાર્ય સૌના દિલમાં વસી જવાનું છે. હું જમીન માંગે તો રહું છું. કોઈ દિવસ ઓછો મળે છે તો મને એમ નથી લાગતું કે આજે જમીન ઓછી મળી. એમ જ લાગે છે કે જે કંઈ મને મળે છે તે કેવળ પ્રસાદરૂપ છે. આગળ ઉપર તો ભગવાન ખુદ પોતાના અનંત હાથો વડે ભરી ભરીને આપવાનો છે. જ્યારે તે અનંત હાથો વડે આપવા માંડશે, ત્યારે મારા આ જે હાથ નકામા અને અપૂર્ણ પુરવાર થશે. આજે તો કેવળ એક હવા તૈયાર કરવાનું કામ થઈ રહ્યું છે. પરમેશ્વરનું બળ આ કામની પાછળ છે એમ પ્રતિશ્વે અનુભવું છું. આજના પવિત્ર દિવસે પ્રથમ એની પ્રાર્થના કરું છું કે 'ભગવાન જમીન તો મને ભેટા આપે, ન આપે. જેવી તારી ઇચ્છા હોય તેમ થવા દે, પણ તારી પાસે મારી એટલી જ મિલ છે કે હું તારો દાસ છું, મારી હસ્તી મટે, મારું નામ મટે, તારું જ નામ દુનિયામાં ચાલે, તારું જ નામ રહે, બીજા પણ જે રાગ-દ્વેષાદિ વિકાર મારા મનમાં રહ્યા હોય તે બધામાંથી તું આ બાળકને મુક્ત કર. આ સિવાય બીજી કોઈ પણ ઇચ્છા હું મારા મનમાં રાખું તો તારા જ સોગમ છે.' આ હું બોલી તો તુલસીદાસની ભાષામાં રહ્યો છું, પણ એ મારા આત્મા બોલી રહ્યો છે.

चहौं न सुगति सुमति संपति कछु,
रिधि निधि त्रिपुल बडाई । *

અમને બીજી કોઈ વસ્તુની જરૂર નથી. તારા ચરણો પર સ્નેહ વધે પ્રેમ વધે.

‘સંતો સદા સીસ ઉપર, રામ-હૃદય હોઈ ।’

ભોલો મને પૂછે છે કે તમે દિલ્લી ક્યારે પહોંચશો ? હું કહું છું ‘મને ખબર નથી. જાણું એની જ મરજી ઉપર આધાર રાખે છે. દલે મરી કંઈક ઉમ્મર પણ

* બાઈનું પદ નીચે પ્રમાણે છે :

हेतु रहित अनुराग रागनद, पदै अनुदिन अधिकाई । - चित्तयपत्रिका

થઈ છે, શરીર પણ થોડું યાકયું છે. પણ અંતરમાં આ જ વૃત્તિ રહે છે અને નિત્ય એનો જ અનુભવ કરું છું. જરા પાંચ મિનિટ વિશ્રામ મળે છે, થોડું પણ એકાંત મળે છે કે મનમાં એ જ વાસના જોડે છે કે મારા બધા અહંકાર ખતમ થઈ જાવ, આ સિવાય કોઈપણ વિચાર મનમાં આવતો નથી. આજે પરમેશ્વર સાથે હું ઠેવી બાધા બોલી રહ્યો છું ! મનુષ્યની વાણીથી શું વર્ણન કરી રહ્યો છું ? હું કહી રહ્યો છું કે આજે ઇશ્વર સાથે બાપુની હસ્તીનો અનુભવ થઈ રહ્યો છે. મારા પર તેમના નિરતર આશીર્વાદ રહ્યા છે. હું તો સ્વભાવથી જ એક જંગલી જનવર જેવો રહ્યો છું. મને સમ્પત્તાનું જ્ઞાન નથી. મોટા મોટા લોકોના સંપર્કથીયે હું બીઠું છું. પણ આજકાલ નિ શંકે બનીને ગમે તેના ઘરમાં ઘૂસી જાઉં છું. જેમ નારદમુનિ દેવ, રાક્ષસ, માનવ, સૌના ઘરમાં આદ્યા જતા, તેમને ક્યાંયે પ્રવેશબંધી નહોતી તેવી જ સ્થિતિ મારી છે. આ બધા બાપુના આશીર્વાદનો ચમત્કાર છે. મને ખાતરી છે કે મારા કામથી દુનિયાના જે કોઈ ખૂણામાં તેમો બેડો દશે, ત્યાં તેમના હૃદયને સમાધાન થતું દશે.

મારગમેં તારણ મિલે, સન્ત રામ દોઈ ।

સન્ત સદા સીસ કપર, રામ હૃદય દોઈ ॥

મીરાબાઈનું આ વચન મને બરોબર લાગુ પડે છે, મને પણ માગમાં બે જ તારણ મળ્યા. ભગવાનની કૃપાથી એકના આશીર્વાદ મારા માથા પર રહ્યા છે તે બીજાનું સ્થાન મારા હૃદયમાં રહ્યું છે.

આ બધી તેની જ પ્રેરણા

આજે હું કોઈક બોલી રહ્યો છું ખરો પણ મુશ્કેલીથી બોલી શકું છું. જે બોલું તે બરાબર બોલું એવો પ્રયત્ન તો કરીશ. મને ઘણીવાર લાગે છે કે હું ફરવાનો સાથે સાથે કોઈક બોલી પણ લઉં છું. પણ એનાથી શું પરિણામ આવતું દરો ? ગઈ કાલની જ વાત લો. અમે એક ગામમાં રોકાયા હતા. ત્યાં આખો દિવસ ગાંભીર અને મારું એક બ્યાખ્યાન પણ થયું. એ બાણજીને પરિણામે કહો કે ગમે તેમ કહો, ચાર એકર જમીન મને મળી. બ્યાખ્યાન પૂરું કરીને હું ઉતારા પર આગ્યો અને ઉપનિષદનું ચિંતન કરવા

લાગ્યો. (આજકાલ મેં भारी સાથે ઉવનિષદ્ ગાખ્યા છે) દશેક મિનિટ થઈ દશે અને એક ભાઈ આવ્યા. તે અમારી પ્રાર્થનામાં પણ નહોતા આવ્યા અને લાપશ્વ પણ નહોતા સાંભળી શક્યા. કહેવા લાગ્યા કે 'જમીન આપવા આવ્યો છું.' એ ભાઈ ૭ માઈલ દૂરથી આવ્યા હતા. પોતાની ૬ એકર જમીનમાંથી ૧ એકર મને આપી ગયા, મેં 'વિચારુ' કે આ કોની પ્રેરણાથી થઈ રહ્યું છે? જ્યાં હું આખો દિવસ રહ્યો અને વ્યાખ્યાન સંભળાવ્યું ત્યાંથી ચાર એકર મળ્યા અને જ્યાં મારું વ્યાખ્યાન નહોતું થયું ત્યાંથી એક ગરીબ આવીને ૬ એકરમાંથી ૧ એકર આપી ગયો છે! આ ઘટના જની ન જની એટલામાં તો એક જીવન લાભ થયું દૂરથી આવ્યા અને પર એકર આપીને ચાલ્યા! હું વિચારવા લાગ્યો, કે લોકોનાં દિલ પર કઈ વસ્તુની અસર થાય છે? માણસને શબ્દની શા સારુ જરૂર પડવી જોઈએ? જો કવળ છત્રન શુદ્ધ થઈ જાય તો એક શબ્દ પણ જોતલો'ન પડે અને સંકલ્પ માત્રથી ધર ખેડાં જ કામ થઈ જાય. પણ તેનું શુદ્ધ છત્રન પરમેશ્વર જ્યારે આપશે ત્યારે આપશે, આજે તો તે મને દેરવી રહ્યો છે. મંગલાની પ્રેરણા આપી રહ્યો છે. તેથી મને એવો સંદેહ નથી કે મારા માંગવાથી કાંઈ નહોં થાય. જે થવાનું છે કે થઈ રહ્યું છે, તે બધું એની જ પ્રેરણાથી થઈ રહ્યું છે.

જો કે મારી જૂખ તો બહુ ઓછી છે, પણ દંદિનારાયણની જૂખ ખૂબ વધી છે. એટલે જ્યારે મને લોકો પૂછે છે કે 'તમારા સંકલ્પ કટસો છે, તમને કેટલી જમીન જોઈએ?' ત્યારે હું જવાબ આપું છું, 'પાંચ કરોડ એકર.' હું ક્ષત ખેતીલાયક જમીનની વાત કરું છું. જો કુટુંબમાં પાંચ ભાઈ હોય તો મને છઠ્ઠો માની લો અને ચાર હોય તો પાંચમો. આમ આ કુલ ખેતી-લાયક જમીનનો પાંચમો કે છઠ્ઠો દિરસો થાય છે.

હિંદુસ્તાનની પ્રકૃતિને અનુકૂળ

આ કામ સાધારણ દાનનું કામ નથી, ભૂદાનનું છે. આપણે કામને એક દિવસ પણ ખત્યાવીએ તો બહુ પુણ્ય મળે છે. જો એક દિવસના અન્નદાનનું આટલું મૂલ્ય હોય, તો એક એકર જમીન, જેનાથી એક માણસનો આખો જિંદગીનો ગુમગો થઈ શકે છે તેનું કેટલું મૂલ્ય થશે? માટે દંદિનારાયણ સારું બધા તરફથી કાંઈ ને કાંઈ મળતું જોઈએ. એનું જ નામ 'ચત' છે.

માટે દરેક વ્યક્તિને હું હું કે મને કાંઈક ને કાંઈક આપો. હિંદુસ્તાનમાં આ એક ભારે મોટી કાનિ યવાની છે. હું મારી નજર આગળ એ દશ્ય જોઈ રહ્યો છું. એક કાનિ એ કે જે રશિયામાં થઈ ગઈ. બીજી તે અમેરિકામાં થઈ રહી છે. હું બન્ને કાનિએ જોઈ રહ્યો છું. પણ બન્નેમાંથી એકેય હિંદુસ્તાનની પ્રકૃતિને અનુકૂળ નથી અને અહીંની સભ્યતાને અનુકૂળ નથી. હું માનું છું કે હિંદુસ્તાનની પ્રકૃતિમાંથી એક એવો ક્રાંતિકારી રસ્તો પ્રગટ થવો જોઈએ કે જેનો આધાર કેવળ પ્રેમભાવ હોય. જે લોકો સ્વેચ્છાએ જમીનો આપવા લાગે જાય તો જોતજોતામાં હિંદુસ્તાનની હવા બદલાઈ શકે છે, અને હિંદુસ્તાનને દાથે આખી દુનિયા માટે મુક્તિનું દાર ખૂંટી શકે છે. આટલી મહાન આકાંક્ષા આ યશમાં ભરેલી છે અને હું જોઉં છું કે તે સફળ થવાની છે. એથી બધાને મારી વિનંતિ છે કે જુદાનના આ પ્રશ્નને સમજે અને તેની ઉપર ધ્યાન આપે. આપણા સાધારણ કામો તો રોજરોજ ચાલતા જ રહેશે, પણ આ એક એવું આવશ્યક કર્તવ્ય છે, કે જેનાથી હિંદુસ્તાન તો બચી જ જશે, પણ બીજાદેશોને પણ બચવાનો રસ્તો મળી જશે.

રોગોનું મૂળ : અર્થ-વ્યવસ્થામાં

જ્યાં હું જાઉં છું ત્યાં લોકો મને સંભળાવે છે કે કાર્જાબજાર ધમધોકાર ચાલે છે. લાંચ ધૂન અપાય છે. પણ એની મારા દિલ પર કશી અસર પડતી નથી. હું એમ માનવા તૈયાર નથી કે હિંદુસ્તાનનું દિલ બગડી ગયું છે. હું એ પણ નથી માની શકતો કે શ્રીમતોનાં દિલ જમ્મડી ગયાં છે. હિંદુસ્તાનની જમીન અત્યંત સુજલા, સુફલા, મલયજશીતલા છે. રોજ આપણે તેનાં ગુણગાન કરીએ છીએ પણ એ કાંઈ એની મોટી સંપત્તિ નથી. હિંદુસ્તાનમાં જે પારમાયિક સંપત્તિ છે તેની જ કિંમત સૌથી વધારે છે. છુટ્ટોએ ઘણી પારમાયિક સંપત્તિ આપણને વારસામાં આપી છે ટૂંકમાં દેશમાં કાર્જા-બજાર અને લાંચ-ફરન ચાલવા છતાં પણ હિંદુસ્તાનના લોકો બધા બગડી નથી ગયા.

આપણે આ ખૂબીનું મૂળ શોધવું જોઈએ. લીન યુ તરિ લખ્યું છે કે હિંદુસ્તાન 'God-intoxicated' (બમરાનની મદિરાથી મગ બનેલો) દેશ છે. એનું એ વર્ણન હિંદુસ્તાનની આજની જનતાનું વધાર્યું

ચિત્રણ છે. આજે પણ આપણી જનતા ધર્મવરપરાયણ જ છે. પણ આટલી અનીતિ કેલાચેલી દેખાય છે તેની મતલબ એ જ છે કે હિંદુસ્તાનની અર્થવ્યવસ્થા બગડી ગઈ છે, વહીવટ બગડી ગયો છે. માટે જ લોકો પ્રવાહમાં તણાઈને ભૂલો કરી બેસે છે. આપણે આર્થિક વ્યવસ્થા બદલી શકીએ તો તમે બેસો કે હિંદુસ્તાનના લોકો આખી દુનિયામાં એક નગ્નો પૂરો પાડી શકે એમ છે.

શોષણરહિત સમાજ

માટે ગાંધીજી પછી સર્વોદય સિદ્ધાંતમાં માનનારા અમે કેટલાક લોકોએ એક સમાજ બનાવ્યો છે. એમાં કોઈ કોઈનો દેષ નથી કરતું. સૌ પરસ્પર પ્રેમ રાખે છે. કોઈ કોઈનું શોષણ નથી કરતું. મને વિશ્વાસ છે કે શોષણરહિત સમાજ નિર્માણ યત્નાની સાથે જ હિંદુસ્તાનના લોકોની પ્રતિભા પ્રગટ થયા વિના નહીં રહે. માટે અમે સર્વોદયવાળાઓએ નિશ્ચય કર્યો છે કે અમે સમાજ-રચના બદલી દઈશું. મને એમાં વિશ્વાસ છે, નહીં તો મને આમ ખુલ્લે રિસે જમીન માંત્રવાની હિંમત ન યાત. હું જાણું છું કે મારી ચોગ્યતા કરતાં ધણું બધાંરે ફળ મને ધર્મવરે આપ્યું છે. મને ફળ એણું મળ્યું એવી મારી જરીએ ફિચાદ નથી. લોકોને વિચાર સમજાવવો એ જ મારું કામ છે.

સાગર, ૨-૧૦-૫૧

કતલ, કાયદો અને કરાણા

: ૧૯ :

લોકો મને કહે છે કે ‘તમે કેવા ખોટા વખતે આવ્યા ? આ તો ચૂંટણીનો વખત છે. તમે વોટ આપવાનું કહેત તો કાંઈક પણ કીક દવું. મેં એમને કહ્યું, ‘હું’ સારે ટાંકણે આગ્યો છું. હું વોટનું નથી કહેતો, માત્ર જમીનનું કદ છું. તમે તમારી જમીન આ ટાંકણે મને આપી દો, તો એના કરતાં સારું ટાંકણું તમારે માટે બીજું કયું હોઈ શકે ?’ હવે રહી કરાણાની વાત, તે હું કાંઈ કટાણું નથી આગ્યો. જો હું આજે મારું કામ ન કરું, કાલ હિંદુઓ હોય, તો તે કયે મરોસે જોડું ? આ સરીર હવે યાકી મળ્યું છે. કોણ જાણે કયારે તેડું આવશે ! માટે કાલ પર કામ હોડતામાં ઝડાપણું નથી. સારા કામનું મુદ્દત ન્યારે કામ થાય ત્યારે જ હોય છે. હું તમારે ત્યાં એવે ટાંકણે આગ્યો છું કે ન્યારે

કોઈકને ત્યાં લગ્ન હોય તો કોઈકને ત્યાં ચૂંટણીનો વખત હોઈ શકે છે. ટોલસટોયે બરાબર કહ્યું છે કે જે ક્ષણે જે કાર્ય થાય છે તે જ એને મારેનો ઉત્તમ અવસર હોય છે. કોઈક કવિએ પણ કહ્યું છે :

કાલ કરે સો આજ કર, આજ કરે સો અવ ।

પલમેં પ્રલય હોત હૈ, વહુરિ કરેગે કવ ॥

મારી સત્તા નથી ભૂતકાળ પર, કે નથી ભવિષ્યકાળ પર. જે વર્તમાન ક્ષણમાં હું છું તેના પર જ મારી સત્તા છે. એટલે હું તો બરાબર વખતસર જ આવ્યો છું. હું તમને લોકોને જમાડીને કહેવા આવ્યો છું કે હિંદુસ્તાનમાં જે તમે શાન્તિમય ક્રાન્તિ કરતા ચાહતા હો, રક્તમય ક્રાન્તિ ટાળતા ચાહતા હો, તો જેની પાસે જમીન છે તે જમીન વગરનાને આપે.

કામના ત્રણ રસ્તા

દુનિયામાં કામ કરવાના ત્રણ જ રસ્તા છે; (૧) કતલ (૨) કાયદો અને (૩) કરુણા. પહેલો રસ્તો કતલનો હોય છે. શું કતલને રસ્તે કોઈ કામ કરવામાં કોઈનું કલ્યાણ થઈ શકે ? કોઈનું કલ્યાણ નથી થતું. ખીજો રસ્તો કાયદાનો હોય છે. હું કાયદો એવો ચાહું છું કે જેને સર્વસાધારણ લોકો માને. કોઈ કામ કાયદો બનાવીને બળબરીથી નથી થતું. કાયદો બનાવવાનો અર્થ તો એ થાય છે કે લોકો એને ખુશીથી માને અને એનાથી સુખચાંતિ રચાય.

હવે કાયદો બનાવવો કે બગાડવો એ તમારા જ હાથમાં હોય છે. ધોંશ કે સરકર એક કાયદો કરે અને તમે તેને ન માને તો એ કાયદાનો અર્થ જ શો રહ્યો ? સરકારે એક કાયદો કર્યો છે કે ચૌદ વરસથી ઓછી ઉંમરના બાળકોના લગ્ન ન થવા જોઈએ. પણ આપણે તો વીસ વીસ વરસની ઉંમરના યુવાનોના લગ્ન થાય એમ ઇચ્છીએ છીએ. એટલે કે કાયદો વધુમાં વધુ નહીં પણ ઓછામાં ઓછાનો બને છે સરકારને કાયદાને રસ્તે લોકોની સેવા કરવી છે. સરકાર કાયદો બનાવશે ત્યારે તે દેશના દરેક દિસ્સાને લાગુ પાડશે એ જ તો કાયદાની ખૂબી છે. પણ કાયદાની મારફત કોઈ ક્રાન્તિ નથી કરી શકતું. તમે જાણો છો કે ભુદના જમાનામાં

શું થયું. જો એ રાજ્યમાં રહીને ક્રાંતિ કરી શકત તો રાજ્ય શું કામ હોડત ? ક્રાંતિકારી કામ કાયદાથી નથી થતું.

હવે તમારી સામે ડેવળ ત્રીજો રસ્તો બચે છે-કરુણાનો. તો તમે કરુણાથી જ કામ કેમ કરી નથી નાખતા ? જમીનનો પ્રશ્ન ન હોય તો જે કાંઈ સરકાર આવશે તે સફળ નહીં થાય. પણ એ પાંચ વરસની મદદથી માંગે એ જુદી વાત છે. પણ કામડો ન હોય તો જે કાંઈ પણ સરકાર આવે તે ફક્ત બદનામ થવા આવશે અને પાંચ વરસ પૂરા કરીને ખતમ થશે.

જમીનદાર સ્વામિત્વદાન આપે

માટે હું તમને વારંવાર કહું છું કે પોતપોતાના મગ્ન પ્રમાણે જમીન દાનમાં આપો. હું દરેક માણસ પાસે દાન માંગું છું. મોટામોટા જમીનદારો પાસે પણ માંગું છું અને નાના જમીનદારો પાસે પણ. તમે કહેશો કે અમારી જમીન તો સરકારે લઈ લીધી છે, હવે અમે તમને શું આપી શકીએ ? જે જમીન સરકાર તમારી પાસેથી લેશે તેનું કોમ્પેન્સેશન (વળતર) તમને મળવાનું છે. જો તમે ચાહો તો એ જમીન દાનમાં આપી શકો છો, અને કોમ્પેન્સેશનનો હક પણ હોડી શકો છો. આવા દાન નાના મોટા જે ચાહે તે સૌ કાંઈ આપી શકે છે.

ચિરગાંવ, ૧૬-૧૦-૫૧.

સામ્યયોગની સ્થાપના જરૂરી છે

: ૨૦ :

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને બીધે ભારતીય સમાજને એક સ્વરૂપ મળ્યું છે; એનું દર્શન આપણને ગીતામાં થાય છે. પણ દુઃખની વાત છે કે ગીતાએ જે આદર્શ આપણી સામે મૂક્યો અને જેનું દર્શન આપણને શ્રીકૃષ્ણના જીવનમાં મળ્યું તેનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ ભારતીય સમાજમાં જોવા નથી મળતું. એટલું જ નહિ, આપણે આ દેશ (વેદેશી આક્રમણનો ભોગ બનો બસો) અહીંસા વરસથી ગુલામ રહ્યો એ દરમિયાન તો આપણી દુર્દશા એની ચરમ સીમા સુધી પહોંચી ગઈ. સફળ એ, દુનિયાની સ્થિતિ અને આપણા સત્યાગ્રહ અદિલાલને કારણે આજે આપણે સ્વતંત્ર થઈ ગયા છીએ; સ્વતંત્રતા આપ્યા છતાંયે જે દુર્ગુણ

આપણા સમાજમાં ઘૂસી ગયા હતા તે ઝોછા નથી થયા. બદલે તીવ્ર થઈ ગયા છે. જો આપણે તે તરફ ધ્યાન નહિ દઈએ અને તેના નિવારણનો પ્રયત્ન પણ નહિ કરીએ તો આપણું સ્વરાજ આનંદપ્રદ નહિ થાય, બદલે દુઃખપ્રદ જ થવાનો સંભવ છે.

સૌને મોક્ષનો અધિકાર

ભારતવર્ષનો આખો ઇતિહાસ જુઓ. ગીતાએ તો એટલેથી જ શરૂ કર્યું છે કે મનુષ્ય ગમે તે સમાજમાં જન્મ લેતો લે, જો એ પોતાનું કામ ગ્રેમ, ભક્તિ અને નિષ્ઠાધૂર્લક કરે તો મોક્ષનો અધિકારી બની જાય છે. એ આખો પાઠ આપણે ગીતા પાસેથી શીખવાનો છે.

આપણે શુભામ શી રીતે બન્યા ?

પણ આપણે જોઈએ છીએ કે આપણા સમાજમાં દરજ્જા પડતા ગયા છે. કેટલાક લોકો પોતાને જા'યા કહેવડાવવા લાગ્યા અને તેમણે શરીરપરિશ્રમથી પોતાને મુક્ત કરી દીધા. જેમને શરીરપરિશ્રમ કરવો પડ્યો તે બધા નીચ મનાયા લાગ્યા. જો દેશ સારું પરિશ્રમ કરનારને નીચ માનવામાં આવે તો દેશ પતન તરફ જાય છે રોમન ઇતિહાસમાં એવું જ થયું અને હિંદુસ્તાનમાં પણ એમ જ થયું. બહારના વેપારીઓ અહીં આવ્યા, અહીંના વેપારીઓ પડ્યા લાગ્યા. અહીંના વેપારીઓ માટે અહીંના લોકોના દિલમાં કંઈ વિશેષ ગ્રેમ હોઈ શકે તેમ નહોતું, કારણ કે એમણે આમચનાતાના જીવન સાથે એકરૂપ થવાની કદી કોશોચ નહોતી કરી. પરિણામ એ આવ્યું કે વિદેશી વેપારીઓની સરખામણીમાં અહીંના વેપારીઓ હારી ગયા અને દેશ શુભામ થયો.

સેવાઓનું આર્થિક મૂલ્યાંકન અશક્ય

જો સાધારણ જનતામાં ઉપરના લોકો માટે સફલાવતા હોત તો રાષ્ટ્રના રક્ષણ માટે બલિદાન કરવા એ લોકો આમળા આવત. પણ અહીં તો સામકાનું કામ કરનાર હરિજનો કરતાં, ખેતીનું કામ કરનાર ખેડૂતોનું જોયા માન્યા અને સફામનું કામ કરનાર ભંગીઓને નીચા માન્યા. આમ કાંઈ ઊંચા તો કાંઈ નીચા દરજ્જાના મનાવા લાગ્યા. શ્રમની પ્રતિષ્ઠા ન રહી. પરિણામે

પતન થયું. આજે પણ એ સ્થિતિ કાયમ છે. જે કે ત્રાધીજના આગ્યા બાદ કેટલાંક લોકો પરિશ્રમ કરવામાં હીનતા નથી માનતા અને કેટલાંક પરિશ્રમ કરે છે પણ ખર્ચ, પણ સામાન્ય લોકો ના એમ જ માને છે કે પરિશ્રમ કરનારા યોગ્યતામાં નીચ છે. એટલું જ નહીં, એમના કામનું આર્થિક મૂલ્ય પણ ઓછું મનાયું. હિન્દુસ્તાનમાં પહેલાં કદી એવું નહોતું કે કોઈ પ્રાણી કે ધર્મશિક્ષક ખેડૂત કરતાં પોતાને ઊંચો માનતો હોય. એને તો અપવિગ્રહી બનીને રહેવાનું હતું. પણ આજે તો જે શિક્ષણ મેળવે છે તે પણ પોતાના શિક્ષણની વધારે ઓછી કીમત આકે છે. એ બાવના ખૂબ ધાનક છે. જ્યાં સુધી આર્થિક અને સામાજિક જીવન એકરસ નથી થતું ત્યાં સુધી સમાજ શક્તિશાળી નથી થઈ શકતો.

સમાજમાં આજે જે ખ્યાલ છે કે ઊંચા વર્ગવાળાઓને જીવન માટે વધુમાં વધુ વેતન અને શ્રમનિષ્ઠો માટે ઓછામાં ઓછું વેતન જોઈએ તે આપણે કાઢી નાખવો જોઈએ, અને સામ્યયોગ સ્થાપિત કરવો જોઈએ. થવું તો એમ જોઈએ કે જે કોઈ મનુષ્ય કોઈક નૈદિક અને નૈતિક પરિશ્રમ કરે તો એનું કોઈ મૂલ્ય જ ન આકેવું જોઈએ. કુશલતાને અચાવનારની દ્રષ્ટિ મિનિટની સેવાનું મૂલ્ય કોણ, શી રીતે માપી શકે? એવી સેવાનું મૂલ્ય આર્થિક પંક્તિઓમાં કરવું એ જ ખોટું છે. એ રીતે બાળકનું પાલન કરનાર માતાના પરિશ્રમની કિંમત ન થઈ શકે, કે ન યાય આપણા ગૃહપતિની સેવાની કિંમત, કે જેમનું ચિંતન રાષ્ટ્રવિકાસ માટે સતત ચાલતું રહે છે. આ ત્રણે સેવાકાર્યોમાં પ્રકારભેદ હોઈ શકે છે પણ તેની કિંમત પૈસામાં ન અંકારી જોઈએ. એ બાબતમાં કોઈ પ્રકારનો મતભેદ ન હોઈ શકે.

કિસાન, લાંગી અને રાષ્ટ્રપતિને એક જ ન્યાય

જેમ કેળાં અને પથ્થરની સરખામણી ન થઈ શકે પણ પથ્થર ભરે સોનાનો હોય કે ચાંદીનો હોય, બન્ને વસ્તુઓની શ્રેણીઓ જ વિભિન્ન છે, તે જ રીતે ભગી, માતા, ચાકર, પ્રેક્ટિસર વગેરેનાં એવા અસંખ્ય સેવાકાર્યો છે કે જેનું મૂલ્ય પૈસામાં ન અંકાય. માટે હોવાનું તો એમ જોઈએ કે જે વ્યક્તિ નિષ્પાપક સમાજની સેવા કરે તે પોતાની રાજીની હકદાર બની શકે.

એ પ્રમાણે જે રાષ્ટ્રપતિ પોતાના રાષ્ટ્રની સેવા પૂરી શક્તિથી કરે, એણે એ સેવા માનસિક જ હોય તો એમને જીવનનિર્વાહ માટે જરૂર જેટલી મજૂરી મળતી જોઈએ. જે ન્યાય કિસાન, બાંગી માટે હોય તે જ રાષ્ટ્રપતિ માટે હોવો જોઈએ. મેં પ્રોફેસર, ન્યાયાધીશ, કિસાન, લેખક અને સંપાદક વચ્ચે રૂપે બધાં કામ કર્યાં છે, પણ તેમાંથી કોઈ પણ એક કામ બીજા કરતાં વધારે યોગ્યતાનું હતું એવો અનુભવ મને કદી નથી થયો. બધાંનો સમાન માનસિક આનંદ મેં અનુભવ્યો.

કામના પ્રકાર પ્રમાણે શરીરશ્રમના અનુભવમાં ફેરફાર હોય એ સાચું, પણ એને લીધે માનસિક આનંદ ધરી ન શકે. જ્યારે મને કોઈ જરૂર કરતાં વધારે ચોજે આપતો ઇન્ક છે ત્યારે મને એનું શું કરવું તે સંઝવું નથી. હું તે લઈ નથી શકતો. મારે જેટલા દર્દીની જરૂર હોય એનાથી વધારે મને શું કામ મળવું જોઈએ અને કોઈ આપે તો મારે તેનો સ્વીકાર શું કરવાં કરવો જોઈએ, એ જ મારી સમજમાં નથી આવતું. ચલું તો એમ જોઈએ કે આજનું આજે અને કાલનું કાલે અને દરેક કામનું આર્થિક, સામાજિક અને આધ્યાત્મિક મૂલ્ય સમાન હોય. ગીતાએ સ્પષ્ટ રૂપે સમજાવ્યું છે કે જે ન્યાય પોતાને માટે તે જ બીજાને માટે લાગુ પાડવો જોઈએ.

સ્વરાજ પછી સામ્યયોગ

હવે, સ્વરાજ પછી આપણે સામ્યયોગની સ્થાપનાનો આદર્શ નજર સામે રાખવો જોઈએ. એને જ આપણે સર્વોદય કહ્યો છે. તમે સામ્યયોગ સ્વરૂપ વાપરો કે સર્વોદય, એની જ સ્થાપના કરતા માટે હું ગામેગામે ફરી રહ્યો છું.

ભૂદાનથી ભૂમિવાનોનું કલ્યાણ

આજકાલ હું ભૂદાન માંડુ છું. જેની પાસે જમીન નથી એમને ભૂમિ અપાવવા ઇચ્છું છું. આખર આ બધી ખટપટ શું કામ કરી રહ્યો છું ? એટલા માટે કે આજે સમાજમાં ઝીંચા અને નીચા એવા જે વર્તમાન છે તે મટવા જોઈએ. જે જેની ન હતો હોય એના દાથમાં જમીન દોવ એ શી રીતે બની શકે ! અને જેને જેની કરતાં નથી આવડતું એ બીજા પાસે કામ કરાવે, અને જેને આવડતી હોય તે મજૂર તરીકે કામ કરે. પાકના ઉત્પાદ

ઉપર એમનો ડોઠ દક નથી હોતો તેથી જ તેઓ પૂરી લાગનથી દામ નથી કરી શકતા. વળી એનને મજૂરી પણ પૈસામાં અચાલ છે. ખરેખર આ બધું કેમ સહ્યુ જાય ? જો આ મિથિતને આપણે અટકાવી દેખએ તો કંઈ અન્યાય થાય ખરો ? જેની પાસે જમીન હોય તેને જો હું કહું કે 'ભાઈ, તું તારી સો એકરમાંથી વ્યાસ રાખ અને વ્યાસ આપી દે.' તો શું એમાં હું મિત્ર તરીકે એની ઉપર પ્રેમ પ્રગટ નથી કરતો ? જો તે કહે કે આજ શું મારું જીવન જેવું ધડાયું તેવું જ હું નભાવવા ઇચ્છું છું, તો હું એને સમજાવીશ કે 'ભાઈ, જેના શરીરનું વજન જરૂરી વધારે વધી ગયું હોય, તેનું વજન ઘટાડવું એ એનો ઉાર દયા કરવા, પ્રેમ કરવા બરાબર જ છે. એ જ રીતે જેનું વજન ઘટી ગયું હોય તેના જીવનમાં કોઈક માંસ ભાવું એ પણ આપણું કર્તવ્ય થઈ જાય છે. તો વધુ પડતાં વજનવાળાએ પોતાનું વજન ઘટાડવા માટે પોતાની રહેણીકરણીમાં કંઈક તો ફરક કરવો જોઈએ.

હાથીની ચાલે ચાલનાર જો ઘોડાની ચાલે દોડવા લાગે તો એ પશ્વિતંત્ર એણે સદા સ્વીકારવું જોઈએ. તમે વિચારો, કે શું ઈશ્વરની ચોખ્ખા એવી હોઈ શકે કે દેટલાંક લોકો પાસે જમીન હોય અને દેટલાંકની પાસે ન હોય ? હું એમ નથી કહેતો કે જે લોકો પાસે વધારે જમીન છે તેમણે તે બધીયે અન્યાયપૂર્વક જ મેગવી છે, મહેનતથીયે મેગવી હોય, પણ એમાંથી એ સિદ્ધ નથી થતું કે એને એ રાખવાનો દક મળી ગયો. જે જમીન તમારી પાસે છે તે બીજાની છે અને તમારે તે પ્રેમપૂર્વક તેમને આપી દેવી જોઈએ. બસે આજે તમે તેના માનિક દો. હું એમ પણ નથી કહતો કે સૌને સમાન બુદ્ધિ મળવી જોઈએ. ગણિતની સમાનતા હું નથી ચાહતો પણ આગાહીની સમાનતા જરૂર ઇચ્છું છું. આ પાંચે આશીર્વાદો મિત્રકૃષ્ણ સમાન ન હોવા છતાં પણ એકબીજાના સહકારથી રહે છે અને લાખો દામ કરી આપે છે. પાંચે સમાન નથી, પણ એવું જ નથી કે એક એક ઈંચ લાંબી હોય અને બીજી એક ફૂટ એટલે કે જો સમાનતા ન હોય તો વધારે પડતી અસમાનતા પણ ન હોવી જોઈએ, પ્રમાણસંતા પણ હોવી જોઈએ. એ પાંચેના અલગ અલગ શક્તિ છે, એ બધીય શક્તિને રિકાસ થવો જરૂરી છે. એને જ પંચાયન ધર્મ કહે છે.

લગવાનની યોજનામાં ન વિકેન્દ્રીકરણ

આપણે જો એ સમજી લઈએ કે દરેકની સામાજિક અને આર્થિક ચોગ્યતા સમાન છે તો આ ભેદો મટી શકે છે. આ ભૂમિદાનમાં જ આપ સૌ મારી સાથે થઈ જાઓ તો એક એવું મહાન આદેશન ખડું થઈ જશે કે જેનાથી હિન્દુસ્તાનના બધા કોયડા ભિક્ષી જશે. તમે અહિંસાની શક્તિથી જ સ્વાતંત્ર્ય મેળવ્યું, જ્યારે દુનિયાના ખીજા દેશોને તો સ્વતંત્રતા મેળવવા સારું હિંસાના રસ્તા લેવા પડ્યા. પણ એટલું નક્કી માનજો કે સ્વતંત્રતા માટે આટલાટલા બધો વહોર્યા છતાં પણ તમે જો ખીજું પગલું, આર્થિક અને સામાજિક સમાનતા મેળવવાનું, ન ભરો તો તમારું સ્વાતંત્ર્ય બચમાં છે. તેને સારું પરમેશ્વરની વિકેન્દ્રિત યોજનાની માફક આપણે પણ વિકેન્દ્રિત યોજનાનો અમલ કરવો જોઈશે, સદ્દારી સંસ્થાઓ દ્વારા આર્થિક નિયંત્રણ સ્થાપિત કરવું જોઈશે.

જો પરમેશ્વરની યોજનામાં વિકેન્દ્રીકરણ ન હોત તો એને પણ મુંઝવણી દિલ્હી અને દિલ્હીથી કલકત્તા ભટકવું પડત. પણ એણે તો દરેકને બે દાન બે હાથ, બે આંખ આપીને પરસ્પર સદ્દાર કરવા કહી દીધું. જો તે ક્યાંક એકને ચાર દાન અને બીજાને ચાર આંખ આપત, અને એવું હોય તો આંખવાળાની મદદથી જોવાનું અને સાંભળવું હોય તો કાનવાળાની મદદથી સાંભળવાનું કહેવું, તો આજે જેમ એ ક્ષીરસાગરમાં જઈને નિશ્ચિંત સુનો છે, તેમ ન થઈ શકત. આપણે સદ્દારની આ ખૂર્મને સમજવી જોઈએ, આજના રાજનીતિજ્ઞો 'વન વર્ડ' (એક દુનિયા)ની વાતો કરે છે. પણ પરમેશ્વરને માટે 'વન વર્ડ' તો નક્કર સહિન આખું ત્રિભુવન જ હોઈ શકે. તમે દરેકના કરી શકો છો કે જો પરમેશ્વરે દોષ એકને જ અકલ્પ વેચવાનો ઈર્મરો આપી દોષો હાત તો એના પુરવડા ખાતામાં દેટલા દાના-અન્નને ચાલત, વહેવત્રામાં દેટલા ગોટાળા યાત ? સારાંશ કે એ બધાનો દક્ષિણ સર્વસાધારણ ઉદ્યોગ ખીલવવામાં છે અને તેનું પહેલું પગલું ભૂમિદોનોતો જમીન મળવી એ છે, તથા ખીજું પગલું છે ગામડામાં સંપૂર્ણ આમોઘોગો ચાલુ કરવા તે.

ભૂમિપુત્રનો અધિકાર

હું જે તમને કહી રહ્યો છું કે ભૂમિમાતાના દરેક પુત્રનો એની ઉપર હક છે તે મારો પોતાનો ખાનગી વિચાર નથી. એ તો એક વૈદિક કથન છે. કોઈપણ હોકરો કોઈ બીજા લાંબને માતાની સેવા કરતાં રોકી ન શકે. હું તો એટલે સુધી કહીશ કે કોઈપણ માણસ કોઈની પણ જમીન મજિ તો એને મળવી જોઈએ અને એને તે આપવી એ જમીનવાળાઓનું કર્તવ્ય છે. શુ પાણી મગિ ત્યારે કોઈને નાં પડાય છે ? ના પાડનાર કેટલો અમિદો થઈ જાય છે એ તમે જાણો છો. તેમ જ જમીન મગિ ત્યારે પણ ના કહેવામાં અરમ લાગવી જોઈએ. વગર પરિશ્રમે ખાવાનું ન આપવું એ હું સમજી શકું છું પણ કોઈ પરિશ્રમ કરવાનું સાધન મગિ, તો તેને તે મેળવી આપવું એ આપણો ધર્મ છે. કોઈપણ મનુષ્ય જમીન મગિ તો એના પુત્રને માટે પાંચ એકર જમીન આપવી એ સરકારનો પણ ધર્મ છે. સરકારની એ જવાબદારી હોવી જોઈએ.

સામ્યયોગથી ભારત જગદ્ગુરુ

પણ આજે સરકાર એમ નથી કરી શકતી. આખરે સરકાર છે કોણ ? અહીંની સરકાર અહીંની જનતાની લાવના પર જ ટકી રહી શકે છે. એકવાગ જનતા એમ માની લે કે જમીન પર સૌનો હક છે અને તે ગણ-મંડિયા બોકોના કમળમાં ન રહી શકે, તો પછી સરકારથી તાજાની ચાલી નો સમાજના હાથમાં જ છે હું એ તાણું કૂચીથી ખોલવા મગિ છું. હયોડાથી તોડવા નથા મગિતો. માટે જો તમે સૌ મદદ કરો તો આપણે સફળ થઈ શકીએ. અહીં સામ્યયોગ સિદ્ધ થઈ શકે છે અને દુનિયામાં દિ-દુસ્તાન ગુરુનું સ્થાન મેળવી શકે છે. દુનિયાને અત્યારે અપેક્ષા છે કે દિ-દુસ્તાન પાસેથી માર્ગદર્શન મળે. માટે તમે સૌ જાણ કાર્યક્રમો છોડીને આ કાર્યક્રમને અપનાવો, તો આપણે ગાંધીજીનું સ્વપ્ન સિદ્ધ કરી શકીશું. ગાંધીજીના વિચારમાં માનનારાઓએ પૂરી શક્તિથી આ કામમાં લાગી જવું જોઈએ.

આજે કાર્તિક પૂર્ણિમાનો દિવસ છે અને મહાત્મા નાનકનો પણ જન્મદિન છે. મારો નિશ્ચિત અભિપ્રાય છે કે જે કામ મેં પરમેશ્વરને સરોસે ઉપાડ્યું છે તેને દુનિયાના સૌ સત્પુરુષોનો આશીર્વાદ છે. આજે જ્યારે નાનકના જન્મદિવસે હું અહીં આવી પહોંચ્યો - એવી કોઈ યોજના તો પહેલેથી નહોતી. - તો નાનકના આશીર્વાદ પણ મને ખાસ કરીને મળી ગયા.

નાનકનું પુણ્યસ્મરણ

વ્યક્તિગત સત્યાગ્રહ નિમિત્તે હું પહેલીવાર જેલમાં ગયો ત્યારે અનેક લાખાઓ અને ધર્મગ્રંથનું અધ્યયન કરવાની તક મને મળી. ત્યારબાદ મારું એ અધ્યયન ચાલુ રહ્યું. ત્રીજા અધ્યયન માટે જેટલો સમય જોઈએ તેટલો મને મળ્યો. પહેલીવાર મને શિરોમણિ ગુરુદ્વારા સભા તરફથી નાગરી લિપિમાં જાણેલી 'ગ્રંથસાહેબ'ની નકલ મળી. આદિથી અંત સુધી એ ગ્રંથને હું જોઈ ગયો. ત્યારબાદ મહિનાઓ સુધી શિષ્યોની ઉપાસનાનું અધ્યયન કરવા અને અનુભવ મેળવવા, સવારની પ્રાર્થનામાં જપુચ્છનો પાઠ કરતો. મારે નામદેવના લખેલો સંગ્રહ કરવો હતો. નામદેવના લગભગ બધાં લખેલો મરાઠીમાં છે પણ કેટલાંક હિન્દુસ્તાનીમાં પણ છે. તે જોવા અને તેમાંથી ચૂંટવાની દૃષ્ટિએ હું ફરી એકવાર 'ગ્રંથસાહેબ' જોઈ ગયો. આમ નાનકની સાથે મારી હૃદયની ઓળખાણ થઈ ગઈ અને આજે એમના જન્મદિવસે અહીં આવી પહોંચ્યો છું તેને હું ખૂબ શુભ શુકન માનું છું.

હું અહીં ક્યા કામ માટે આવ્યો છું તે તો તમે જાણો છો. દિલ્હી-વાળાઓ તરફથી જ્યારે સંદેશાની માંગણી થઈ ત્યારે મેં તેમને એક નાનો સરખો સંદેશો લખી આપ્યો. તેમાં મેં કહ્યું છે કે "હું શિક્ષા નહીં, દીક્ષા માગવા આવું છું, દીક્ષા આપવા આવું છું." શિક્ષા અને દીક્ષા વચ્ચે મેં જે તફાવત દેખાડ્યો તે બહુ મહત્ત્વનો છે. પહેલાં ધણી લોકોએ કહ્યું છે તેમ જો હું કોઈ આગ્રમ કે મંત્રાદિ માટે જમીન એકી કરવા આવ્યો હોત

તો જુદી વાત હતી. પણ આ તો આપણો યત્ન ચાલી રહ્યો છે. ઠાઠ નાનુસનું કામ નથી. હું હિન્દુસ્તાનના દરિદ્રનારાયણ વતી તેમનો દક માંગું છું. એમાં ક્ષિપ્તાનો ઠાઠ સવાલ જ નથી. આ કામ કેવળ જમીન એકઠી કરવાનું નથી, બલકે એક વિચાર ફેલાવવાનું છે. એક નવી રીત અજમાવવી એ આનો ઉદ્દેશ છે. હું એની શોધમાં છું કે આપણી સામે જે મોટા મોટા ટોચકાઓ છે તેમાંથી કાંઈ એકનો પણ ઉકેલ ગ્રાધીજીના શાખખ્યા, હિન્દુસ્તાનની સંસ્કૃતિને અનુરૂપ એવા, અહિંસક રસ્તે આવી શકે છે કે નહિ.

નિરાશ્રિતો અને મેવાતો વચ્ચે

ગ્રાધીજીના ગયા પછી હું અહીં આવી પહોંચ્યો અને નિરાશ્રિતો વચ્ચે કામ કરવાનો પણ વિચાર હતો. કામ થોડું ધણું થયું પણ ખરું. પણ હું જે ચીજ શોધતો હતો તે મને ન મળી. એ બધું કામ સરકારી અમલદારો સાથે સંબંધ રાખીને કરવાનું હતું. તેથી તેની પોતાની મર્યાદાઓ હતી. થોડા જ દિવસોમાં મેં જોઈ લીધું કે મારે બીજો જ કોઈ રસ્તો શોધવો જોઈએ.

તે દરમિયાન મેં લોકોમાં કામ કરવાની તક મળી. તેમાં પણ સરકારી અધિકારીઓ સાથે સંબંધ રાખવાનો સવાલ હતો; પણ કામ મર્યાદિત હતું અને તે વખતે એ તરફ ઠાઠનું ધ્યાન પણ નહોતું? બલકે જરા તિરસ્કાર જેવું હતું. પરમેશ્વરની કૃપાથી આજે એ તિરસ્કાર નથી રહ્યો. મને લાગ્યું કે એ કામ વડે અદ્વિસાની શક્તિ કંઈક પ્રગટ થઈ શકે છે. આજે પણ મેં લોકોમાં કામ થઈ રહ્યું છે. અમારા માણસો ત્યાં કામમાં લાગ્યા છે. મેં જે બક્ષામણી કરી તેના ઉપર સરકાર તરફથી પૂરો અમલ ન થયો, તેમણે એમાંથી કેટલીક વાત માની, કેટલીકનો અમલ કર્યો. છતાં ત્યાં ઠીક ઠીક કામ થયું એમ જ કહી શકાય. પરિણામ એ આવ્યું કે મુસલમાનોમાં જાડિ છું ત્યારે તેઓ માન છે કે આ માણસ ઠાઠ જાતનો બેદરકાવ નથી રાખતો. આ વાતનો અનુભવ મને અજમેરના દરગા-શરોફમાં થયો. ત્યાં દરેક મુસલમાને મારો સત્કાર કર્યો અને એમના રિવાજ મુજબ દરેકે મારો હાથ ચૂમીને પોતાનો પ્રેમ પ્રગટ કર્યો. પછી એનું પરિણામ મેં હૈદરાબાદમાં જોયું. હું ત્યાંના હિંદુઓનો વિશ્વાસપાત્ર તો હતો જ-કારણ કે હું એમના જ ધર્મમાં ઈર્ષ્યો છું, -મુસલમાન બાપ્તિસ્ટોએ પણ મારામાં પૂરો વિશ્વાસ વ્યક્ત કર્યો.

તેલંગણામાં ચિંતામણિ પ્રાપ્તિ

છતાંમ હું શોધવા લાગ્યો કે કોઇ એવી રીત હાથ આવવી જોઈએ કે જેને અદિ સાત્મક કાન્તિનો—સર્વોદયનો ક્રિયાન્મક આગલ કહી શકાય. મેં એ પણ સમજી લીધું હતું કે જો તેમ થશે તો ખાદી, ગ્રામોદ્યોગ વગેરેનું પણ કામ આગળ વધશે, નહીં તો કોઇ ખાદીનાયે ભાવ નહીં પૂરે અને ગ્રામોદ્યોગનાયે નહીં. પણ જ્યારે તેલંગણાની યાત્રાનો અવસર આવ્યો ત્યારે એમાં કાંઈક શોધન થયું અને એક ચીજ હાથમાં આવી ગઈ ત્યારથી હું એની પાછળ લાગ્યો છું. મને એક જીવનકાર્ય જેવું મળી ગયું છે મેં સમજી લીધું છે કે આટલું કામ કરતાં કરતાં જો હું ખનમ પણ થઈ જઉં, તો પણ જીવ્યું સફળ છે. જાણે કે જેની શાધમાં હતો તે રતનચિંતામણિ મળી જાયું.

વામનનાં ત્રણ પગલાં

જમીનનો કાયડો આખી દુનિયાનો કાયડો છે. એને ઉકેલવામાં ખીન દેશોએ જુદા રસ્તા અજમાવ્યા છે. આપણે તેને અદિંસક રીતે ઉકેલ્યો છે. માટે તમે થોડી થોડી જમીન આપશો તો તેનાથી ગરીબોને થોડી જમીન તો મળશે, પણ કાન્તિનું મારું આ કામ લાગશે. સમાજપરિવર્તનની અને સમાજનું આર્થિક માળખું બદલવાનો આદર્શ એનાથી વધુ નહીં થાય. તેથી જ્યાં જ્યાં હું ગયો ત્યાં ત્યાં મેં એ જ વાન સમજાવી કે મારે દાન નથી જોઈતું. એક કુટુંબીજન સમજીને મારે હક મને આપો અને દરિદ્રનારાયણનો સેવામાં લાગી જાઓ. મેં તો સોંકેને સમજાવ્યું છે કે ‘જુઓ, આ તો વામનાવતાર પ્રગટ થયો છે અને તે ત્રણ ડગલાં ભૂમિ માંગે છે. પરંતુ પત્રનું એ છે કે બુનિદીન ગરીબોને માટે, પોતાના દોષરતને અપતા હો તેમ આપો. ખીનું એ કે તમારે ગરીબોની સેવાની દીક્ષા લેવી જોઈએ, અને ત્રીજું પગલું એ કે ગરીબોની સેવા કરતાં કરતાં પોતે ગરીબ બની જાયું જોઈએ. આમ એક પછી એક ત્રણ ડગલાં જમીન આપી સકો તો બિરહાજનની જેમ તે પૂર્ણ બિરહાજન થશે, એનાથી દિ-દુરતાનનો નહીં જ બદલાઈ જશે.’

ત્યારે હું કહું છું કે જો જમીન આપવી છે, તે પૂર્ણ હિસાબથી આપવાની છે, અને જેમને જમીન આપવાની છે, તેમના જેવું જીવન ગાજ-

વાની તૈયારી રાખવાની છે. ત્યારે भारी મતલબ એ નથી હોતી કે એ બૂમિ-
હીનોની માફક આપણે પણ દીન દીન અવસ્થા બનાવીને રહેવાનું છે, બદલે
એવી છે કે તે અને આપણે બન્ને સમાન હકદાર છીએ એ બાવનાપૂર્વક
સમ્મિલિત ભોગ ભોગવવો છે અને સામ્યયોગ સિદ્ધ કરવો છે.
રાજઘાટ દિહી, ૧૩-૧૧-'૫૧

શક્તિનું અધિષ્ઠાન

: ૨૨ :

આજે કેટલાય મહિના પછી આપણા પ્રિય નેતા પંડિત જવાહરલાલ
નહેરુનાં દર્શન કરવાનું અને મળવાનું સૌભાગ્ય મને સાંપડ્યું. આજે જ
એમનો જન્મદિવસ પણ હતો. આ અવસરે હું તેમનું દીર્ઘાયુ અને આરોગ્ય
ચાહું છું.

પંડિતજીનું હુઝ

પંડિતજી સાથે જે થોડીધણી પ્રારંભિક વાતચીત થઈ એમાં એમના દિલનું
એક હુઝ પ્રગટ થયું. તેઓ કહેતા હતા, “દરેક પોતપોતાની રત્નિ કરે છે
એ કાંઈ સારુ તો નથી, છતાંયે કાંઈક સમજી શકાય એમ છે. પણ મને જાંડું
હુઝ તો એ વાતનું છે કે હિમેશ્વારો પોતાની પ્રથ્થા કરવી એટલું જ પૂરતું
નથી ગણતા, બદલે બીજાની નિંદા પણ કરે છે. મારે આ બધું સહી લેવું
પડે છે. આવી લપ જે સાંખી નથી શકતો તેને ભાગી જવાની ઈચ્છા થાય છે,
પણ છોડાવું નથી, કારણ કે જવાબદારી છે.”

આ હું એમની સાથેની વાતચીતનો સાર પોતાના શબ્દોમાં કહી રહ્યો
છું. હું સમજું છું કે તેઓ તો કોંગ્રેસની શુદ્ધિ કરવાં તનતોડ પ્રયત્ન કરી રહ્યા
છે. કોંગ્રેસ આજે સૌથી મોટી સંસ્થા છે એ નિઃસંદેહ વાત છે. ફક્ત સંખ્યામાં
જ નહિ, બદલે આજે પણ તેમાં ધણા સારા માણસો છે. એ સંસ્થા પાછળ
એક એવો મહાન ઇતિહાસ છે કે જેનું ગૌરવ ભવિષ્યકાળમાં ગવાશે. માટે એ
સંસ્થાની શુદ્ધિ થાય તો અમારું બધું કામ થઈ શકે તેમ છે.

સ્વરાજ પહેલાં શક્તિ રાજકારણમાં

પણ એમાં આટલી મુશ્કેલી કેમ જણાય છે ? એનું એક કારણ તો એ છે

કે આપણી કાંઈક દિશાબલ્લ યથા રહી છે. આપણા ધ્યાનમાં એ વાત નથી આવતી કે જ્યારે દેશ પરદેશીઓના હાથમાં હોય અને આઝાદી મેળવવાને પ્રાપ્ત હોય ત્યારે શક્તિનું અધિષ્ઠાન રાજકારણમાં હોય છે. તેથી મહાત્મા લોકો પણ રાજકારણમાં દિરસો લેવો એને પોતાનું કર્તવ્ય સમજે છે. તિલક મહારાજને પૂછવામાં આવ્યું કે સ્વરાજ્ય મેળવ્યા પછી તમે કયું કામ કરશો ? ત્યારે તેમણે કહ્યું હતું કે ‘હું તો જ્ઞાનની ઉપાસના કરીશ, વિદ્યાર્થીઓને બજાવીશ.’ એમણે એટલા સારુ એમ કહ્યું હતું કે અભ્યાસ-અધ્યયન એમના જીવનની તૃપ્તિનો આંતરિક વિષય હતો. દિવસભર રાજનૈતિક કામ કર્યા પછી રાત્રે તેઓ સૂવા જતા ત્યારે વેદાભ્યાસ કરી લેતા એવી એમની જ્ઞાનપિપાસા હતી. છતાં તેઓ રાજનીતિમાં પડ્યા. તેઓ જાણતા હતા કે આ વખતે રાજનીતિમાં ન પડીએ તો કોઈપણ જાતની સેવા કરવી મુશ્કેલ છે. તેથી તેમણે એ વખતે રાજનીતિને પરમ ધર્મ માન્યો. તાત્પર્ય એ કે જે યુરુષને રાજનીતિનો પ્રેમ ન હોય તેને પણ દેશનો પરતંત્રતાની સ્થિતિમાં રાજકારણમાં જોતાનું પડ્યું છે કારણ કે તેમાં ત્યાગનો અવસર હોય છે અને ત્યાગમાં જ શક્તિનું અધિષ્ઠાન હોય છે.

સ્વરાજ પછી શક્તિ સામાજિક-આર્થિક ક્ષેત્રમાં

પણ જ્યારે દેશ સ્વતંત્ર થઈ જાય છે, ત્યારે શક્તિનું અધિષ્ઠાન બદલાઈ જાય છે. ત્યારે શક્તિ રાજકારણમાં નહીં, સામાજિક સેવામાં હોય છે, કારણ કે પછી સમાજનું સ્વરૂપ બદલાયું હોય છે. આર્થિક વિષમતા મટાડવાની હોય છે. આ બધા કામો સામાજિક ક્ષેત્રમાં કરવા પડે છે. એમાં ત્યાગના પ્રસંગ આવે છે, કષ્ટ સહન કરવા પડે છે, ભોગ-લાલસાને સંયમમાં રાખવી પડે છે, વૈરાગ્યની જરૂર પડે છે. તેથી શક્તિ આ જ ક્ષેત્રમાં હોય છે. પણ જેમને એનું જ્ઞાન નથી હોતું, તે બ્રમમાં રહે છે કે કદાચ શક્તિનું અધિષ્ઠાન હજી રાજકારણમાં જ હશે અને એ લોકો એ જ ક્ષેત્ર તરફ દોડી જાય છે. ત્યાં સત્તા તો હોય છે, પણ શક્તિ નથી હોતી.

સત્તા અને શક્તિમાં બહુ અંતર છે. થોડો વિચાર કરતાં જ આ બેનો ફરક સમજાઈ જાય છે. સત્તામાં પદ પ્રાપ્ત થાય છે. દેશ જ્યારે સ્વતંત્ર

થયો અને સત્તા હાથમાં લીધી ત્યારે ત્યાં જવું જરૂરી થઈ ગયું. પણ ત્યાં અણ્યામીડયા લોકો જ જઈ શકે. ત્યાં એક મર્યાદિત ક્ષેત્ર હોય છે. એમાં બંધારણ અને કાયદાની મર્યાદા હોય છે. એની અંદર રહીને માલિક જેવી જાતની ચાહે તેવી સેવા એને કરવી પડે છે. પણ ત્યાંથી માણસે જવું જરૂરી હોય છે. ત્યાં મોહ પણ ઠીક ઠીક હોય છે. ડગલે ને પગલે મોહ, લોભ અને લાલચના પ્રસંગો આવે છે. પડવાનો સબત રહે છે માટે ત્યાં જનક મહાગમ જેવા નિર્લિપ્ત વૃત્તિવાળા લોકોની આવશ્યકતા હોય છે. થોડા લોકો જ ત્યાં જઈ શકે છે. એમની સંખ્યા બહુ ઓછી હશે. બાકી વધારે લોકો જે બચી જાય છે, એમણે સામાજિક ક્ષેત્રમાં કામ કરવું જોઈએ અને દેશને આગળ આણવાની શક્તિ નિર્માણ કરવી જોઈએ.

આજે સમાજની જે સ્થિતિ છે, એને સ્વીકારીને તેની સેવા કરવી એ સત્તાવાળા માટે પણ સરળ નથી. દાખલા તરીકે કોઈ પણ સત્તાધારી સત્તાને આધારે હિંદુસ્તાનમાં બીડી બંધ ન કરી શકે, કારણ આજનો સમાજ એ ખરાબ ટેવને ઊડી નથી શકતો એ ખરાબ ટેવને છોડાવવી એ સામાજિક ક્ષેત્રમાં સેવા કરનાર સેવકોનું કામ છે. સમાજસેવક બીડીની વિરુદ્ધ સમાજને આગળ લઈ જવાનું કામ કરી શકે છે, અને અનુકૂળ વાતાવરણ બને ત્યારે સત્તાધારી બીડીને બંધ કરવાનો કાયદો કરી શકે છે. અમેરિકામાં આજે દારૂબંધી નથી થઈ શકતી, કારણ ત્યાંનો સમાજ દારૂબંધી માટે અનુકૂળ નથી. પણ હિન્દુસ્તાનમાં દારૂબંધી થઈ શકે છે. કારણ અહીંની ભૂમિમાં એને અનુકૂળ વાતાવરણ મેળૂદ છે.

રાજનૈતિક સત્તામાં સમાજને આગળ લઈ જવાની ઝાઝી શક્તિ નથી. એ શક્તિ અને વૃત્તિ સર્વ બંધનોથી નિર્લિપ્ત, સર્વ રચનાથી અલિપ્ત, સેવાપરાયણ વૃત્તિથી સમાજની સેવા કરનારામાં જ હોઈ શકે. આ વસ્તુને જાન રાજનૈતિક કાર્યકર્તાઓને નથી તેથી તેઓ એ જ ક્ષેત્રમાં જવા પ્રયત્ન કરે છે. ને આનું જાન થાય તો ધણા બધા લોકો સામાજિક ક્ષેત્રમાં આવવાનો પ્રયત્ન કરે.

ગાંધીજીએ આ જ દૂરંદૃષ્ટિથી 'લોકસેવક સંઘ' બનાવવાની સલાહ આપી હતી, જેને આપણે ન માની. એને સારું હું કહીને દેવી દરાવવા નથી

માંગતો. જેમણે આ કોંગ્રેસને ટકાવી રાખી એમની પાછળ પણ એક વિચાર હતો. એ વિચારમાં ભુલ ભલે હોય પણ હું એને મોહ નહીં કહું. પણ હવે કોંગ્રેસ આગળ એવો કોઈ કાર્યક્રમ હોવો જોઈએ કે જેને લીધે રાજકીય કોર્મિક ત્યાગ કરવાના પ્રસંગ આવે. જ્યાં સુધી કોંગ્રેસના સભાસદોની કસોટી એ કાર્યક્રમ પર ન થાય ત્યાં સુધી કોંગ્રેસની શુદ્ધિ મુગજળવત રહેશે એવો મારો નત્ર મત છે.

મિત્રોને સેવાની સલાહ

તેથી મારા જે મિત્ર આજે કોંગ્રેસમાં છે અને જે કિસાન-મજૂર-પ્રમ પાર્ટીમાં છે અથવા સમાજવાદી પાર્ટીમાં છે, તે સૌને મારું કહેવું છે કે જેઓ રાજકારણમાં જવા ઇચ્છે છે તેમને હું ના નથી કહેતો, પણ બાકી બધાએ તો સામાજિક સેવામાં લાગી જવું જોઈએ. નહીં તો સમાજની પ્રગતિ કુંઠિત થઈ જશે. એટલું જ નહીં, સમાજ નીચે પણ પડી શકે છે. માટે એક મોટો વર્ગ સમાજમાં એવો હોવો જોઈએ કે જે નિરંતર સેવામાં રત રહે, જગરૂકતા સાથે સેવા કરતો રહે. એને રાજકાર્યનો અનુભવ પણ હોય, પણ સત્તાથી અલગ રહીને નિર્ભયતાથી તટસ્થ બુદ્ધિથી પોતાના વિચારો બહાર કરી શકે એની નૈતિક અસર સરકાર પર અને લોકો પર પણ પડી શકે. આવો વર્ગ તે જ થઈ શકે જે સત્તામાં ન પડે-સત્તાની મર્યાદા સમજીને-ધૃણથી નહીં, બદકે એ સમજીને કે શક્તિનું અધિષ્ઠાન સત્તામાં નહીં, સમાજ-સેવામાં છે.

સર્વોદય સમાજની જરૂર

આજકાલ એવો મત બંધાઇ રહ્યો છે કે બહુમતની વિરુદ્ધ એક વિરોધી પક્ષ હોવો જોઈએ, નહીં તો લોકશાહીનું રૂપાન્તર ફેસિઝમ (સરખુખત્યાર-શાહી)માં થઈ જઈ શકે. આ બધી પશ્ચિમની પરિભાષા છે, અને આપણે લોકશાહીનો વિચાર જ પશ્ચિમ પાસેથી લીધો છે, એટલે એ પરિભાષા પણ રહેશે અને વિચાર પણ રહેશે. આ ખ્યાલ ખોટો નથી. માટે બહુમતવાળા લઘુમતવાળાઓનો પણ આદર કરે, એ લોકો રાજકારણમાં ભલે વિરોધી હોય, તોયે બંને મળીને રહે અને પરસ્પર પ્રેમથી કામ કરે. પ્રેમમાં કાંઈ

આમ ન આવવા દે. આનાથી કાંઈક નિયંત્રણ રહેશે અને સત્તાધારીઓની શુદ્ધિ થશે. તેઓ ખૂસી કરતા બચશે.

પણ એટલાથી કામ પૂરું નથી થતું. દેશની શુદ્ધિ અને દેશની ઉન્નતિનું કામ તો ત્યારે જ થશે કે જ્યારે સત્તાના દાખરાથી અલગ રહીને બધી રીતે વિવેચનીય, અધ્યયનશીલ, ત્યાગશીલ સેવકોનો એક વર્ગ ઊભો થાય. અને એવા સમાજને 'સર્વોદય સમાજ' એવું નામ આપ્યું છે. જે આ વિચાર સાથે લોકો સદમત હોય તો તેઓ સર્વોદયના સેવક બની જાય. સર્વોદય કોઈ પંથ નથી, એમાં કોઈ કામ અનિવાર્ય નથી, એમાં કોઈ કડક શિસ્ત નથી. પ્રેમથી વિચાર સમજીને સર્વોદયની સેવા કરવી જોઈએ. આની પાછળ જે દષ્ટિ છે એ સમજીને સૌ સર્વોદય-વૃત્તિને સ્વીકારે.

રાજઘાટ, દિલ્હી. ૧૪-૧૧-૫૧

લોકયાત્રિક સરકાર

: ૨૩ :

અમારી આ પદયાત્રામાં કેટલાય જાનના અનુભવો થાય છે, અને પાર વિનાના સત્તાલો પૂજાય છે. કેટલાક પ્રશ્નો તો સમાન હોય છે અને દરેક ઠેકાણે એના એ જ, પૂજાય છે. એમાંથી એક પ્રશ્ન સાધારણ રીતે 'સેક્યુલર સ્ટેટ' અંગે હોય છે.

સેક્યુલર સ્ટેટ અને દશવિધ ધર્મ

એક જગાએ તો એક બાઈએ કહ્યું : "મનુ મહારાજે ધર્મના દશવિધ લક્ષણ કહ્યાં છે, પણ આપણી સરકાર કંઈ છે કે અમે તો ધર્મને જ નથી માનતા. તો આપણું કર્તવ્ય શું થઈ પડે છે ? શું અમે મનુ મહારાજની આજ્ઞાનું અનુસરણ કરીએ કે આ ધર્મવિહીન સરકારની કલ્પનાનું ?"

મારે આ માળસને વિસ્તારથી સમજાવવું પડ્યું. જે કોઈ વિચારનો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવે તો એ વારંવાર પૂજાય તો પણ હું એનો સવિસ્તર જવાબ

* સેક્યુલર સ્ટેટ એટલે લોકયાત્રિક નામ. કોઈ પણ ધાર્મિક-સાંપ્રદાયિક વિચારોથી પર રહીને આ લોકની યાત્રા સુધારવાના ઉદ્દેશવાળા રાજ્યને સેક્યુલર સ્ટેટ-લોકયાત્રિક નામ કહે છે. ભારતની સરકારે સેક્યુલર સ્ટેટનો આદર્શ માન્યો છે.

આપણા પ્રયત્ન કરુ છું, કારણ ચિત્તના સંદેહ અને સંશય હંમેશાં આપણા જીવને કલુષિત કરે છે, સાધારણ રીતે એવો અનુભવ છે કે ધણાખરા સંદેહ શબ્દમૂલક હોય છે. શબ્દોનો પ્રયોગ બરાબર ન કરવામાં આવે તેથી ધણી ગેરસમજૂતી થાય છે.

મનુ મહારાજે દશવિધ ધર્મ કહ્યો છે. ઇશુની દશવિધ આજ્ઞા ખ્રિસ્તી અને યહૂદી ધર્મમાં મજહૂર છે. એ દશ આજ્ઞાઓ અને મનુ મહારાજના દશવિધ ધર્મ એક જ છે. બધેકે ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી જોઈએ તો કદાચ એવો સાર નીકળે કે મનુ મહારાજની દશવિધ આજ્ઞા રૂપાન્તરિત ધર્મને યહૂદી અને ખ્રિસ્તી ધર્મમાં પહોંચી ગઈ છે.

મનુ એક અત્યંત પ્રાચીન ઋષિ થઈ ગયા છે. એ દિસાએ ‘મનુસ્મૃતિ’ તો વણો અર્વાચીન ગ્રંથ છે, પણ મનુ પોતે બહુ પ્રાચીન છે. એમનાં વચનોની આપણા સમાજ પર એટલી અસર દત્તી કે વૈદિક ધર્મમાં એક જગાએ કહ્યું છે : ‘યત્ કિંચ મનુ અવદત્ તદ્ મેવજમ્ । મનુએ જે કંઈ કહ્યું તે ભેષજ છે, દ્વિતકારી પથ્ય છે, ઓપધિ છે ઓપાંધ બસે કડવો લાગે. તોયે પરિણામ ગુણકારી હોય છે. માટે તેનું જરૂર સેવન કરવું જોઈએ. આવું વાક્ય મનુસ્મૃતિમાં પણ છે. પણ એ આધુનિક મનુસ્મૃતિને ધ્યાનમાં રાખીને નહીં બધેકે પ્રાચીન મનુસ્મૃતિને જે શ્રદ્ધાથી પરંપરાગત સમાજમાં પહોંચી ગયું છે, તેને ધ્યાનમાં રાખીને કહેવાય છે મેં આ બધું પેલા ભાઈને સમજાવ્યું. સમજાવ્યું શું-જાણું કે એનો એક વર્ગ જ લીધો.

એનું એક એક લક્ષણ એવું છે કે જેના વિના સમાજનું ધારણ પણ ન થઈ શકે અને વ્યક્તિના જીવનની ઉન્નતિ પણ ન થઈ શકે. એ આજ્ઞામાં એક ‘અસ્તેય-વ્રત’ છે, અસ્તેય એટલે ચોરી ન કરવી. અસ્તેય તો ધર્મસંગત છે, શું આપણી ધર્મતીત સરકાર ચોરી છૂટશે ? એમાં ‘ચોરી’ને પણ ધર્મનું અંગ કહ્યું છે. તો શું આપણી સરકાર સફાઈ અને આરોગ્ય નહીં ચાહે ? એમાં વિદ્યાનો ઉલ્લેખ છે, તો શું લોકચાત્રિક સરકારમાં વિદ્યા નહીં હોય, અવિદ્યા હશે ? અને એમાં ધર્મને સત્ય તરીકે વર્ણવ્યો છે, તો આપણી સરકાર

પણ 'સત્યમેવ જયતે' એ મુદ્રાલેખ બનાવ્યો છે આ મુદ્રાલેખ ઉપનિષદમાંથી લીધો છે, અને ઉપનિષદો ભારતભૂમિના મૂળ મથો પેઢી છે.

સારાંશ એ કે 'ધર્મ' શબ્દ એટલો વિશાળ અને વ્યાપક છે કે એના બધા અર્થો સચવનારો શબ્દ મેં આજ સુધી કોઇ ભાષામાં દોડો નથી. બધા અર્થ તો જવા દો એના ધણાખરા અર્થવાળો પણ કોઇ શબ્દ મને નથી જડ્યો. માટે જે લોકો સરકારને ધર્મવિહીન કહે છે, તે તો જાણે ગાળ જ દે છે. અને જે ધર્માતીત અથવા ધર્મની બહાર છે તે અધર્મ સિવાય બીજું શું હોઇ શકે? બલ્કે આપણે એમ કહીએ કે સરકાર 'સેક્યુલર' એટલે કે ધર્મથી અસંબંધ છે, તો પણ અર્થ બરાબર નથી થતો. માટે આપણી સરકાર ધર્મથી અસંબંધ એનાથી વિહીન કહેવી એ નર્યો ભ્રમ પ્રચાર જ થશે. એવો ભ્રમ-પ્રચાર ધણો થયો છે અને કેટલાક સારા જાણકાર લોકોએ પણ આ જાતની ટીકા કરી છે.

વેદાંતી સરકાર-લૌક્યાત્રિક સરકાર

આ બધું શું થઇ રહ્યું છે? 'સેક્યુલર' શબ્દનો તરજુમો આપણી ભાષામાં શું કરીએ એ એક નાહકનો સવાલ આપણી આગળ આવ્યો છે. 'સેક્યુલર'નો અર્થ આપણે પંચાતીત કે અપાંથિક કરીએ તો પણ બરાબર અર્થ પ્રગટ નથી થતો. પથ એટલે માર્ગ, જેને અંગ્રેજીમાં 'પાથ' કહે છે. તો 'પંચાતીત' એટલે માર્ગ-વિહીન સરકાર થઇ પણ એનો અર્થ તો તો 'રસ્તો બૂલેલી' એમ થાય માટે 'અપાંથિક' શબ્દ પણ નહીં ચાલે.

માટે 'સેક્યુલર' શબ્દનો અર્થ સમજાવવા મેં 'વેદાન્તી' શબ્દ પસંદ કર્યો અને તે ભાષાને સમજાવ્યું કે આપણી સરકાર 'વૈદિક' નહીં થાય, બલ્કે 'વેદાન્તી' થશે. વેદાન્તમાં કોઇ ઉપાસનાનો નિષેધ નથી વેદ બધી ઉપાસનાએને સમાનભાવે જુએ છે. છતાંય વેદાન્તનો પોતાની કાઠી ખાસ ઉપાસના નથી રાખવામાં આવી, માટે જો આપણે વેદાન્તી સરકાર કહીએ તો એમાં કાંઈક સારો અર્થ પ્રગટ થાય છે.

એક દિવસ જરા જુડો અનુભવ થયો. રામકૃષ્ણ આશ્રમના એક સંન્યાસી કહેવા લાગ્યા : "આપણો દેશ કયા જર્મ રહ્યો છે?" સામાન્ય રીતે એવું

લોકચાત્રિક સરકાર

જણાય છે કે રામકૃષ્ણ મિશનના લોકોમાં કાંઈ જાતની સાંપ્રદાયિક ભાવના નથી હોતી. છતાં પેલા સન્યાસી બાપએ એવો સવાલ કર્યો મેં પૂછ્યું : કયાં જઈ રહ્યો છે? તેઓ બોલ્યા : 'સેક્યુલર સ્ટેટ ગણા તો આધ્યાત્મિક મૂલ્યોનો ઇન્કાર કરે છે.' મેં કહ્યું : 'એવું હોત તો સત્યનો મુદ્રાલેખ ન બનાવત.' માટે હું તો માનું છું કે અંગ્રેજી શબ્દને લીધે જ બધા ગડગડ થઈ છે. મેં સેક્યુલરને માટે વેદાન્તી શબ્દ વાપર્યો છે. મારી દૃષ્ટિએ આપણી સરકાર 'વેદાન્તી સરકાર' છે. જે વેદાન્તને તમે માનેા છો તેને એ માને છે મેં એમને કહ્યું કે આપણે ત્યાં ૨૧ વર્ષ પછી દરેકને વોટનો અધિકાર છે. તમે ૨૧ વર્ષના આયુષ્યવાળી વાત ભૂની જાઓ, પણ દરેકને આપણા બંધારણમાં જે એક વોટનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો છે, તે કયા પાયા પર અપાયો છે? જે શરીરના પાયા પર અપાયો હોત, તો દરેકના શરીરમાં બેઠે છે. એકતુ શરીર બીજાના શરીરથી ભિન્ન હોય છે. માઇક્રનું શરીર બીજાના શરીર કરતાં ત્રણ ગણુ બજવાન પણ હોઈ શકે છે. જે શરીરનો પાયો હોય તો એકને એક વોટ અપાય, બીજાને ત્રણ કે ચાર પણ આપવા પડે. જે બુદ્ધિના પાયા પર મતનો અધિકાર અપાયો હોય તો એકની બુદ્ધિ બીજાની બુદ્ધિથી હજારગણી ઓછી વધતી હોઈ શકે છે, કારણ બુદ્ધિમાં તો હજારગણો ફરક હોઈ શકે છે, તો એક વોટનો આધાર એના સિવાય બીજો કયો હોઈ શકે કે દરેકમાં એક આત્મા વિરાજમાન છે? આત્મજ્ઞાનના પાયા સિવાય એનો બીજો કાંઈ આધાર ન હોઈ શકે. હા, ૨૧ વર્ષની જામરની મર્યાદા છે. મનુષ્યને વોટ છે. પણ તે નહીં તો કયા પાયા પર એને સેક્યુલર' કહી? એક તો એ કે આપણા મુદ્રાલેખ 'સત્યમેવ જયતે' છે અને બીજો એ કે બધાને સમાન માનવામાં આવ્યા છે. બંનેને મેળવીને સ્ટેટ 'સેક્યુલર' બની શકે એટલે કે સેક્યુલર સ્ટેટનો આધાર આત્મજ્ઞાન જ છે. આમ મેં ત્યારે કહ્યું ત્યારે તેમનું સમાધાન થયું.

એમણે પૂછ્યું કે 'તમે જાહેર રીતે કહેવા તૈયાર છો કે સરકાર વેદાન્તી છે?' મેં કહ્યું કે 'હું જાહેરમાં નહીં કહું. તમને સમજાવવા સારુ મેં આ શબ્દનો ઉપયોગ કર્યો છે આપણી સરકાર નાસ્તિક નથી. તે આધ્યાત્મિક મૂલ્યોને માને છે, આત્માને માને છે, તેની સમાનતાને માને છે. છતાં

વેદાન્ત જેટલા ઊંડાણમાં જઈ શકે છે તેટલા ઊંડાણમાં એ ન જઈ શકે. હવે જો આપણે એક શબ્દથી 'સેક્યુલર' શબ્દનો તરજુમો ન કરી શકીએ, અને ભાવ પ્રગટ કરવો ન હોય તો, 'નિષ્પક્ષ, ન્યાયનિષ્ઠ, વ્યાવહારિક' સરકાર કહી શકાય છે. એક જ, પણ કંઈક સંસ્કૃત શબ્દમાં કહેવું હોય તો 'લોકચાત્રિક' સરકાર કહી શકાય. એટલે કે જે સરકાર લોકચાત્રાના બળ પર જનતાને ચલાવવા ઇચ્છે છે તે, શબ્દ કંઈક છે ખરો, પણ એનાથી થોડી મુશ્કેલી દૂર થઈ શકે.

અંગ્રેજી ન ગેરસમજૂતીનું મૂળ

પણ આ બધી આફત શા સારુ ? એટલા માટે કે આપણી સરકારનું આખું ચિંતન અંગ્રેજીમાં ચાલે છે, પછી એનો તરજુમો કરવો પડે છે. કોઈ ભાષાનો અનુવાદ ખીજી ભાષામાં એકદમ ખરાબર નથી થતો. જો આપણે આપણી ભાષામાં વિચારતા હોત, તો આજે જે ગેરસમજૂતી થઈ રહી છે અને જેને લીધે આ બધી મુશ્કેલી આવી છે તે બધી ટળી જત.

અંગ્રેજી ભાષાને પંદર વર્ષનું જીવન આપણામાં આવ્યું છે. એનું પરિણામ એ આવી રહ્યું છે કે સરકારનો કારભાર કેવો ચાલે છે તેનું જ્ઞાન આપણે ત્યાંના એક બાણેલા ગણેલા ખેડૂતને પણ એટલું ન થવાનું કે જેટલું 'ઇંગ્લેન્ડ' અને અમેરિકાના લોકોને થાય છે. આપણી જનતાને અધારામાં રાખતી એ ખરાબર નથી. એ પરિસ્થિતિમાં અંગ્રેજી ભાષાથી જેટલા જલ્દી મુક્ત થઈ શકાય તેટલા જલ્દી થઈ જવાની જરૂર છે, અને એ જરૂરિયાતને હું ડગલે ને પગલે જોઈ રહ્યો છું. વેદાન્તી શબ્દ એટલો મહાન છે કે તે ભારતીય જનતાને મન પ્રાણ જેવો છે, પણ અત્યારે એને ટાળવાની વૃત્તિ થઈ રહી છે.

સેક્યુલર શબ્દને લીધે મોટામાં મોટા લોકોમાં ગેરસમજૂતી થાય છે. જો કોઈ રાજામાં વેદની પ્રાર્થના થતી હોય તો પૂછે છે કે સેક્યુલર સરકારમાં વૈદિક મંત્રનો પાઠ શી રીતે થાય? જ્યે અઠવાડિયે હું અલીગઢ વિશ્વ-વિદ્યાલયમાં ગયો હતો. ત્યાંના વિદ્યાર્થીઓ અને પ્રેફેસરોએ ખૂબ પ્રેમથી માનુ. સ્વાગત કર્યું. મેં એમને જે વાતો કહી તે સાધારણ નહોતી, ગંભીર

પંચવિધ કાર્યક્રમ

હતી. મેં બધા ધર્મોની શુદ્ધિની વાત કરી હતી અને ખ્રિસ્તામની શુદ્ધિની વ્યાખ્યા પણ કરી હતી; એમનો રિવાજ છે કે આરંભમાં ઊભા થઈને કુરાનની 'આયત' કરવી. ઝાકિરહુસેન સાહેબે મને પૂછ્યું ત્યારે હું બહુ ખુશીથી ઊભો થઈ ગયો. આખો કાર્યક્રમ ખૂબ પ્રેમથી થયો. મને પણ કુરાનનો થોડો અભ્યાસ છે. તેથી આયતો સાંભળીને ખુશી થઈ, પણ એને અગે કોઈ એમ કહે કે સેક્યુલર સ્ટેટની યુનિવર્સિટીમાં કુરાનની આયત કેમ વંચાય છે, તો તે ખોટું છે. એક વિદેશી રાજ્યને લાંબે આવી ગેરસમજૂતી થઈ રહી છે. રાજઘાટ, દિલ્હી ૧૫-૧૧-૫૧

: ૨૪ :

પંચવિધ કાર્યક્રમ

દેશની આજની પરિસ્થિતિની મીમાંસા કરતાં મેં કહ્યું હતું કે એક તો અધિકારી પક્ષ રહેશે; એ જનતા તરફથી બહુસંખ્યાને આધારે રાજકાજની જવાબદારી ઉપાડશે અને બીજો એક વિરોધી પક્ષ હશે, જે એમનાં કાર્યોમાં પ્રતિ-સહકાર કરશે. એટલે કે જ્યાં સહકારની જરૂર જણાશે ત્યાં સહકાર આપશે અને જ્યાં વિરોધની આવશ્યકતા હશે ત્યાં વિરોધ કરશે. આ બંને પક્ષો રાજનૈતિક ક્ષેત્રમાં કામ કરશે. એ ઉપરાંત ત્રીજો એક નિષ્પક્ષ સમાજ હોવો જોઈએ કે જેની ગણતરી નહીં તો અધિકારી પક્ષમાં થશે, કે નહીં તો વિરોધી પક્ષમાં થશે. બન્ને તે એક અલગ જમાત હશે. તેની પોતાની એક આસિયત હશે અને તે જમાત સેવાના કામમાં લાગેલી રહેશે. આ જાતનો વર્ગ જેટલો વિદ્યાગ અને શક્તિશાળી હશે તેટલા પ્રમાણમાં રાજતંત્ર અને લોકતંત્ર બંને શુદ્ધ અને મર્યાદિત રહેશે. એ ત્રીજા નિષ્પક્ષ સમાજનો એક બહુ મેટો દેશવ્યાપી કાર્યક્રમ હશે. કાર્યક્રમનાં કેટલાંક પાસાં ડિંગ્લેશન તરીકે તમારી સામે આજે રજૂ કરવાનું વિચારું છું.

નિજનો ઉદ્દેશ-જીવન શોધન

એ વર્ગનાં જે કામ હશે, તેમાં પોતાનું અને પ્રાથમિક કામ પોતાનાં જીવન-શોધનનું હશે. પોતાના વ્યક્તિગત જીવનની શુદ્ધિ અને કુટુંબીજન, મિત્ર, સહધર્મી-સૌની જીવનશુદ્ધિ, નિત્યનિરંતર ચકાસના રહેશે. જે કયાંય

પોતામાં અસત્ય પડ્યું હશે તો ખારીકીથી તેનું પણ શોધન કરશે. તે અસત્યને તે મટાડશે. હાથમાં કોઈ ખૂણામાં, જાંડે જાંડે પણ લાયના અંશે રહી ગયા હશે. તો તે કયા પ્રકારના છે તે પણ તપાસશે. લાય અનેક પ્રકારના હોય છે. તેમાંથી હાથ ઉપર કાણુ ધગવનાર લાય કંઈ જાતનાં છે ? એ બધા અંશોને જોઈને તેમાંથી મુક્તિ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરશે. ગ્રેટલે કે સદા સર્વદા નિર્ભય બનવા બનાવવાનો એમનો પ્રયત્ન રહેશે. એમની દરેક કૃતિ હંમેશાં સંબંધાયુક્ત રહેશે— યાદસંયમ, કાયસંયમ, મનસંયમ, એ એમની નિત્ય સાધના બનશે. તેઓ એ પણ જોશે કે પોતાની આજીવિકાનો મૂળ અંશ બનતાં સુધી શરીરશ્રમ પર ચાલે અને ખાનગી, કૌટુંબિક તથા સામાજિક ત્રણે દિગ્દિશી પ્રયોગો કરે. આ બધું જીવન-શોધનનું પોતાનું કામ એ એમનું પહેલું કામ રહેશે.

સામાજિક ક્ષેત્રે પ્રશ્નો વિષે અધ્યયનશીલતા

ખીજી વાત એમને એ કરવી પડશે કે નિત્યનિરંતર અધ્યયનશીલ રહે. લોકજીવનની જેટલી શાખાઓ અને ઉપશાખાઓ છે, તેનું તેઓ અધ્યયન કરશે દરેક પ્રકારની ઉપયુક્ત માહિતી એમની પાસે હશે. તેઓ નકામી નકામી માહિતીનો પરિગ્રહ કરશે એમ નહીં. પણ જે માહિતી સમાજ જીવન અને આંતરિક તથા બાહ્ય વ્યક્તિગત જીવન માટે જરૂરી છે તે મેળવતા રહેશે આમ અધ્યયન થતું રહે ત્યારે જ સ્વરાજ પ્રગતિ કરે છે. સ્વરાજમાં આવા અધ્યયનશીલ લોકોની ખૂબ જરૂર હોય છે. વગર અધ્યયને કોઈ પણ સમાજ જીવન કામ નથી કરી શકતો. હું જોઉં છું કે આ દિશામાં બહુ કામ થઈ નથી રહ્યું. હું આને પાયાનું કામ તો નહીં કહું. પણ આવશ્યક અને મહત્ત્વનું કહીશ.

—અને સક્રિય નિષ્કામ સમાજસેવા

ત્રીજું એમ કરવું પડશે કે સમાજસેવાનાં જે ક્ષેત્રો છે, — ખાસ કરીને ઉપેક્ષિત ક્ષેત્ર—જે તરફ સમાજનું ધ્યાન નથી, જેને આગળ વધારવામાં સમાજ અને સરકાર બંનેનું ધ્યાન નથી, તેની તરફ ધ્યાન આપવું. સર્વ પ્રકારની સેવામાં ક્વિસરાત નિષ્કામ શુદ્ધિથી લાગણી રહેવું. દીર્ઘ કાળે એનું ક્ષણ મગસો એવો નિષ્કામ શુદ્ધ રાખીને પ્રકાશ કદી ધટવા ન દેવો. અને ચારે તરફ

અંધારુ દેહાયલું હોય તો પણ દીપકની જેમ અંધારાનું ખ્યાલ ન કરતાં મરતીથી સેવા કરતાં રહેવું—એ એમનું કામ હશે.

વાણીથી નિર્દેશ : કૃતિથી સત્યાગ્રહ

ચોથું કામ સમાજજીવનમાં કે સરકારી કામોમાં ન્યાં ભૂલ જુએ ત્યાં એનો નિર્દેશ કરવો. નિર્દેશ જાહેર રીતે જ કરવામાં આવે એવું કંઈ જરૂરી નથી. પણ જ્યાં જાહેર રીતે નિર્દેશ કરવાનો પ્રસંગ આવે ત્યાં રાગદોષ-રહિત સ્પષ્ટ શબ્દોમાં તેને જનતા આગળ મૂકવું અને એમાં પોતાની પ્રતિભા પ્રગટ કરવી એ એમનું કામ રહેશે.

કોઈ કોઈ વાર એ દોષો સારુ ક્રિયાત્મક પ્રતિકારનો પ્રસંગ પણ આવી શકે. તે એટલો સહજ હશે કે જેના વિરોધમાં એ હશે એમને પણ એ પ્રિય લાગશે, કારણ કે તે એમની સેવાને માટે જ હશે. એને પ્રતિકારનું નામ આપવાને બદલે સહાક્રિયા કહેવું જ ખરાબર ગણાશે, કારણ સહાક્રિયા જેની ઉપર યામ છે, એને પણ એ પ્રિય હોય છે, એને સત્યાગ્રહ પણ હલી શકાય. પણ આજે સત્યાગ્રહનો અર્થ નાંચે જાતરી ગયો છે. ઉત્તમમાં ઉત્તમ શબ્દ પણ નાલાયક દાથોમાં કેવા બગડી શકે છે અને સાધારણથી સાધારણ શબ્દો પણ સારા દાથમાં કેવા જિયા જઈ શકે છે, તેનો આ દાખલો છે. આમ સત્યાગ્રહ આજે ધમકીના અર્થમાં, શસ્ત્રના અર્થમાં, અને શસ્ત્રના અભાવમાં શસ્ત્રવત્ દિસાના અર્થમાં વાપરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે આ શબ્દ બગડી ગયો છે. એમાં શબ્દનો દોષ નથી. શબ્દ સ્વચ્છ છે, તેથી એ શબ્દ વાપરવામાં દોષ નથી અને એ હું વાપરીશ. આમ વાણીથી નિર્દેશ અને કૃતિથી સત્યાગ્રહ એ પણ તે કાર્યકર્તાઓનું કામ રહેશે.

સંયોધન-કોયડાના અદિસક ઉકેલ યોધવા

આ ઉપરાંત એમનું પાંચમું કામ એવું રહેશે કે સમાજજીવનમાં જે મોટા કોયડા પેદા થાય તેના અદિસક ઉકેલ તેઓ શોધી કાઢે. અદિસાત્મક તથા નૈતિક રીતે મોટા મોટા કોયડાઓ પણ જીતી શકે છે એ તેઓ પૂરવાર કરો આપશે. જો તેઓ તેમ પૂરવાર કરી શકે તો નૈતિક અને અદિસાત્મક

રીતો પર લોકોની શ્રદ્ધા દૃઢ થઈ શકે. 'લોકોને નૈતિક માર્ગો પ્રિય તો હોય જ છે પણ પ્રત્યક્ષ પરિણામ જોયા વિના તેમની નિષ્ઠા પાકી નથી થતી. પ્રત્યક્ષ પ્રયોગથી લોકોની નિષ્ઠા મજબૂત કરવી એ આ નિષ્પક્ષ સમાજનું પાંચમું કામ હશે.

આ રીતે સર્વોદય સમાજને પંચવિધ કામ કરવું પડશે. મેં યથાશક્તિ પાંચે પ્રકારનાં કામમાં હાથ દીધો છે. હમણાં જે કામ મેં ઉપાડ્યું છે તે પાંચમા પ્રકારનું છે. ભૂમિનો પ્રાચીન ઉત્કલનામાં ખોદા અને નીતિહીન રસ્તાઓ વિદેશોમાં અજમાવવામાં આવ્યા છે; એમાં જે ફળ પ્રાપ્ત થયું છે તેને એ લોકો 'સફળતા' કહે છે, અને એનું કાંઈક આકર્ષણ આપણા શિક્ષિતોને પણ છે. એ રસ્તાઓમાંથી બુદ્ધિ છૂટે અને સારા નૈતિક રસ્તાથી ભૂમિનો ટ્રાયડો ઊકલે એવો પ્રયત્ન હું કરી રહ્યો છું. હું જાણું છું કે આ કઠણ કામ છે, સહેલું સમજીને મેં એ નથી ઉપાડ્યું. એ એટલું કઠણ કામ છે કે મારી પોતાની બુદ્ધિયો તો હું એ ઉપાડી જ ન શક્યો હોત. પણ એ સદૃશ રીતે જ મારી પાસે આવી પહોંચ્યું છે, એટલે એને હું પરમેશ્વરનો આદેશ માનું છું. અને આવી પડ્યું જ છે, તો એટલી મારી યોગ્યતા છે કે તહોં એમ સંદેહબુદ્ધિથી વિચારવું પણ અસાધ્ય નથી ગણવો. મારે માની સેવું જોઈએ કે જે શક્તિએ આ કામ મારી સામે ખડું થયું એ જ શક્તિ એની પૂર્તિ માટે જોઈતું બળ પણ આપશે. એ નિષ્ઠાથી-શ્રદ્ધાથી અત્યંત નમ્રપણે મેં આ કામ ઉપાડ્યું છે અને હું આ ટાણે સર્વોદયમાં માનનાર દરેક વ્યક્તિ પાસે સદાનુભૂતિ અને સહકાર માગું છું.

રાજઘાટ, દિલ્હી ૧૬-૧૧-૫૧

અહિંસક ક્રાન્તિ અને કાયદો

: ૨૫ :

હું એ માનવા તૈયાર નથી કે મારે આ પ્રયત્ન ઇતિહાસના પ્રવાહની વિરુદ્ધ છે. તમારે સમજવું જોઈએ કે ઇતિહાસમાં જે બન્યું છે, એનાથી જુદું પણ બની શકે છે. રશિયન ક્રાન્તિ જેવી કાષ્ઠ ધટના પહેલાં નહોતી થઈ હતી તે થઈને જ રહી એમ આ પણ થઈ શકે છે. જે હોય તે, હું તો માનું છું કે

અહિંસક ક્રાન્તિ અને કાયદો

હું જે કાંઈ કરી રહ્યો છું, તે ઇતિહાસના પ્રવાહની વિરુદ્ધ નથી, બલ્કે ઐતિહાસિક આવશ્યકતા છે, જમાનાની માગ છે.

ક્રાન્તિ જોઈએ છે, પણ અહિંસક

મારો ઉદ્દેશ ક્રાન્તિને ટાળવાનો નથી. હું હિંસક ક્રાન્તિથી દેશને બચાવવા અને અહિંસક ક્રાન્તિ લાવવા માંગું છું. આપણા દેશમાં ભાવિ સુખ-શાન્તિ ભૂમિસમસ્ત્યાના શાન્તિમય ઉકેલ પર જ આવશ્યક છે. હું એવી દવા પેદા કરવાનો યત્ન કરી રહ્યો છું કે જેને લીધે કાયદાના બંધનોથી આપણું કામ અટકી ન પડે. હું તો શ્રીમંતો પાંસેથી સીધી જમીન લઉં છું અને ગરીબોને સીધી આપું છું. પૂરું વળતર નહીં મળે એ બાબતમાં પણ જમીનદારોને સમજાવી શકાય છે. જેટલું એમને માટે પૂરતું હોય એટલું જ લઈને એમણે સંતોષ મેળવવો જોઈએ.

એમાં એમ પૂછી શકાય કે તો પછી એને માટે બંધારણમાં જ સુધારો સા સારુ ન કરી લેવામાં આવે ? પણ એ બરાબર નથી. એને સારુ પહેલાં આપણે જમીનદારોનો નૈતિક ટેકો મેળવવો જોઈએ. કાયદો લોકો પર લાદવો ન જોઈએ. એમાં બધાની, જમીનદારોની પણ સમ્મતિ લેવી જોઈએ.

ત્રિવિધ પરિવર્તન

એને વિષે એમ દહી શકાય કે ચાલુ વ્યવસ્થામાં જેમનો સ્વાર્થ સંડોવાયેલો હોય તેમની મનોવૃત્તિ પોતે ચક્રને પોતાનો જ અંત તે આણવાની ન થાય. પણ માનસશાસ્ત્રના આ વિચારને હું બરાબર નથી માનતો એ ભૂમિવાન લોકો પોતાની જમીન સ્વેચ્છાથી ન છોડે અને ભૂમિસુધાર કાયદા માટે પણ અનુકૂળ વાતાવરણ ન દરવામાં આવે, તો ત્રીજો રસ્તો ખૂની ક્રાન્તિનો છે. મારો પ્રયત્ન એવી હિંસક ક્રાન્તિને રોકવાનો છે. તેજાંઆંધ્રા અને હિંસા પ્રદેશના અનુભવો પછી શાન્તિમય ઉદ્ધારોનો સફળતામાં મારો વિશ્વાસ વધુ દૃઢ થઈ ગયો છે. દવા પ્રકાશ અને પાણીની માફક ભૂમિ પણ જગતનાની સફળ દેખી રહી છે. ભૂમિહીનો વતી હું જે માગી રહ્યો છું તે ન્યાયથી વધુ કાંઈ નથી.

આખરે આ બધું હું શું કરી રહ્યો છું ? દરેક શો છે ! એ દેખીતું

છે કે હું પરિવર્તન ઇચ્છુ છું. પહેલાં : હૃદય-પરિવર્તન, પછી જીવન-પરિવર્તન અને બાદમાં સમાજવ્યવસ્થાના પરિવર્તન લાવવા ઇચ્છુ છું. આ ત્રિવિધ પરિવર્તન, -ત્રેવડી ક્રાંતિ મારા મનમાં છે.

ન્યાં આવી રાજનૈતિક અને સામાજિક ક્રાંતિ કરવાની વાત હોય ત્યાં મનોવૃત્તિ જ બદલી નાખવાની જરૂર હોય છે. એ કામ લંડાઇઓ કે હિંસક ક્રાંતિઓથી ન થઇ શકે. જે કામ લંડાઇઓ અને ક્રાંતિઓથી ન થયું, તે જુદું, ઈસુ, રામાનુજ વગેરે મહાપુરુષોએ કર્યું. આ કામ પણ એમના જ માર્ગે થવાનું છે. છેવટે હું જે ઇચ્છુ છું તે સર્વસ્વદાનની વાત છે. સૌના કલ્યાણ માટે પોતાનું સમર્પણ કરી દેવાનું છે.

કાયદો કયારે ?

તમે એ સમજી લો કે હું દરિનારાયણ વતી 'દાન' નથી માગતો; એમનો હક મારું છે. મારું કામ માત્ર ભૂમિદાન એકદું કરવાનું નથી. હું જમીનના માલિકાને એ સમજાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છું કે એમણે એમની જમીનનો એક હિસ્સો છોડી દેવો જોઇએ. એક વાર એ વાત એમના ધ્યાનમાં આવે કે ભૂમિદીનોને ભૂમિનો અધિકાર છે, તો યોગ્ય કાયદો બનાવવા માટેનું વાતાવરણ તૈયાર થઈ જાય. અને વાતાવરણ અનુકૂળ બન્યા પછી જે કાયદો બનશે એ જ સફળ થશે, કારણ કે ત્યારે લોકો એને માન્ય કરશે—પછી ભલેને અમારા પાંચ કરોડ એકરના લક્ષ્યાંકનો વીસમો ભાગ જ પૂરો થયો હોય.

અન્ત સરખો, પણ આરંભ બિન્ન

સવારે એક બાઈ આવીને બહુ ઉત્સાહથી કહેવા લાગ્યા કે તમારો કાર્યક્રમ સારો છે, પણ પૂરો કયારે થશે તે કાંઈ કહેવાય નહીં. મેં કહ્યું કે મારી યોજના અહિંસાની યોજના છે. અહિંસાની યોજનામાં કાયદો આવી ન શકે એવું કાંઈ નથી. પણ પહેલાં લોકમતનું પ્રદર્શન થવું જોઈએ. એને સારું પહેલાં હવા તૈયાર કરવી પડે છે. પછી જ્યારે ધણાખરાની હાર્દિક સંમતિ મળી જાય, ત્યારે-ચોડા લોકોનો વિરોધ હોય તોયે-કાયદો મદદે આવી શકે છે. મારી યોજનામાં પણ આ બધું છે. કાયદો તો સામ્યવાદી પણ ઇચ્છે છે. એમની યોજનામાં પણ કાયદો હોય છે, પણ સરખાતમાં કતલ હોય છે, તેથી

એ કાયદામાં પણ કતલનો રંગ ચડી જાય છે મારું કામ પણ કાયદાથી પૂરું થશે, પણ એનો આરંભ કરુણાથી થાય છે. લોકોને બધી વાતો શાન્તિથી સમજાવવામાં આવે છે. જ્યારે લોકો એ કબૂત્ર કરી લે કે જે વસ્તુ સમજાવવામાં આવે છે, તેમાં ન્યાય છે, અને અત્યારે જે હાલત છે તેમાં અન્યાય છે, એનો કંઈ બચાવ કરવાપણું નથી, ત્યારે મારું કામ પૂરું થયું. આમ આ કામ કરુણાથી શરૂ થાય છે અને અહિંસાના રસ્તાથી ચાલે છે. જ્યારે હવા તૈયાર થઈ જાય છે, ત્યારે કાયદો મદદ સારુ આવે છે.

દાન એટલે ન્યાય હક

કેટલાક લોકો કહે છે કે મારી યોજના પહેલાં દાન-યોજના હતી અને હવે હું હક મારું છું. પણ વાત એવી નથી હું પહેલાથી જ ન્યાય અને હકના પાયા પર આ વાત કહેતો આવ્યો છું. ન્યાય એટલે કે કાયદાનો ન્યાય નહીં, પણ ધર્મનો ન્યાય. મેં 'સ્વરાજશાસ્ત્ર' એ નામની એક નાની સરખી ચોપડી લખી છે, તેમાં આ વાત સ્પષ્ટ કરી દીધી છે વીસ વર્ષ પહેલાંય મેં જેલમાં સાને ગુરુજને કહ્યું હતું, કે આપણે કાયદાથી જમીન વહેંચવી પડશે.

કાયદો અહિંસાનો કે બળજબરીનો ?

એક કાયદો એ હોય છે કે જે બળજબરીનું અને હિંસાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. અને બીજો અહિંસાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. હું બીજા પ્રકારના કાયદા માટે શ્રીમંત્ર તૈયાર કરી રહ્યો છું. આવા કામોમાં શરૂઆતમાં પ્રચારની ગતિ ધીમી હોય છે. અહિંસાના રસ્તામાં એમ જ થાય છે, પણ જોતજોતામાં હવામાં વાત ફેલાઈ જાય છે અને જ્યારે વાત ફેલાઈ જાય છે, ત્યારે કામ થતાં વાર નથી લાગતી. જો આપણે બધાં આ કામમાં મંડી પડીએ તો ૪૦-૫૦ વર્ષની જરૂર નહીં રહે, એક વર્ષમાં પણ એ થઈ શકે છે. આપણા પુરુષાર્થ, સમજાવવાની શક્તિ, અને ત્યાગ એ બધાની અસર પડે છે. સમજાવવાથી જેટલું સફળાઈથી કામ થાય છે, તેટલું દયાણુઓ નથી થતું. હું કેટલીય વાર કહી ચૂક્યો છું કે દયાણુથી મારે કોઈ દાન નથી જોઈતું. મારે કબુલિય નહીં, શુદ્ધ દાન જોઈએ છે.

વળતરના પ્રશ્નનો અહિંસક નિકાલ

આજનો કાયદો બંધારણ પ્રમાણે એટલું જ કરી શકે કે વળતર આપીને જમીન છાનરી લે. પણ અહિંસાની રીતમાં એવું નથી કે વળતરવાળાએ વળતર લેવું જ પડે અને આપનારે તે દેવું જ પડે. એમાં તો એવો ભાવ હોય છે કે આપણા મોટા જમીનદાર, માલગુજાર અને ખેડૂત ભાઈઓનું પણ કામ ચાલે અને સાથે ગરીબોને પણ ન્યાય થાય જો કોઈ દસ હજાર એકરવાળાને વળતર ન આપાય તો તે દિસા ન કહેવાય. મને એવો વિશ્વાસ છે કે હું, મોટા ખેડૂતો, માલગુજારો અને જમીનદારોને એ સમજાવી શકીશ કે બરાબર દિસાએ વળતર લેવું એ કાંઈ જરૂરી નથી, જેટલી જરૂર હોય એટલું જ લેા. એટલે જ હું વળતરનું દાન પણ લઉં છું. કારણ, પરમેશ્વરની સૃષ્ટિમાં જે જાતની કામતા છે, તેનું જ હું પાલન કરું છું. જમીનદારોને જમીન આપવા ઇચ્છું છું. મારી છેલ્લી આકાંક્ષા એ જ છે કે દરેક ગામડું એક કુટુંબ બની જાય, બધા મળીને ભોંય ખેડે, પેદા કરે, ખાય પીએ ને સુખ-શાન્તિથી રહે. હું ઇચ્છું છું કે દરેક ગામડું જોડું બની જાય.

પ્રતિસૂચન-ચરુ

જે અઢી હજાર વર્ષોથી જાણીતા આ કાલસી વિભાગમાં અશ્વમેધ યજ્ઞના ધોડાની જેમ હું પણ ભૂમિદાન યજ્ઞનો થોડો બની દૂરી રહ્યો છું. મહાભારતમાં રાજસૂય યજ્ઞનું વર્ણન છે. મારો રાજ પ્રગસ્ય યજ્ઞ છે. તેમાં પ્રજાનો અભિગેહ થશે. એવું રાજ કે નર્મી મનૂર, કિસાન, ભંગી વગેરે બધાને એમ લાગે કે અમારે માટે કાંઈક થયું છે. એવા સમાજનું નામ સર્વોદય છે. એમાંથી જ ગ્રેણી લઈને હું દૂરી રહ્યો છું.

રાજઘાટ, દિલ્હી, ૨૨-૧૧-'૫૧

ઉત્તર પ્રદેશ
દિલ્હીથી સેવાપુરી

[નવેમ્બર ૧૯૫૧ થી એપ્રિલ ૧૯૫૨]

સમાજને ઉચિત પ્રેરણા આપો !

: ૨૬ :

આજ્ઞાકાલ વિદ્યાર્થીઓ અંગે ફરિયાદ કરવામાં આવે છે કે તેઓ શિસ્ત વગરના બનતા જાય છે. જો કે એ વાતમાં થોડું તથ્ય છે. પણ એને અંગે હું વિદ્યાર્થીઓને દોષ નથી દેતો. કારણ આજે એમને જે તાલીમ અપાય છે તે ખિલકુલ નકામી છે. એ જ ઇતિહાસ, એ જ સાહિત્ય અને એ જ કામ વગરનું એતનહીન શિક્ષણ ! એનાંથી નોકરી મળવી પણ મુશ્કેલ હોય છે. મને તો આશ્ચર્ય થાય છે કે છોકરાઓ શાળામાં જતા શા સારું હશે ? આવી નકામી ઊંળવણી હોવા છતાંય એ લોકો શાળામાં જાય છે એમાં મને તો એમનો શિસ્તપ્રેમ જ દેખાય છે. પણ હવે એમને એવો અનુભવ થઈ રહ્યો છે કે એમના ભણતરથી દેશને કંઈ લાભ નથી. આપણા વિદ્યાર્થી આજે એવેન દેખાય છે એ એક શુભ લક્ષણ છે. જો વિદ્યાર્થીઓ આમજ કંઈ એવો કાર્યક્રમ હોત કે જેનાથી એમને સ્ફૂર્તિ મળત, નવા યુગ માટે ત્યાગ કરવાની પ્રેરણા મળત તો એમનામાં આવી ગેરશિસ્ત ન દેખાત.

હું વિદ્યાર્થીઓને સારી રીતે ઓળખું છું. હું ખાતરીથી કહી શકું છું કે જો એમની આમજ શ્રમનિષ્ઠ બનવાનો અને ધનની પ્રતિષ્ઠાને તોડવાનો કાર્યક્રમ મુકવામાં આવે તો એ લોકો આદુ ખાઈને એ કામમાં લાગી જાય. આ હું સ્વાનુભવની વાત કહું છું. કારણ મારા આશ્રમમાં દોલેજના નવનુવાનો બાર કલાક પરિશ્રમ કરે છે. હું જ્યાં જઈ છું ત્યાં વિદ્યાર્થી મને પૂછે છે કે બુદ્ધાનપદમાં અમે શી રીતે ભાગ લઈ શકીએ ? હું એમને કહું છું કે તમે તમારા માતાપિતાને કહી શકો છો કે 'તમે બુદ્ધાનમાં જમીન આપો, અમારી ચિંતા ન કરો, અમે મહેનત કરીને ખાશું' હું એમ પણ ચાર્ડ છું કે જ્યાં દાનમાં પડતર જમીન મળી હોય ત્યાં એને તોડવા સારું વિદ્યાર્થી શ્રમદાન આપે. એ ખુદીની વાત છે કે જે વિદ્યાર્થીઓને શ્રમ કરવાની તાલીમ નથી આપવામાં આવતી, તે શ્રમદાન સારું ઉત્સાહથી તૈયાર થઈ જાય છે. હું કહું છું કે સમાજમાં શ્રમનિષ્ઠાનું મૂલ્ય સ્થાપિત કરવા સારું વિદ્યાર્થીઓ એ વ્રત લે કે 'રાત્ર એકાદ કલાક સરી-પરિશ્રમ કર્યા વગર

ખાઈશું નહીં.' તેઓ સર્વોદય-વિચાર તેમજ અન્ય વિચારધારાઓનું તટસ્થ બુદ્ધિથી અધ્યયન કરે અને જે વિચાર એમની બુદ્ધિમાં જીતે તેની ઉપર અમલ કરે.

‘નદી વેગેન શુદ્ધવતિ’—સમાજે પણ નદીની માફક વહેતા રહેવું જોઈએ. નદીમાં વેગ ન રહે, એનું ખાણી વહેવું ન રહે તો કાંઈવ યષ્ઠ જાય છે. જ્યારે સમાજમાં જડતા આવી જાય છે ત્યારે બહારથી અને બીતરથી આક્રમણ થાય છે. માટે સમાજ સદા જાગ્રત અને ગતિશીલ રહેવો જોઈએ. આમ સમાજ આગળ કોઈ એવો ઉચિત કાર્યક્રમ રાખવામાં આવે કે જેનાથી લોકોને ત્યાગની પ્રેરણા મળે તો સમાજ કદી ખોટી દિશામાં નહીં વળે. સમાજ સ્વભાવતઃ ગતિમાન હોય છે, માટે જો એને સાચી પ્રેરણા ન મળે, એની શક્તિનું વહેણ સાચી દિશામાં ન વાળવામાં આવે તો ગમે તે રીતે ક્ષોભ પેદા થાય છે અને સમાજનું પતન શરૂ થઈ જાય છે. માટે સમાજ આગળ નિરંતર કાંઈક ને કાંઈક ચેતન કાર્યક્રમ હોવો જરૂરી છે.

ભૂદાનયજ્ઞ દ્વારા આજે સમાજ આગળ એક નવો કાર્યક્રમ ખડો છે. હું ઇચ્છું છું કે બધા ગરીબો માટે જાતે ગરીબ બને, ખરું જોતાં હું સૌને ગરીબ નહીં, બલકે શ્રીમંત બનાવવા ઇચ્છું છું, પણ જ્યારે ગરીબી વહેંચારી, ત્યારે એ મટશે. જ્યારે આપણે સૌ ગરીબ બનીશું ત્યારે જ સૌ એક સાથે જીંઘ્યા આવીશું અને સાચા શ્રીમંત બની જઈશું. ત્યારે જ આપણો દેશ શ્રીમાન, ધૃતિમાન અને વિજયી થશે.

દેહરાદૂન, ૧૦-૧૨-૫૧.

માનવીય પદ્ધતિઓ જોઈએ, પાશવીય નહીં : ૨૭ :

આપણે કેવળ આર્થિક પ્રગતિ અને અર્થ સામ્ય જ નથી જોતાં, પણ હિન્નત ધર્મ પણ જોઈએ છે. હું માનું છું કે ભૂદાનયજ્ઞ ધર્મોન્નતિનું પણ સાધન છે.

મરી ફીટવું એ જ સાચો ક્ષાત્રધર્મ

આજ સુધી આપણા સમાજે શસ્ત્રને હાથિયો સુધી સીમિત રાખ્યાં, એ

તો સારું ક્યું; છતાં આપણે જોઈએ છીએ કે ક્ષાત્રધર્મમાં જે મર્યાદાઓ રાખવામાં આવી હતી, તે બરાબર નથી નહીં. મહાભારતમાં જે વારસાચંકાળ પછી લડાઈ થઈ, બીમે કમરતી નીચે શસ્ત્ર ન ચલાવવાની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન ક્યું. એવા દેહધારી ઉદાહરણ આપી શકાય. આ બીજા મહાયુદ્ધમાં પણ આપણે જોઈએ કે રેડકોસવાળાઓ પર સુદ્ધા બોળ વરસ્યા. માટે આપણે ક્ષાત્રધર્મની નવી મર્યાદાઓ સ્થાપિત કરવી પડશે. ક્ષત્રિયત્વનો અર્થ સમજવો પડશે. એ બતાવવું પડશે કે ક્ષત્રિયત્વ યુદ્ધ કરવામાં નહીં, એને રાક્ષામાં અને સાંતે બચાવવામાં છે. જે વીરતા સાંતે બચાવવામાં પોતાને ફના કરે તે જ સાચી વીરતા છે. એવો ક્ષાત્રધર્મ આપણે સ્થાપવો છે. મારવાને બદલે. મરી શીટવાનો ધર્મ સ્થાપિત કરવો છે.

બૃહાનની અનોખી રીત

બૃહાનયજુની રીતમાં આ જ ધર્મની નિહાળવાયેલી છે. એટલે જ દુનિયાનું ધ્યાન આ તરફ ખેંચાયું છે. અમને જે સિત્તેર દળર એક જ બીજી મળી છે, એનાથી અને કે માયાદીક એકર લેખે સિત્તેર દળર લોકોને રાહત મળે, જીવન-નિર્વાદનું સાધન મળે. પણ એમાં એટલો જ લાભ નથી. જે રસ્તે એ જમીન મળી છે એ જ મુખ્ય વસ્તુ છે. મહત્ત્વ આધારનું નહીં, પ્રકારનું છે. તેથી જ દુનિયાનું ધ્યાન આ બાજુ ખેંચાયું છે. તમે જો આ કામ તરફ જોવાની મારી દૃષ્ટિને સમજાવો, તો આની અંદર વિશ્વરૂપ દર્શન કરી શકશો.

પહેલાં કરતાં આજે આપણે વધારે વિકસિત

જે એમ માને છે કે પ્રાચીનકાળમાં જે જ્ઞાન હતું તે આજના કરતાં શ્રેષ્ઠ હતું તે બીજા બૂલે છે. અલગત, એ સમાજના મહાપુરુષો પાસે શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન હતું. પણ સામુદાયિક દૃષ્ટિએ તે કાળના સમાજ કરતાં આજના સમાજ પાસે જ્ઞાન વધુ છે. એ કાળના ઋષિ કરતાં આજનો ઋષિ પણ વધુ જ્ઞાની છે. એમાં એમને મારે કાંઈ માનદાનિ જેવું નથી. જો દીકરો આપથી આગળ વધે તો આપને ખુશી જ થાય છે, ગુરુ કમ્પે છે કે શિષ્ય આગળ વધે મારે આજના ઉન્નત ઋષિઓને જોઈને પ્રાચીન ઋષિઓને આનંદ જ થશે. આજના ઋષિઓ આગળ આખી દુનિયાના કોયડા છે. પહેલાં પણ માનસિક

ચિંતન કરતી વખતે માનવ આજની માફક વિશ્વનું ચિંતન કરતો હતો, પણ પ્રાચીન ઋષિ આગળ પ્રત્યક્ષ કૌયડાઓ હતા તે સીમિત હતા, અને આજના ઋષિ આગળ વ્યાપક કૌયડાઓ છે. આ વિકાસમાં વિજ્ઞાન અને સમાજશાસ્ત્રે પણ ઘણો ભાગ લાગ્યો છે. ખંતે આજે બહુ આગળ વધી મર્યા છે. માટે જ આજે આપણા નીતિવિષયક વિચાર આગળ વળ્યા છે જેમ જેમ સમાજ આગળ વધતો જશે, તેમ તેમ નીતિશાસ્ત્ર વધુ ને વધુ પ્રગતિ કરતું જશે.

વિજ્ઞાન અને ધર્મ વચ્ચે વિરોધ નથી

જે દોકો એમ સમજે છે કે વિજ્ઞાન અને ધર્મ વચ્ચે વિરોધ છે એ ભૂલ કરે છે. ખરું જોતાં વિજ્ઞાનથી ધર્મને કાંઈ હાનિ નથી પહોંચતી એક તમ્કીયા આધ્યાત્મિક વિચાર અને ખીજી તરફ સૃષ્ટિવિજ્ઞાન, બન્ને માનવજીવન પર પ્રકાશ નાખે છે. આધ્યાત્મિક વિચારથી અંદરનો પ્રકાશ વધે છે, તો સૃષ્ટિવિજ્ઞાનથી બહારનો પ્રકાશ વધે છે; બન્ને પ્રકાશ એક બીજાની વિરુદ્ધ નથી, બદલે પૂરક છે. જે ક્ષેત્રમાં વિજ્ઞાન પ્રવેશ નથી કરી શકતું ત્યાં આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે. અને જ્યાં આધ્યાત્મિક જ્ઞાન પ્રવેશ નથી કરી શકતું ત્યાં વિજ્ઞાન પ્રવેશ કરે છે. જેમ પંખી એ પાંખો વડે ઊડે છે, તેમ માનવનું ધર્મરૂપ કર્તવ્ય પણ આ જો પાંખો પર નમે છે. ધણતો એવો ખ્યાલ છે કે આજકાલ નાસ્તિકતાવાદી વધી ગયા છે, પણ એ ખોટું છે. નાસ્તિકતા, સંશય અને શ્રદ્ધા, ત્રણે પહેલેથી ચાલતાં આવ્યાં છે. વેદોમાં પણ એવું નિદર્શન મળે છે. સમજવાની માત્ર એ છે કે માનવ બધા ક્ષેત્રોમાં પ્રગતિ કરતો આવ્યો છે. જે કૌયડાઓ પહેલાં માણસ સામે હતા, એનાથી પણ કઠણ, સક્ષમ અને વ્યાપક કૌયડાઓ આજે એની સામે ઊભા છે. એના ઉકેલ માટે નવા ઉપાય વિચારવાની આજે જરૂર છે. જો આપણે નવા ઉપાયો ન વિચારીએ તો આધુનિક જમાનામાં કામ કરવા લાયક ન રહીએ માટે આજે જે વિજ્ઞાન અને સમાજશાસ્ત્ર આગળ વધ્યાં છે, તેની મદદથી આપણે નવા ઉકેલ શોધવા જોઈએ.

માનવીય અને પાશવિક રીતો

એ દષ્ટિએ જોશો તો તમને સમજાશે કે ભૂદાન યજ્ઞની જે ધારા આજે નાની સરખી દેખાય છે, તે ગંગાની ધાર છે. જે ભૂટકાટથી સિત્તેર હજાર તો ઠીક, પણ સિત્તેર લાખ એકર પણ મેળવ્યા હોત તો દુનિયાને એવું

કાંઈ મહત્ત્વ ન જણાત. હવે ઓળંગી દુનિયામાં લાંટકાટની ઓ રીતોનું મહત્ત્વ પણ નથી અને તે ચાલી શકે એમ પણ નથી. અત્યાર સુધી દુનિયામાં જે રસ્તાઓ ચાલ્યા તે માનવીય નહીં, પાશ્વિક હતા. પાશ્વિક રસ્તે કાંઈ પણ કાંચકા ઊઠતી ન શકે. એક કાંચકો ઊઠતો દેખાય તો એમાંથી ખીન્ન અનેક કાંચકાઓ પેદા થાય છે. એક મહાયુદ્ધ ખતમ થયું તો એણે ખીન્ન મહાયુદ્ધને જન્મ આપ્યો. જૂના કાંચકાઓ ઊઠવાને ઠેકાણે ખીન્ન નવા પેદા થયા. માટે જરૂર એ વાતની છે કે માનવની સમસ્યાઓ ઉઠવા સારુ કાંઈ માનવીય રસ્તાઓ શોધવામાં આવે ને એવો કાંઈ રસ્તો નીકળે તો આખી દુનિયા એની તરફ જશે. માટે તમને આપણા દેશની - આ અદ્વિસક પદ્ધતિ અંગે ગોરવનો અનુભવ થયો જોઈએ. જો ભૂમિદાન યમના કાર્યમાં તમે આવી જાગૃતિક દષ્ટિ રાખશો તો જોશો કે જમીન તો તમે થોડા એકર આપશો, પણ કામ કરોડો એકરનું કરશો.

ખહુરાઈય, ૨૮-૨-૫૨

સર્વતોભદ્ર કાર્ય

: ૨૮ :

પર્ણીથી ચાલી આવેલી આપણી સમ્બતાનો એ સંદેશ છે કે ધર્મ અને અર્થ સાથે સાથે ચાલે છે. બધા અર્થનું નિયમન ન કરી શકે એ ધર્મ સાચો ધર્મ જ ન હોઈ શકે. તે જ પ્રમાણે જે ધર્મજુદિને જાળવી ન શકે અથવા તેને આધાર પહોંચાડે એ અર્થ પણ સાચો અર્થ નથી. માટે ધર્મ અને અર્થમાં વિરોધ ન હોઈ શકે. મેં જે કામ ઉપાડ્યું છે તેનાથી ધર્મ અને અર્થ બન્ને સધાશે. એનાથી આ કામમાં સાથ આપનારની હૃદય-શુદ્ધિમાં પણ મદદ મળશે.

આ કામ સર્વતોભદ્ર છે. કાંઈ પણ દષ્ટિએ જુઓ તો પણ સારપ જ નીકળશે. આ કામ ભગવાનની ભક્તિનું કામ છે. જે કામનું સ્વરૂપ દેવળ શુદ્ધ ભક્તિનું જ હોઈ શકે અને જે પદ્ધતિ વડે કાર્ય સફળ થશે, એ સર્વતોભદ્ર છે.

ગોંડા, ૧૯૫૨

વેળ વીત્યા પછી પરતાવો શો ?

: ૨૯ :

જે લોકો ભારતીય સંસ્કૃતિમાં માને છે અને જેમને ગ્રાધીજીની પદ્ધતિમાં શ્રદ્ધા છે, તેમને હું ખાસ કરીને નિમંત્રણ આપું છું કે 'આવો, આ જૂદાનગંગાના કામમાં સાથ આપો અને પૂરો સહકાર આપો.' તમે જે ઇચ્છતા હો કે અહીં જૂમિસમર્યાને ઉકેલ શાન્તિમય રીતે થાય અને ખીજા કોઈ રસ્તાઓ અહીં ન ચાલે તો તમે આ વખતે પાછા ન પડશો. નહીં તો હું તમને ચોખ્ખેચોખ્ખું કહી દેવા માગું છું કે પછી પરતાશો. આવું કામ અને આવી તક તમને ફરી મળવાનાં નથી. લોકો અનિશ્ચિત કાળ સુધી આપણી રાહ જોતા જ રહે એમ નથી યવાતું. પછી તો જેમને ખીજા રસ્તાઓમાં વિશ્વાસ છે અને જેમની પાસે ખીજા ચોજનાઓ છે એ લોકો આવશે. ત્યારે તમે જોશો કે લોકો એમનું જ સ્વાગત કરશે.

જે આપણે જમાનાની માગણીને ન ઓળખીએ, આપણી ફરજ અદા ન કરીએ અને આ મોટો ખોષ ખેસીએ તો એનો અર્થ એ થશે કે આપણે યુગધર્મને નથી ઓળખતા. અને જે યુગધર્મને નથી ઓળખતા એ ધર્મને જ નથી ઓળખતા. ધર્મની ખુશી એ જ છે કે જ્યારે કોઈ મહત્ત્વનું નૈતિક કર્તવ્ય જીલું થાય છે, ત્યારે એ જ મુખ્ય ધર્મ બની જાય છે, અને ખીજા બધા ધર્મો શીકા પડી જાય છે. મારું માનવું છે કે જે આ જૂમિ-સમર્યાને આપણે શાન્તિમય રીતે ઉકેલી લઈએ તો એનાથી આપણા દેશમાં તો આપણે શાન્તિ રચાવીશું જ, ઉપરાંત દુનિયાને પણ શાન્તિમય કાન્તિનો રસ્તો બતાવી શકીશું.

ગોરખપુર, ૧૭-૪-૫૨

નિમિત્તમાત્ર બનીએ !

: ૩૦ :

તમે જમીન કેટલી આપો છો તેની ફિકર મને નથી. જમીન તો જ્યાં હતી ત્યાં જ પડી છે અને તે જેની છે એનો પાસે પહોંચી ચૂકી છે. જે લગતને ગીતામાં કહ્યું હતું : 'અર્જુન, આ બધા મરી ચૂક્યા છે, તું નિમિત્ત-

માત્ર બન' એ જ આજે કહી રહ્યો છે કે 'જમીન તો ગરીબોને મળી ચૂકી છે, શ્રીમંત લોકો નિમિત્ત-માત્ર બને.' બૂમિહીનોને બૂમિ પહેંચાડવામાં શ્રીમંતો અને જમીનવાળાઓને પ્રેરણા આપવા સારુ તે મને પણ નિમિત્ત-માત્ર બનાવવા ઇચ્છે છે. લોકો કહે છે કે આજે બસો એકર જમીન અહીં મળી છે. પણ હું એ વાત માની બેસું એવો ભોગિયો નથી. દારણ, મેં દમણાં કહ્યું તેમ જમીન તો બધી જ ગરીબોની થઈ ચૂકી છે. 'છતાં હું' માત્ર એટલું નથી ઇચ્છતો કે ગરીબો પાસે ફક્ત જમીન પહેંચે, બદલે એમ ઇચ્છું છું કે એ યશસ્વી પહેંચે. મારે મન જમીન એકની પાસેથી બીજાની પાસે જાય એ મુખ્ય પ્રશ્ન નથી, એ સરખી રીતે જાય એ જ મુખ્ય પ્રશ્ન છે. અને એ જ કામ બાજવાન મારી મારફત દરાવવા ઇચ્છે છે. માટે તમે લોકો મારો વિચાર સમજી લો કે જેથી તે મારી માફક તમને પણ પ્રેરણા આપી શકે.

ગોરખપુર, ૧૮-૩-'૫૨

કોમ્યુનિસ્ટોને

: ૩૧ :

મને એ વાતની ખુશી છે કે અહીં આપણા કોમ્યુનિસ્ટ બાઇઓએ અને માનપત્ર આપીને, શુદ્ધાનયનની સફળતા ઇચ્છતાં કહ્યું કે 'આ અદિલનથી એક મદરપૂર્ણ સવાલને ચાલના મળી છે અને બધા લોકોમાં બૂમિતો આ સદેશો ફેલાઈ રહ્યો છે.' પણ એમણે એમ પણ કહ્યું છે કે જો આ સવાલ સાલિને રસ્તે જીકશી શકે તો એમને ખુશી થશે.

સારો રસ્તો સફળ કરો બતાવો !

હું પણ એમ જ માનતો હતો કે આ કોમ્યુનિસ્ટ બાઇઓને ખરાબ પદ્ધતિઓમાં આનંદ નથી. દેશના મરીબ બાઇઓ સારુ એમનો છત્ર તન્કડે છે. એ તરફાટમાં જો તેઓ ખોટો રસ્તો ચાલ્યા જાય તો એમ ન કહી શકાય કે એમને ખોટો રસ્તો પસંદ છે. માટે આપણે જોને સાચો રસ્તો માનીએ છીએ એ જો સફળ થાય તો એમને ખુશી જ થાય. એ તો દેખાતું છે કે આપણા સારા રસ્તાઓ અંગે કોમ્યુનિસ્ટોને એકાએક વિશ્વાસ ન બેસે. મને એમાં કંઈ અચરજ થતું નથી. સારા રસ્તાઓને સફળ કરા

ખતાવવા એ તો આપણું કામ છે. જો આપણે આપણા સારા રસ્તાઓની સિદ્ધિ માટે સરખા પ્રયત્ન ન કરીએ અને માત્ર સદ્ભાવના પ્રગટ કરતા રહીએ તો એનાથી દુનિયાનું કામ ન ચાલે. દુખી દુનિયા બહુ ધીરજ ન રાખી શકે એ ધીરજ તો રાખે છે, પણ માણસની ધીરજની પણ એક હદ હોય છે. માટે જેમને સાચા રસ્તાઓ પર વિશ્વાસ છે, એમણે એ રસ્તા દુનિયામાં સફળ કરી ખતાવવા એ એમનો ધર્મ છે.

મારો આ જ પ્રયત્ન છે અને હું ઇચ્છુ છું કે એમાં સૌ કોઈ મદદ કરે. કોમ્યુનિસ્ટ લાઇઓને લાગે છે કે આ રસ્તે આ કોયડો જીકલી નહીં શકે, છતાં પણ તેઓ આ કામમાં મદદ કરે એમ હું ઇચ્છુ છું. તેઓ કહે છે કે જમીન મળે છે, તો તે કોઈક માણસના વ્યક્તિત્વને કારણે. છતાં જો તેઓ આ કામમાં સહાય કરી શકતા હોય તો એમની મદદ અને કંઈ દિશામાં જોડાઈ છે તેનું થોડું દિગ્દર્શન આજ હું કરવા પ્રયત્ન કરીશ.

બધી જમીન પાપથી નથી મળી

એમણે એમના માનપત્રમાં કહ્યું છે કે 'જમીન જૂનિફીનેશને મળે તો જ આ પ્રજા જીકલી શકશે તું પણ એમ જ માનું છું. પણ એમણે એમ પણ કહ્યું છે કે આ બધી જમીનો દકરાતશાહીના જમાનામાં એમને હસ્તક હતી તેથી એમની પાસે છે. મારા અને એમના કહેવાની રીતમાં આ જ ફરક પડી ગયો છે. એમનું કહેવું બિલકુલ ખોટું છે એમ નથી પણ એવ બરાબર નથી કે બધી જ જમીન જમીનદારોએ અન્યાયથી મેળવી છે આપણા પૂર્વજો (વધે પૂરી જણાવરી વગર) આપણે નિશ્ચિત રૂપે કાંઈ કહી દઇએ એ બરાબર નથી. મરીખોએ જો જમીનો ખોલે તે કેવળ પોતાની સારખ કે બલમનસાઈને લાંબે જ ખોલે છે એવી વાત નથી. પોતાના પાપને લીધે પણ એમણે જમીનો ખોલે છે. દારૂડી, ખોટા ખર્ચો, દારૂ કચેરીઓ વગેરે એમને બરમાલ કરે એવાં હશે છે. એ જ રીતે જેમણે જમીનો મેળવી છે તેમણે કેવળ પાપથી જ મેળવી છે એમ પણ ન કહેવાય. પોતાના પરાક્રમ અને પ્રયત્નને લીધે પણ એમને જમીન મળી છે.

આપણે ભૂમિપતિ નહીં, ભૂમિપુત્ર છીએ !

હું તો એક ઝાલુ આગળ ચાલીને કહું છું કે એમ માની લો કે બધી જ જમીન એમને એમનાં પરાક્રમ અને પુણ્યથી મળી છે; તોય આજના જમાનામાં જમીન જે પાંચ માણસો પાસે હોય અને બાકીના ભૂમિહીન રહે એ નહીં જતી શકે. જમીનનું પ્રમાણ જ્યારે રોજે રોજ ધીરે ધીરે છે, ઉદ્યોગ ધધાઓ ભાંગી રહ્યા છે. તે વખતે જે જમીન માગે છે એમને જમીન મળતી જ નોંધાયે. માટે જમીનવાળાઓ પાસે જમીન માંગતી વખતે હું એમને એ પરમેશ્વરનો ન્યાય સમજાવું છું કે જમીન એમની નહીં, પરમેશ્વરની દેવ છે. હું એમને સમજાવું છું કે તમે લોકો કોમ્યુનિસ્ટોને 'નાસ્તિક' કહો છો, પણ જે લોકો ઈશ્વર પર શ્રદ્ધા હોવાનો દાવો કરે છે અને એની જ બનાવેલી જમીન પર પોતાનો અધિકાર છે એમ જણાવે છે, તે આસ્તિક શી રીતે હોષ થકે ? ઈશ્વરે હવા, પાણી અને સૂર્યનો પ્રકાશ સૌને માટે પેદા કર્યાં. તે સૌને સમાન જન્મ આપે છે. દરેક બાળક, પછી તે રાગનું હોય કે રંકનું—નાર્થ જ પેદા થાય છે. શ્રીમંતનો દીકરો ધરેણાં પહેરીને પેદા નથી થતો. મર્યા પછી સૌનો રાખ જ ધણ બન્યો છે બ્રાહ્મણના શરીરનું સોનું અને ક્ષત્રિયના શરીરની ચંદી નથી થતી. આમ ઈશ્વર સ્પષ્ટપણે સમાનતા ચાહે છે. આપણે સમાન જન્મીએ છીએ, સમાન મરીએ છીએ, છતાં વચ્ચે જ ભેદ શા સારુ ? માટે ભૂમિવાન-ભૂમિહીન, માસિક-મનુષ્ય, જાંચ-નીચ વગેરે ભેદ ઈશ્વરની ઈચ્છાની વિરુદ્ધ છે.

કેટલાક તો પોતાને ભૂમિપતિ કહેવડાવે છે. પણ એ શબ્દનો આ કેટલો ખોટો ઉપયોગ છે ! આપણે રોજ પ્રાર્થનામાં કહીએ છીએ કે 'વિષ્ણુભક્તો નમસ્કૃત્યમ્'—પૃથ્વીના સ્વામી તો ભગવાન જ છે, આપણે તો પૃથ્વી માતાના પુત્ર છીએ. "માતા ભૂમિઃ પુત્રોઽહમ્ પૃથિવ્યાઃ ।" હું એમને સમજાવું છું કે ભૂમિપતિ કહી ખોટો વપરાવા લાગ્યો છે. થવું તો એમ નોંધાયે કે જમીન પર સૌનો સમાન અધિકાર હોય, દરેક જમીનની સૌને ભર છે. જીવન માટે, મરણ માટે, દરેક શામ માટે જમીનની ભર છે. દરેક શામ માટે જમીનનું અધિકાર (આધાર) ભરતી છે, તેથી જમીન પર સૌને અંધાર

હોવો જોઈએ. દરેક પોતાનું એ કર્તવ્ય સમજી લેવું જોઈએ કે જેને જૂમિ જોઈએ છે તે સૌને જૂમિ મેળવી આપે કે જોયી સૌની શક્તિનો તેના પર ઉપયોગ થઈ શકે.

ઇતિહાસના પોષક ન ઉષ્ણશો

જમીનદારોને આમ સમજાવવાને બદલે એમ કહેવું કે 'તમારા બધા પૂર્વજો ખેડમાન હતા,' એ જરૂરી પણ નથી અને યોગ્ય પણ નથી. આપણે કોઈ શુભ કામ કરવા જતા હોઈએ ત્યારે તેમાં અપશુકન ન કરવા જોઈએ. પણ કોમ્યુનિસ્ટ લોકો એ જ કરે છે. તેઓ વર્ગવિમુક્તિ નિર્માણ કરવાને પ્રયત્ન કરે છે. કોઈ પણ પ્રતિનિધિ પાયામાં જોટલી દેવભાવના બરાબ એટલી બરવાની કોશિશ કરે છે. મને એ રીત ખરાબર નથી લાગતી. અમે ઇતિહાસની વાતોને દફનાવવા ઇચ્છીએ છીએ. જે ચીજ ઇતિહાસમાં દફનાવી દેવામાં આવી છે, તેને ઉખેળવાની જરૂર મને નથી લાગતી. પણ કોમ્યુનિસ્ટ અને કોમ્યુનાલિસ્ટ (સામ્યવાદી અને કોમવાદી) બંનેને ઇતિહાસની વાતો ઉખેળવાનો બહુ શોખ હોય છે. જૂની વાતોની યાદ અપાવીને તેઓ લોકોની દેવના વૃત્તિઓને ભડકાવે છે. ઇતિહાસનો આવો ઉપયોગ ન કરવો જોઈએ. કારણ સાચો ઇતિહાસ તો આપણને ખબર પણ નથી હોતો; આજની હડાઈનો ઇતિહાસ પણ કદાચ ખરો ન લખવામાં આવે. બહુ સંભવ છે કે આંસલી દરતાવેજો તો બાળી મૂકવામાં આવ્યા હોય. માટે ઇતિહાસની વાત આપણે ન કરીએ અને જે પરિસ્થિતિ છે તે આજની દૃષ્ટિએ ન્યાય છે કે નથી, એ જોઈએ.

જો કોમ્યુનિસ્ટ ભાઈઓ મારો વાત માની લે તો એમને ધ્યાનમાં આવશે કે જૂનો ઇતિહાસ કાઢવામાં કશો લાભ નથી. વર્તમાન કાળ જ આપણે માટે પૂરતો છે. કોઈનાં પૂર્વજો ગમે તેટલા અન્યાયી હતા, પણ આજે જો એ ન્યાયનું કામ કરતો હોય તો એના એ કાર્યને આપણે દેખ ન દઈએ; અને કોઈ આજે અન્યાયનો ધધો આદરીને ખેડો હોય તો પછી એના આપદાદાઓ ગમે તેટલા ન્યાયી હતા તેનો કશો ઉપયોગ નથી. આ વાત જો આપણે મજા જિતરી ભય તો નાંદકના ઝંખડા જિભા નહીં ધાય અને

સદ્ભાવનાવાળા લોકોનો આપણને સહકાર પણ મળી શકશે. આ રીતે કોમ્યુનિસ્ટો પણ મારા કામમાં મદદ કરી શકે. એ લોકો જૂના પોપઝા જીભેળવાનું માંડી વાળે તો એમને માટે પણ લોકોના હિલમાં સદ્ભાવ પેદા થશે, અને લોકોને ખાતરી થશે કે કોમ્યુનિસ્ટો કોઇનું ખોટું વાંછતા નથી.

ખીજ વાત એમણે એ કરી કે જ્યાં સુધી ગરીબો સંગઠિત ન થાય ત્યાં સુધી ભૂમિનો પ્રશ્ન નહીં ઊઠશે. મને લાગે છે કે એમની આ વાતમાં તથ્ય છે. હું એ પણ કહી દેવા માંડું છું કે હું જે કામ કરી રહ્યો છું તે ગરીબોનું જ કામ છે. કોમ્યુનિસ્ટ પ્રિન્સિપલોની ધ્વજા હોય તો મારી સાથે યાત્રામાં આવે અને જાતે એ બધું જોઈ શકે છે. એમને એ બધું સમજાઈ જશે.

મૂળ વાત એ છે કે આપણા ગરીબ બંધુઓ કેવળ ભૂમિ-હીન જ નથી, વાયા-હીન પણ છે; એ પોતાનો અવાજ સંભળાવી શકે તેમ નથી. હું એની વકીલાત સારામાં સારી રીતે કરી રહ્યો છું. પાંચ વીર્ધાવાળા પાસેથી પ્રેમની નિશાની દાખલ એક અથવા અડધું વીંધુ ભોંવ પણ લઉં છું, પણ દશદળ્ગર એકરના ઘણી પાસેથી સો એકર નથી લેતો. એવાં કેટલાંયે દાનપત્રો મેં પાછાં વાળ્યાં છે. મોટો જમીનદાર દરિદ્રનારાયણનો ભાગ સમજીને સંપત્તિ દાન આપે તો જ સ્વીકારું છું. આગ્રાના એક કુટુંબના ત્રણ બાઈઓએ મને એવો ગણીતે ૧૯૦૦ એકર જમીનમાંથી મોટા ભાગ તરીકેના ભાગની ૫૦૦ એકર જમીન કાઢી આપી. એ ખરું છે કે મને સાંસ્તિક, રાજસિક અને તામસિક ત્રણ પ્રકારનાં દાન મળે છે, પણ દાન રાજસિક યા તામસિક છે એવી ખબર પડી જાય છે ત્યારે હું સામા માણસને સમજાવું છું, અને જો સામાવાલો દરિદ્રનારાયણનો અધિકાર સ્વીકારીને મને ભાગ નથી આપતો તો હું એ દાન નથી સ્વીકારતો.

આટલા પરથી તમે જોશો કે હું જે રીતે કામ કરી રહ્યો છું તે ગરીબોના સંગઠનનું જ કામ છે. અને જ્યારે ગરીબોના અવાજમાં યોગ્ય રીતે બળ આવશે ત્યારે એની અસર પડશે. આજ સુધી કાંઈ પણ જમીનદારે માન વિચારના અપાણાનો અરવીકાર નથી કર્યો. એ મને આજે જમીન નંચી

આપતો તો તે કેવળ એના મોહને લીધે છે. એને એ મોહમાંથી છોડાવશે એ કામ મારું છે. ત્યારે હવા અને પાણીની જેમ જ જગીન પણ સૌને મળવી જોઈએ એ વાત એક વાર પ્રચલિત થઈ જશે ત્યારે કાયદો તો સહેલાઈથી કરી શકશે.

કાયદો કેમ નથી કરતા ?

સમાજવાદી બાઈએ પૂછે છે કે “તમારું આ કામ કાયદાની મદદથી સરેલાઈથી ન પડે શું ?” હું કહું છું, “નહીં પડે.” કારણ, જે કામ લોકોના હૃદયમાં પ્રવેશવાથી થઈ શકે તે કામ એમના પર ઉપરથી લાદવાથી ન થઈ શકે. યોગ્ય વાતાવરણ વિના જે કાંઈ કાયદો થશે તો તેનાથી સમાજમાં બે પક્ષો પડી જશે, અને બન્ને પક્ષોની સુધ્ધિ દેશને ખપ લાગવાને બદલે અંદર અંદર ટકરાશે. એટલે જે લોકોને સમજાવી કરીને કામ લેવામાં આવે તો સહેલું પડશે. હું કાયદાનો વિરોધી નથી. કાયદો થવાનો હશે તો પણ મારું આ કામ એને મદદગાર જ નીવડવાનું છે. કારણ, પછી તો કાયદો બનશે તે લોકોનો મત અટકે કરી લેવા માટે જ બનશે. કાંઈ પુસ્તક લખાઈ રહ્યા પછી અંતમાં જેમ ‘સમાપ્ત’ લખીએ છીએ તેવી જ રીતે આવો કાંઈ કાયદો થશે તો તે લોકમત ઉપર મંજૂરીની મહોર જેવો બનશે. બાકી પુસ્તક લખ્યું જ ન હોય ને ‘સમાપ્ત’ લખી દઈએ તો તેથી પુસ્તક લખાઈ નથી જતું. ફૂંકમાં સાર એટલો કે એક તો મારી પદ્ધતિમાં કાયદાનો ખપ જ નથી પડવાનો, અને ધારો કે ખપ પડ્યો જ તો કાયદો બનાવવો સહેલો થઈ પડશે. આ વાત બધાએ સારી પેઠે સમજી લેવી જોઈએ.

સમાજવાદી મિત્રો કાયદો કરવાની વાત ઘણી વાર માંડે છે. હું એમને પૂછું છું કે “લાઈ, કાયદો કરવા સારુ સત્તા તમારા હાથમાં ક્યારે આવે એમ છે ? તમારું રાજ્ય ક્યારે થશે ? હમણાં પાંચ વર્ષ સુધીમાં તો થાય તેમ નથી. અને પાંચ વર્ષ પછી ધારો કે તમે ચૂંટણીમાં જીત્યા અને સત્તા પર આવ્યા તો મારા આ કામથી તમને કાયદો બનાવવામાં મદદ જ થવાની છે. દરમિયાન કોંગ્રેસવાળાઓને કાયદો કરવો હશે તો એમને પણ આ કામથી મદદ જ થવાની છે, અને જે કાયદો નહીં કરે તો એ ટકી નહીં શકે.”

કાયદો વામણો પડે છે

મેં ફેટલીયે વાર સમજાવ્યું છે કે કાયદાથી જે કાયદા થઈ શકે તે કાયદા મહાન ન હોઈ શકે, એ વામણું જ હોવાનું. તમે એ જોઈ લીધું કે જમીનદારી પદ્ધતિનો નાશ કરવાના કાયદાથી ભૂમિહીનતાને તો ભૂમિ ન જ મળી. ઉપરાંત, એમાં વળતરનો સવાલ આવે એ. મરુ કહેવું એમ નથી કે વળતર સમજાવું ન આપવું. એમને ભરણ-પોષણ જોયું કંઈક તો આપવું જરૂરી છે. પણ એ સારુ પણ લોકમત તૈયાર કરવો જરૂરી છે. કોઈપણ વિચારનો પૂરેપૂરો પ્રચાર થાય તો જ સારામાં સારો કાયદો બની શકે. હું ઇચ્છું છું કે જે ભૂમિહીન જમીન ખેડી જાણે છે અને ખેતી કરવા માગે છે, જેની પાસે ખીજો કોઈ ધંધો નથી એને જમીન મળવી જોઈએ. આ એક નૈતિક અદિલન છે. લોકો એનો વાજબી માગણી તરીકે સ્વીકાર કરી રહ્યા છે. પણ જે આપણે એવું નૈતિક વાતાવરણ તૈયાર કરી નહીં શકીએ તો કાયદો કરવો ખેદાર છે. એનું કારણ એ છે કે કાયદો ખરાબ સંજોગોમાં થતો હોય છે અને ત્યારે એનો વિરોધ પણ થતો હોય છે અને તેથી જે કાયદો થાય છે તે કનૂસ અને વામણો બને છે.

હું ગરીબોનો તરફદાર છું

હું ગરીબોની વાત આમરૂબરૂ અને અધિકારપૂર્વક રજૂ કરી રહ્યો છું, અને કોમ્યુનિસ્ટ લોકો કરે છે તેના કરતાં ધણી સારી રીતે કરી રહ્યો છું. રોજ રોજ એવું તો બને છે કે મોટા જમીનદારનું નાનું દાનપત્ર લેવા હું ના પાડું છું અને ગરીબનું નાનું દાન પ્રેમપૂર્વક સ્વીકારું છું. એક દેકાણે એક મોટા જમીનદારે એ એકર જમીન દાનમાં આપી મેં એ ન લીધી ને મારે રસ્તે પડ્યો. થોડી જ વાર પછી એક ગરીબ ખેડૂત દોડતો આવ્યો ને પોતાની થોડી જમીનમાંથી દસ વસા જમીન આપી ગયો. મેં એ સ્વીકારી લીધી. બન્ને પ્રસંગ પાંચ જ મિનિટ દરમિયાન બનેલા. પાછળથી પેલા પૈસાદાર માણસે પોતાની બૂલ સુધારી અને દરિદ્રનારાયણનો ચોગ્ય હક આપ્યો.

હું માનું છું કે મારી આ પદ્ધતિ ખેડૂતોને સંગઠિત કરવાવાળી છે.

તમે જોશો કે આનાથી ગરીબો સંગઠિત થઈ જશે. અને આ જ કારણસર ટેટલાક મારી સાથે નારાજ છે. એમનું કહેવું એમ છે કે મારા આ કામથી સમાજની રચના તૂટી જશે. હું પણ કહી દેવા માગું છું કે મારે આવી સમાજ-રચના રાખવી નથી-ટકાવવી નથી. આજે જે સમાજ-રચના છે તે હકોક્તમાં રચના જ નથી. એ તો નસીબજોગે બની જવા પામી છે. મારે એને બદલવી છે. એટલે હું ઇચ્છા રાખું છું કે આ જે બે બાજતની મેં અહીં અર્થા કરી તેના તરફ કોમ્યુનિસ્ટ ભાષણો ધ્યાન આપે, અને મારા આ કામમાં સહકાર કરે.

કમળે છોડાવવાની પ્રવૃત્તિનો ઇલાજ

કમળે છોડાવવાની પ્રવૃત્તિ તરફ કોમ્યુનિસ્ટ ભાષણોએ મારું ધ્યાન દોર્યું છે. હું માનું છું કે કમળ છોડાવવા ન જોઈએ. ડોઈ કે મને-કયું કે દિમાયજ પ્રદેશના જમીનદારો પર મારા આ અદોલનની નૈતિક અસર પડી છે. એમણે એ વિચાર કર્યો છે કે આપણે જમીન ન આપી શકીએ તોયે કમ-સે-કમ કમળ તો ન જ છોડાવીએ ! આપણે એક પાયાની વાત ન બૂલીએ. આપણે એ સમજ લઈએ કે આપણે તમામ એક છીએ. જેમ ઘરમાં દોષક નગણું હોય તો એની નબળાઈને આપણે આપણી માનીએ છીએ તેવી જ રીતે સામાજિક જીવન રિથે પણ વિચારવું ધરે. જમીનદારો કમળ છોડાવતા હોય તો આપણે એમને સમજાવી શકીએ અને કમળ છોડાવવાનું બંધ કરાવી શકીએ.

સંતોનો વારસો

સમાજવાદી ભાષણોએ મને પૂછ્યું છે, ‘આપણી આ બૂનિર્મા પ્રાચીન કાળથી સંત પરંપરા ચાલતી આવી છે. એ બધાએ સમતા, પ્રેમ અને ન્યાયનો પ્રચાર કર્યો છે. તેમ હોવા છતાં પણ સામાજિક જીવનરચનામાં આ અસમાનતા વગેરે શી રીતે ધર કરી ચકી ?’ સવાલ ધણો સારો છે. મારો જવાબ એ છે કે સંતોએ સાધારણ સદ્ભાવના પેદા કરવાનું કામ કર્યું છે. કામ કરવાની આ પણ એક પદ્ધતિ છે, એની માહળ પણ એક વિચાર છે. સંતોએ જનતાના સાંસારિક જીવનનો ડોઈ

ખાસ સવાલ હાથ ધર્યો નહોતો, પણ એક પાયાનું કામ હતું. ક્યું એમણે આપણે માટે એક વાતાવરણ તૈયાર કરી રાખ્યું. આને વિનોખાને જમીન મળે છે તે વિનોખાનો પ્રતાપ છે એમ ન માનશો. સતોએ વાતાવરણમાં જે સહભાવનાઓ પેદા કરી મૂકી છે તેનું ફળ આપણને મળી રહ્યું છે. હું તો માનું છું કે આપણા સંતો આપણે માટે જે વારસો મૂકતા ગયા છે એથી મોટો કોઈ વારસો હોઈ ન શકે.

સૂરજ જેવું સંતોનું કાર્ય.

એ કબૂલ કરવું પડશે કે આજે જેમ મેં એક સવાલ હાથ ધર્યો છે, અને જેમ ગાંધીજીએ અનેક સવાલ હાથ ધર્યા હતા, તેવું મોટે ભાગે આપણા સંતોએ ક્યું નથી. એનું એક કારણ એ જમાનાની પરિસ્થિતિ પણ હોઈ શકે. પણ એનું મુખ્ય કારણ તો એમની ખાસ પ્રકારની વૃત્તિ જ હતી. લોક-સેવકો જે પ્રકારના હોય છે : એક તો સૂરજ જેવા-આપણા સંતો હતા તેવા, અને બીજા અગ્નિ જેવા. સૂરજ જેવા હોય છે તે છેટા રહે રહે પ્રકાશ આપે છે, પણ ઠાંસના ચૂંસે ખીચડી ચડવી આપતા નથી. સૂરજ આપણી સેવા બખતવા પૃથ્વી પર જોતરી આવે તો આપણે બધા બળીને ખાખ થઈ જઈએ. જ્યારે બીજાઓ અગ્નિ જેવા હોય છે તે ધરમાં આવીને ખીચડી ચડવી આપે છે. છતાં એ જ્વાળામાં રાખવાનું છે કે સૂરજ વગર અગ્નિ પ્રગટી પણ નથી શકતો. સૂરજનો મદિમા એને બરાબર ખબર છે. એટલે સૂરજની જેમ તટસ્થ રહીને જે લોકોએ આપણને અજવાળ્યા છે એ સંતોને! મારા જેવો પ્રત્યક્ષ સેવાકાર્યમાં લાગેલો સેવક ગુણ માન્યા વગર રહી ન શકે. પણ હું જ જીડીને સૂરજને કહું કે 'મારી ખીચડી તું કેમ ચડવી આપતો નથી?' તો એ એમ જ કહેશે કે 'તારે સારુ પણ કંઈક કામ તો રહેવા દેવું જોઈએ કે નહીં?'

સામ્યવાદ અને સામ્યયોગ

અહીંના ત્રિલોકાઓડં તરફથી જે માનવત્વ અપાયું તેમાં લખ્યું છે કે મેં સામ્યવાદને બદલે સામ્યયોગની કલ્પના સમાજ સામે રજૂ કરી છે. એમનું કહેવું બરાબર છે, હું પણ માનું છું કે વિચારની દુનિયાને મારી આ દેણગી

છે. પણ આ બંને શબ્દોમાંથી મારે એકે નથી. 'સામ્યયોગ' એ ગીનાતો શબ્દ છે, અને 'સામ્યવાદ' એ કૌમ્યુનિઝમ શબ્દનો અનુવાદ છે. એ બંને વચ્ચેનો ફરક મેં બતાવ્યો છે. સામ્યયોગ અને સામ્યવાદ એ બંનેમાં સામ્ય તો છે, પણ સામ્યયોગમાં આંતરિક સામ્ય-સમાનતાનો અનુભવ થાય છે, જ્યારે સામ્યવાદમાં તો મોટે ભાગે મૂળમાં બીજાની અદેખાઈ જ જોવાની આવે છે. સામ્યવાદ શ્રીમંતોની અદેખાઈ કરતાં શીખવે છે.

શ્રીમંતોની અદેખાઈ ન કરો.

પણ શ્રીમંતોની અદેખાઈ કરવી એ મરીજોનો ધર્મ ન થઈ શકે. હવે આપણે ટોઈની અદેખાઈ કરવી શા સારું? અને શ્રીમંતો પાસે એવો તો શો દલો છે તે આપણે એની અદેખાઈ કરીએ? એમની પાસે ક્યાં તો નાસિકના છાપખાનામાં છાપેલા કાગળના ટુકડા હોય છે, ને ક્યાં તો ઘોળા-પીળા પથરના ટુકડા હોય છે, કે જે નથી ખાવા ખપ લાગતા કે નથી તો પીવા ખપ લાગતા. આવા લોકો મરીજો પાસે જાય છે અને જેમ બીજા લોકો રિવોલ્વરને જોઈ સામા પાસેથી ટોઈ ચીજ વસ્તુ પકાવે છે તેમ આ લોકો પેલા ઘોળા-પીળા પથરના જોઈ ચીજ વસ્તુઓ મારે છે. આપણે જો મરીજોને સમજતી રહીએ કે તમારે ન તો પીરતોલથી ડરવું કે ન તો આ ઘોળા-પીળા ટુકડાઓથી ડરવું, તો પછી આ ધનવાનો શું પામવાના છે? કેમકે હવે લક્ષ્મી તો શ્રમ કરનારાની પાસે વસે છે : યત્ર શ્રમઃ તત્ર લક્ષ્મીઃ । ધનવાન થવું એ એક વાત છે ને લક્ષ્મીવાન થવું એ બીજી વાત છે. લોકો પૈસાની લાલચથી ચીજ વસ્તુઓ વેચી મારે છે એવું કાંઈ એ છે કે પોતાનાં જીવનની જરૂરિયાતો એ લોકો પોતે પેદા કરી લેતા નથી. આજે એ લોકો જાતે કપાસ પકવે છે, પણ કાપડ વેચાતું લે છે; તંબુ ખુદ પકવે છે, પણ તેલ વેચતું લે છે; શેરડી ખુદ પકવે છે, પણ ગોળ વેચાતો લે છે; શણ ખુદ પકવે પણ દોરડાં વેચાતાં લે છે. અને આટલા જ સારુ એ લોકોને પોતાનાં ઘી-દૂધ બાળકોને ખવડાવવાને બાલે વેચતાં પડે છે. પણ જો આપણે સ્વાવલંબી બની જઈએ તો શ્રીમંત બની જઈએ. ખાલી શ્રીમંતોની અદેખાઈ કરવાયો કંઈ નહીં વળે.

પણ આ તો ત્યારે બને કે જ્યારે આપણે બંદક જોઇને પી ન જઇએ અને પૈસા જોઇને પીગળી ન જઇએ. લોકોને જ્યારે સમજાઈ જશે કે ધી-દૂધની સામે પૈસાની કાંઈ કીમત નથી તે જ ધડાએ એ લોકો શ્રીમંત થઈ જશે, અને શ્રીમંતો ગરીબ થઈ જશે શ્રીમંતો વિચાર કરતા થઈ જશે કે હવે શ્રમ કર્યા વિના નહીં ચાલે એવા દહાડા આવી પહોંચ્યા છે. એટલે જ હું કહું છું કે શ્રીમંતોની અદેખાઈ કરના શીખવવાથી કરી શકાયો નથી. કેમ્યુનિસ્ટોને જોઈએ છે તે જ કામ હું કરી રહ્યો છું. ફેર એટલો જ છે કે એ લોકો દેખથી કરવા માગે છે, જ્યારે હું પ્રેમથી કરવા માગુ છું.

શ્રમિકો સાથા શ્રીમંત છે

આ બુદ્ધાન-ચક્ષુમાં હું જમીન, દૂધા, બળદની જોડ વગેરે બધું જ સઉં છું, ફક્ત પૈસા નથી લેતા. લોકો કહે છે કે 'ગાંધીજી તો પૈસા લેતા હતા, તો તમે કેમ નથી લેતા ?' હું કહું છું કે ગાંધીજી લેતા હતા તેથી જ હું નથી લેતા. એમણે એ પ્રયોગ કરી લીધો. નદી ચર ચરમાં જે રીતે વહે છે તેવી જ રીતે આગળ વધ્યા પછી નથી વહેતી. ગાંધીજીનો જમાનો જુદો હતો, મારો પણ જુદો છે. હું પૈસાની ઇજ્જત જરા પણ ટકવા દેવા માગતો નથી. મારે ગરીબોને બે ઉનાવું છે કે તમે જ સાચા શ્રીમંત છો. મારે શ્રીમંતોને સમજાવવું છે કે તમે લોકો ગરીબ છો. મારે માટે પૈસા એ નકામી વસ્તુ છે. એ ગરીબોને બચારાં બાપડાં બનાવે છે, અને શ્રામિકોને પણ એવા જ બનાવે છે. એક દિવસ એવો આવશે કે જ્યારે સોનાને ઉપયોગ ખેતરનું ધોવાણ રાક્ષા થશે. આ હકપના નથી, આ તો ચક્રને રહેશે. તેથી હું કહું છું કે અદેખાઈ કરવા જ હોય તો પણ એવાની કરો કે જેની, પાસે અદેખાઈ કરવા જેવું કંઈ હોય.

આત્માને ઓળખો

મને જે જમીન મળી છે તે વિશે પણ વધેા હકાવવામાં આવે છે. હું એટલું જ કહેવા માગુ છું કે રસોઈ પૂરી થઈ ન હોય, ચૂઝા પર હોય ત્યારે એની ટીકા ન કરવી જોઈએ. મારે એ કહી દેવું છે કે આજ ગુપ્તીમાં મને

એકે આદમી એવો નથી મળ્યો કે જેણે માણુજીની મને ખરાબ જમીન આપી હોય. હેરાબાદમાં એક બાધએ એક હગ્ગર એકર જમીન આપી હતી. જમીનની વહેંચણી વખતે અમારો કાર્યકર્તા ગયો. એણે જોયું કે હગ્ગર એકરમાંથી પાંચસો એકર ખેડવા લાયક જમીન નહોતી. પેલા માણસે તરત જ એ પાંચસો એકરને બદલે બીજી સારી જમીન કાઢી આપી. હું માનું છું કે આ બધું દેવી સંપત્તિના પ્રચારથી જ બની શકે છે. આને માટે કોઈની અદેખાઈ કરવાની જરૂર નથી. બધું કામ થઈ જશે. તમે પહેલાં સત્વચ્છનો વિકાસ કરો, દેવી સંપત્તિનો પ્રચાર કરો અને આત્માને ઓળખો: આત્માનમ વિજાનીયા: ।

ગલિયા, ૨-૪-'૫૨

રાષ્ટ્રીય આયોજન, યંત્ર-બહિષ્કાર, સત્યાગ્રહ : ૩૨ :

કોઈ પણ નેશનલ પ્લાનિંગ (રાષ્ટ્રીય આયોજન) 'નેશનલ' કહેવાયવાને લાયક નથી જ્યાં સુધી એ પોતાના રાષ્ટ્રના-દેશના તમામ લોકોને પૂરું કામ ન આપી શકે. કુટુંબમાં બાર માણસ હોય તેમાંથી આઠ કે દસની જ ચિંતા કરીએ એવું નથી બનવું. એકે ધરતો મોબી એવો નથી કે જે ધરનાં તમામ જણ માટેનાં રોટલા અને કામનો વિચાર ન કરે. રાષ્ટ્રીય યોજનાનો પાયાનો ઉદ્દેશ એ હોવો ધરે કે દેશના તમામ લોકોને કામ પૂરું પાડવાની જવાબદારી પોતાની છે, દાલી બસામણો કરવાથી એ ઉદ્દેશ સરે એમ નથી. " સૌને કામ, સૌને રાટી " એ આપણો મૂળમૂલ સિદ્ધાંત હોવો જોઈએ, કારણ કે એ પાયાની વાત છે. એટલા સારું આપણે દરેકને સાધન આપવાં પડશે, અને જે ઉત્પન્ન આવશે તે બધાને વહેંચી આપવું પડશે.

આની સામે 'એફિર્યન્સી' એટલે ક્ષમતા-કુશળતાની દલીલ ધરવામાં આવે છે. ક્ષમતા તો મારે પણ જોઈએ છે. પણ ક્ષમતાની વાત મારું તે પહેલાં હું દરેકને કામ અને મામ (રોટલા) આપવા મારું છે. આને કું ન્યૂનતમ ક્ષમતા-ઓછામાં ઓછી ક્ષમતા કહું છું. બાકી આપણે યોગ્યતા કામ અને રાટી આપી શકીએ અને યોગ્યતા ન આપી શકીએ તો તે

રાષ્ટ્રીય આયોજન ન કહેવાય. 'આયોજન' કરવાવાળામાંથી એકે અને કહ્યું કે 'આ રાષ્ટ્રીય આયોજન નથી, આંશિક આયોજન (એક ભાગનું આયોજન) છે. એમાં કોઈકે ને કોઈકે તો વધેગવાનું જ." એ એમને કહ્યું : "તમારી આ યોજના કોઈ એક પક્ષ (ભાગ) પૂરતી જ હોય તો તમારો પક્ષપાત ગરીબો માટે હોવો જોઈએ. અને તમારે કહી દેવું જોઈએ કે અમે બધાં માટે યોજના ધડવા બેઠા નથી. ભોગ આપવો જ પડે તો પોતાનો આપવો પડે, પારકાનો નહીં."

વાતનો સાર એ છે કે તમારે આખા દેશની જવાબદારી સમજવી જોઈએ. અને એ જવાબદારીનું પાલન કરવાનો સારામાં સારો રસ્તો આજની હાલતમાં એ છે કે ગામમાં પાકતા દાવા માલમાંથી ગામને ખરતો પાકો માલ ગામમાં જ બને. આને જ 'સેલ્ફ સફિશ્યન્સી' (ક્ષેત્રીય સ્વાવલંબન) કહે છે. પણ એમને ક્ષેત્રીય સ્વાવલંબન કબૂલ નથી. એને તો એ મનના તરંગ સમજે છે. એ કહે છે કે અમે દરેકનાના ઘોડાની પાછળ પાછળ દોડવા નથી માંગતા. હું અહીં કોઈ ખાસ શબ્દની સાઠમારી કરવા નથી માંગતો. એ લોકો બધાને કામ પૂરું પાડવા સારુ થઈને મામોઘોમનો સ્વીકાર કરે પણ એ નામ ન સ્વીકારે તો મારે અમુક જ શબ્દનો આગ્રહ નથી.

મેં તો એટલે સુધી કહી દીધું છે કે તમે જો યાંત્રિક સાધનોથી પણ બધાને કામ આપી શકતા હો તો મારે કંઈ વાંધો નથી. પણ જો તમારાથી તેવું બને તેમ ન હોય તો તમારે ચરખાનો સ્વીકાર કરવો જોઈએ. અને એ નિચારો એવો ગરીબડો છે કે જ્યારે જોઈએ ત્યારે તમારું કામ ચરમ કરવા તૈયાર રહેશે, કદી સામી ફરિયાદ નહીં કરે. પણ જ્યાં સુધી તમે દેશ સામે કોઈ બીજું સાધન જૂઠું નથી કરતા, તત્પર્યંત મામોઘોમને માની લેવામાં શું આવું આવે છે! પણ આમાં કેવળ દૃષ્ટિ-કોણનો બેઠે છે. એ લોકો એમ નથી કરેના કે અમે બધાને કામ આપીશું. હા, હા જોવા લોકોને કામ આપવાની વાત કરે છે. અને એમ કરવામાં મામોઘોમનો ખર્ચ પડે તો એને પણ અપનાવશે તો, અને પણ પછી પીરજ છે

સૂતાંજલિ : સર્વોદયનો વોટ

ગાંધીજીના ગયા પછી હું વિચારતો હતો કે કોઈ એવો માર્ગ અપનાવીએ કે જેથી જનતાનો સંપર્ક થઈ શકે અને અહિંમાનો પ્રયોગ કરી શકાય. આ વિચારતાં વિચારતાં ત્રણ વસ્તુ મારા ધ્યાનમાં આવી. એ હું તમારી સામે એક પછી એક રજૂ કરું છું. પહેલાં વાત : ગાંધીજીની યાદગીરીમાં દર વર્ષે મેળા ભગાય છે. તે વખતે સુતરની ખાસી આટીઓ મળે છે. એ પરથી મને વિચાર સૂઝ્યો કે ખધા જ આટી તો આપે છે પણ એનું કોઈ નક્કી પ્રમાણ નથી. કોઈ થોડી તો કોઈ વધારે આપે છે. પણ જો આપણે જણ દીક એક આટી અર્પણ કરવાનો નિયમ કરી નાખીએ તો જેમ એક જણના એક વોટ હેય છે તેમ દરેક પાસેથી મળનારી આ એક આટી સર્વોદય વિચાર માટેનો વોટ લેખાશે.

પછી મને એમાં અર્થિત રહેલી શક્તિનું દર્શન થયું મેં એ પણ જોયું કે લોકો પાસે જમીને આપણે વિચાર સનગતીએ છીએ તો હળવો લોકો થમ-નિષ્ઠા વધારવા માટે આટીઓ આપવા તૈયાર થાય છે આ એક વ્યવસ્થા કાર્યક્રમ છે. આપણા કાર્યાલયમાં એ આટી આપનારાઓનાં નામ રહેશે અને એ લોકોની સ.થે આપણે કાર્યમનો સંબંધ રહેશે. મેં તો એટલે સુધી મુશ્કેલી કે એક જ આટી મળી હોય ત્યાં તો એને નંદા દીપ સમજીને આપણે એની અર્પણ કાળજી કરવી જોઈએ. આમ આખા સમાજ સાથે આપણે સંબંધ બાંધીએ અને એનું પરિણામ ખુબ વ્યાપક આવી શકે.

ગાંધીજીએ કોમેન્ટ માટે સૂચના કરી હતી કે એના સભ્યો ચાર આનાને બેસે સુતરની એક આટી આપે. પણ એ ન ચાલ્યું. પછી વચમાં વળી ચાર આનાને ઠેકાણે એક રૂપિયે યત્ર ગયેા ને ત્યારનાદ ફરી ચાર આના થયા. આમ ઉદાર ને અસ્તાર ચાલતા રહ્યા. પણ પૈસાને મદદર આપીને આપણે શું કિલ્લ કરવા માગીએ છીએ તે મને સમજતું નથી. કહે છે કે અમારે કોમેન્ટમાં તારાત લાવવી છે. પણ એમને એટલું સૂઝતું નથી કે પૈસાથી નથી તો કશું આવવાની કે નથી તો શુદ્ધ આવવાની. સર્વસેવા સંપ્રદાયનો ગાંધીજીની રમ્પિના લાખો આટીએ ભેગા કરી તો એનાથી લોકોને કરી

પરિશ્રમની દીક્ષા તો મળે જ છે. ઉપરાંત, એમની મનોવૃત્તિમાં ક્રાંતિકારી ફેરફાર થશે એમાં મને કોઈ શક નથી.

ગરે વર્ષે આ દિશામાં થોડુંક કામ થયું હતું. આ વર્ષે પણ થયું. પણ થવું જોઈતું હતું તેવું નથી થયું. લોકો અને સારુ ચૂંટણીનું કારણ આંધ્ર છે. ચૂંટણીની માયામળ એવી છે કે એમાં આપણા સ્વોદય-કાર્યકરો પૈકીના પણ કેટલાક લપટાયા છે. મને પણ સૂચવ્યું હતું કે ચૂંટણી સુધી મારે ક્યાંક રોકાઈ જવું. મને થયું ગંગા ભભી નથી રહેતો, સુરજ અટકતો નથી તો હું શા સારુ અટકું ? હા, પરમેશ્વરની ઈચ્છા હોય અને મારો પત્ત ભાગે તો મારે એમણું પડે પણ ત્યારની વાન જુદી છે. પરિણામ એ આવ્યું કે બંધા જ પક્ષોવાળા ચૂંટણીના પડયા હતા તોયે આમજનતાએ આ બૂદાવચસમાં ખૂબ રસ દાખવ્યો. એમણે મારા વિચારો એકાગ્રતાથી સાંભળ્યા અને પૂરતો સહકાર પણ આપ્યો.

આપણી સંસ્થાઓ કાંચન-આશ્રિત ન રહે.

ખાપુના ગયા પછી મારા ખાલામાં એક વાત આવી કે આજ સુધી આપણા સંસ્થાઓ પૈસાના આધારે ચાલતી રહી છે. પણ હવે પૈસાના આધાર પર સંસ્થાઓ ચલાવવાનો જમાનો વહી ગયો છે. હવે નવો જમાનો આવ્યો છે. હવે જને ત્યાં સુધી સંસ્થા કાંચન-મુક્ત જ ચલાવવામાં આવે. ગંધી-નિધિની બાબતમાં હું હંમેશાં ચૂપ રહ્યો છું. પણ એક દેશણે લોકોએ મને જાહેરમાં પૂછી પાડ્યું ત્યારે મારે કહેવું પડ્યું કે જો આપણે ગાંધીની યાદગીરોને આગળ વધારવી હશે તો પૈસો આપણને સાધક નહીં પણ બાધક જ નીવડશે મારા એ અભિપ્રાયમાં આજે પણ કશો ફેર પડ્યો નથી. આપણા કામોમાં પૈસાનો સપડ જરા પણ ન થાય એવું મારું કહેવું નથી. કેટલાંક કામો એવાં હોય છે જે પૈસાથી થઈ શકે છે, જેમ કે કુબેરો વગેરે. પણ સિદ્ધાંત તો શાસ્ત્રકારોએ કહ્યો છે તેવો હોવો જોઈએ, શ્રાદ્ધાન્નં ન મચ્ચેત્ । શ્રાદ્ધનુ અન્ન ખ વુ નર્હી. ગાંધીજીના શ્રાદ્ધ નિમિત્તે પૈસા ભેગા થાય અને એમાંથી સંસ્થાઓ ચાલે, અને તે એવી સંસ્થાઓ કે જેના આધારે આપણે આમરાજ્યની કલ્પના રજૂ કરવા માંગીએ હીએ, તો એવી સંસ્થામાં તેજ

નહીં આવી શકે. તેથી બને ત્યાં સુધી આપણે આપણી સંસ્થાઓને પૈસાથી મુક્ત રાખવી જોઈએ; તો જ નવું ચેતન આવી શકશે, તો જ તમામ ગામઝાંઓનો ઉદ્ધાર થઈ શકશે. આની અસર સરકાર પર પણ પડશે, કારણ કે સિદ્ધ થઈ ચૂકેલી વાતનો તિરસ્કાર સરકાર નહીં કરી શકે. એ રીતે જે અમે સિદ્ધ થાય તેના તરફ ધ્યાન ન દેવાય તો તેવા સંજોગોમાં આગળ ક્યું પમણું બરણું એનો વિચાર થઈ શકે, અને અમે એ જાણીએ પણ હીએ. આજે એને વિષે કશું કહેવું હું ઉચિત નથી માનતો. હું ઇન્દુ છું કે આપણી સંસ્થાઓ આ પ્રયોગમાં લાગી જાય અને આદર્શ આમનિર્માણ કરવાના કામમાં પોતાની બધી શક્તિ લગાડે.

યંત્ર-બહિષ્કાર

બીજી વાત યંત્ર-બહિષ્કારની છે. એ વિષયમાં ધીરેન્દ્રભાઈએ જે ઠરાવ રજૂ કર્યો છે તે બહુ શક્તિશાળી છે. આપણે આપણા જીવનમાં એને કિતારી શકાયું ત્યારે જ આપણે કંઈક કરી શકીશું. નહીં તો પરોપદેશે પાંડિત્યમ્- (પાંડિતે ઉપદેશ દેવામાં જ કદાપણ)ની જેમ આપણા શબ્દોની કશી અસર નહીં થાય. હિંદુસ્તાનની જનતા ખૂબ અનુભવી છે. જે સેવક એમની પરીક્ષામાં પાસ ન થાય તેના કહેલાની એમના પર અસર નથી થતી એમાં એક જાતની પુરાણવાદિતા છે. પણ મને તો એમાં જ એમનો બચાવ દેખાય છે. ગમે તે સુધારક ચાહ્યો આવે અને તેની વાતો જો લોકો માનતા ચાહ્યા જાય તો લોકો રસાતાળ જાય. એટલે સુધારક ગમે તેવો જીવ્યો ઠાટીતો હોય તો પણ જ્યાં સુધી જનતા એને પારખી નહીં લે ત્યાં સુધી એની વાત કાને નહીં ધરે. જનતા તો ધરતી માતા જેવી છે. કોઈનીથી એનામાં ખાડો પડે છે. પણ દડો તો અડતાની સાથે જ જીઠવાને પાડો પડે છે. મને તો એ વાતથી આનંદ થાય છે કે આપણે જનતા સમક્ષ એક પછી એક વસ્તુ રજૂ કરતા જઈએ છીએ પણ જનતા એને એકદમ સ્વીકારી લેતી નથી. આપણે ખાદીની વાત માંડતા આવ્યા છીએ પણ લોકો દશ પણ એને સ્વીકારતા નથી. આપણે આમેલોગોની વાત માંડીએ છીએ, પણ એ લોકો એ પણ સ્વીકારતા નથી. દૂંધમાં જનતા આપણા વિચારોને કસોટી પર કર્યા

વિના માનતી નથી. એટલે આપણે આપણા જીવનમાં યત્રોનો ઉપયોગ ન કરીએ એ જરૂરી છે. મેં કાંચન-મુકિતનો પ્રયોગ સૂચ્યો છે તેનાથી આ કામ સિદ્ધ થઈ શકે છે.

યંત્ર-બહિષ્કાર વિશે હું એક વસ્તુ સૂચવવા માંગું છું, ‘યંત્ર-બહિષ્કાર’ શબ્દથી ધરતી ગેરસમજ થવા સંભવ છે. અને પછી મને તેટલા ખુલાસા કરશે પણ એક વાર વાત ચૂંથાઈ ગઈ તે ફરી સુધરી જતી નથી. નામ એવું જ રાખવું કે જે વ્યાપક હોય અને જેનામાં વિસ્તાર પામવાનો શક્તિ હોય. એક ગામમાં વર્ષોથી રચનાત્મક કામ ચાલે છે, ત્યાં એક માણસે લોટ દળવાની ધંદી શરૂ કરી. કાર્યકર્તા દ્વારે દળેલા લોટની વાત કરતા રહી ગયા; કોઈએ વાત ન સાંભળી અને ધંદી લહેરથી ચાલવા માંડી મેં એને ‘પૂટયું’ કે ત્યાં તમારી છાતી પર ધંદી ઘૂસી ગઈ તો તમને એટલું ન સૂઝ્યું કે ખાનગી માલિકીની ધંદી ચાલવા દેવાને બદલે ગામની માલિકીની જ ધંદી ચલાવીએ ! કેટલેક ઠેકાણે પાણી માટે એ જાન બેસાડવું પડે છે. એનાથી ખેતી પગાય છે. આપણે જે આમદ રાખીએ કે એવો ખેતીનું અનાજ અમે નહીં લઈએ તો આપણે સંકુચિત બની જઈશું અને વ્યાપકતા ખોઈ ખેતીનું. તેથી શબ્દ એવો જોઈએ કે જેના અર્થનો વિસ્તાર થઈ શકે મેં કાંચનમુકિત શબ્દ એટલા માટે રાખ્યો કે એમાં ગેરસમજને અવકાશ થોડો છે. ટૂંકમાં ખાવાપીવા અને પહેરવાઝાઢવાની વસ્તુઓમાં ગ્રામે લોગનો આમદ રાખવાના ધીરેન્દ્ર-ભાઈના ઠરાવને હું આપકારું છું. કારણ, એ પ્રથમ વસ્તુ છે. એનાથી ગામ બચવાન બની શકે છે અને એની માફતે આપણે કાંચન-મુકિતની દિશામાં આગળ વધી શકીએ તેમ જીએ.

બૂદ્ધાન: પાયાનું કામ

હું માનું છું કે બૂદ્ધાન ખૂબ જ પાયાનું કામ છે પરંતુ એક ભાષાએ કહ્યું તેમ એ કામની એક મર્યાદા છે. આમ છતાં હું શું કરવા માંગું છું તે હું રજૂ કરી દઉં મનુષ્યના હૃદયમાં કેટલી શક્તિ ભરી પડી છે તેનો તાગ આપણે પામી શકીએ તેમ નથી એ તો દીવા જેવી વાત છે. હું જે એની મર્યાદા બાંધી દઉં તો એમ કહેવું પડે કે મને કદી આત્મદર્શન નહીં થાય. આપણે

જોયું કે કશાએ કાયદા વિના જનતા પોતાની જમીનમાંથી લાગ આપે છે. આપણે જનતાને સમજાવવાએ છીએ કે બૂનિદીનોનો એના પર હક છે, અને જેમ હવા, પાણી ને સરજનો પ્રકાશ પ્રભુની દેશી છે તેમ જમીન પણ પ્રભુની દેશી છે. અને તેથી જે લોકો બૂનિદાન છે તેમને બૂમ આપવી જોઈએ. આમ સમજાવવાએ છીએ તો લે કે ખુશાથી જમીન આપી દે છે. આ રીતે લોકોએ આ કૃતિકારી કાર્યક્રમ અપનાવ્યો અને આપણને આત્મામાં હુપાયેલી અપાર શક્તિના દર્શન થયાં.

સર્વત્ર વિદ્યમાન અપાર આત્મ-શક્તિ

: આપણે માનતા હોઈએ કે 'સ્ટેટ' (રાજ્ય) 'વિધર આવે' (ચીમળાઈ જવું) થવાનું છે તો ૧૯૫૨ માં જ એમ કેમ ન બને? આપણી શ્રદ્ધા તો એવી હોવા જોઈએ કે મને આ પદ્ધતિમાં શ્રદ્ધા છે, આ વિચાર મને પસંદ છે અને હું આ ચક્ષુમાં મારી બધી જ બૂનિ ચકાવું છું તો પછી એ વિચાર બીજાને શા માટે પ્રેરણા નહીં આપે? એક ભાઈએ કહ્યું કે અમે ત્રણ ભાઈઓ છીએ તેમાં તમે એકા, અને એમ કદીને પોતાની ૧૬૦૦ એકરમાંથી ૫૦૦ એકર જમીન દાનમાં આપી. એક ભાઈએ કહ્યું કે અમે બે ભાઈ છીએ અને તમે ત્રીજા થયા. આમ કદીને એમણે પોતાના છ એકરમાંથી એકર જમીન આપી લગભગ રોજ આવક બનાવે બને છે. મારો તમને એ સવાલ છે કે લગવાનું જો મને માંગવાની પ્રેરણા આપે છે, અને કોઈ એક માણસ એમ માને છે કે હું આટલું કરી શકું છું તો તમામ મનુષ્યો તેમ કેમ ન કરી શકે? શું જુદા જુદા મનુષ્યોના આત્માના જુદા જુદા ગુણો હશે? શું આત્મ-શક્તિને મર્યાદા હોતી હશે? હું આ વિચારને આધારે આગળ વધ્યો છું કે દરેક વ્યક્તિમાં આત્મ-શક્તિ રહેલી છે અને એને કોઈ મર્યાદા નથી. જે ત્યામ એક વ્યક્તિ કરી શકે તે બધા જ કરી શકે છે.

તેથી પદ્ધતિમાં અટલ શ્રદ્ધા હોવી ઘટે

હમેશાં કાયદાની વાત થાય છે પણ હું કહું છું કે કાયદાની વાત કાયદાવળા પર છોડી દો. આપણે તો આપણું કામ આ જ પદ્ધતિથી કરતા

રહેવાનું છે. એમ પણ બને કે આ જ પદ્ધતિથી બૂમિહીનને જમીન મળી જાય અને કાયદાની જરૂર પણ ન પડે. પણ ધારે કે આ કામ પાર પાડવામાં મનુષ્યની સંકલ્પ-શક્તિ જોડાયે તેટલી ન ફળી શકી અને રાજ્યની મદદ લેવી જ પડી તો તેવા સંજોગોમાં આપણે સમજાવવું જોઈએ કે અમારું આ કામ કાયદો કરવામાં મદદગાર નીવડવાનું છે. એટલે કે ક્યાં તો કાયદો કરવાની જરૂર જ નહીં રહે, અને કાયદો કરવો જ પડે તો તે વગર વિરોધે સહેલાઈથી થઈ શકશે.

અને મારી માંગવાની પણ એક પદ્ધતિ છે. હું અત્યંત નમ્રતાપૂર્વક માંગું છું. ડરાવી ધમકાવીને માંગવું નથી. હું લોકોને એમ કહું કે જો તમે મને જમીન નહીં આપો તો બેચાર વર્ષમાં કાયદો કરીને જમીન પડાવી તો લાઇચ જ, તો કહેવું પડશે કે મને માંગનાં નથી આવડતાં. મારે મારી શ્રદ્ધા છોડવી ન જોઈએ. શ્રદ્ધા તો બીંત જેવી ઊભી હોય છે, પડવાની જેમ લટકતી હોતી નથી. ક્યાં તો એ ઊભી હોય છે ને ક્યાં તો પડેલી. હશે તો પૂરેપૂરી હશે અને નહીં તો નહીં જ નહીં. કોઈ અડધો મરેલો છે ને અડધો જીવતો એમ નથી બનવું, શ્રદ્ધાનું પણ એવું જ છે. શ્રદ્ધા વગર કોઈ કામ બનવું નથી. શ્રદ્ધાથી કાર્ય થાય છે અને કાર્ય થયા પછી એનો નિષ્ઠા બની જાય છે. નિષ્ઠા બનતાં પહેલાં મનુષ્ય શ્રદ્ધાથી કામ પાર પાડે છે. નિષ્ઠા અનુભવજન્ય હોય છે, તેથી એ પાછળથી આવે છે, પણ શ્રદ્ધા તો પહેલેથી જ હોવી ધો, એટલે જ મારું કહેવું છે કે આપણે જો નૈનિક પદ્ધતિથી આ સમસ્યા ઉકેલવી હોય તો આપણી એ પદ્ધતિમાં અટલ શ્રદ્ધા હોવી જોઈએ.

મને કશી લાલસા નથી

લોકો મને પૂછે છે કે તમે આ રીતે જમીનનો સવાલ ઉઠેલી શકશો? મારો જવાબ એ છે કે દુનિયાનો સવાલ ન તો રામ ઉઠેલી શક્યા કે નરસિંહ એ તો દુનિયા જ ઉઠેલી શકે. તમારો સવાલ, હું ઉઠેલી શકીશ એવી કામ મૂલના માંગમાં નથી અને તેથી જ હું હમેશાં નચિન રહું છું. રાતે પલ્લસાટ હોયું છું. બિંબ આવતાં એક મિનિટની વાર નથી લાગતી.

આખો દહાડો કામ પણ કરતો રહું છું. ક્યારેક ચાર એકર જમીન મળે છે, ક્યારેક ચારસો, તો ક્યારેક ચાર હજાર એકર. પણ મને એનું કશું સુખ કે દુઃખ, હરખ કે શોક નથી હોતો. જનક રામની જેમ હું પણ નિર્વિત સૂઈ જાઉં છું, અને તેથી જ કામ પણ કરી શકું છું.

સત્યાગ્રહ

ત્રીજી વાત સત્યાગ્રહ વિષેની છે. મારે તમને એ કહી દેવું છે કે મારી જો કોઈ આગ્રહ છે તો તે એક સત્યાગ્રહી તરીકેની જ છે. ખોજ ડાઘ આગ્રહ મારે નથી. એટલે જો સત્યાગ્રહ કરવાની જરૂરત ઊભી થશે તો હું જરૂર કરીશ. પણ ગાંધીજીની પદ્ધતિ ‘ મારે એક ડગલું બસ યાવ ’ વાળી હતી. એટલે કે ખીજા ડગલા વિષે અમે કંઈ જાણીએ જ નહીં એવું નથી પણ આપણે ખીજા ડગલા વિષે વિચારવા બેઠા એનો અર્થ એ થયો કે પહેલા ડગલા વિષે આપણા દિલમાં અશ્રદ્ધા પેદા થઈ છે. હું જીમારની સેવા કરું છું ત્યારે એવો વિચાર રાખીને નથી કરતો કે કદાચ કેસ ન પણ સુધરે, માટે લાવને દવાની સાથે સાથે આપણ લાકડાની ભેગવાઈ પણ કરી મૂકું. ઊલટું એવા વિચાર અને શ્રદ્ધા સાથે સેવા કરીશ કે ઉપચારથી એ સારો થઈ જશે અને છેવટે મરી જ જાય તો શાંતિથી આપણ લાકડા પણ ભેગાં કરીશ.

અને છેવટે ખીજા ડગલાનો વિચાર તો આપણે એટલા સારુ કરીએ છીએ ને કે કદાચ લોકો આપણી વાત ન માને અને જમીન ન આપે ! એવું માનવામાં જ સામાવાળા માટે આપણા દિલમાં અશ્રદ્ધા પ્રગટ થાય છે. તો પછી આપણે શ્રદ્ધાવાન નહીં કહેવાઈએ, મુત્સદ્દી અથવા યુક્તિ-કુચળ કહેવાઈશું. જો જમીન મેળવવાની એવી કોઈ તૈયાર યુક્તિ હોત તો એનાથી પણ કદાચ જમીન મળી જત, પણ કામ કરવાની એ સાચી પદ્ધતિ નથી. એનાથી કામ સુધરવાને બદલે ખગડે છે અને આપણા સંકલ્પમાં હીનતા આવે છે. અને સંકલ્પમાં હીનતા આવી જાય તો કામ બનશે કેવી રીતે ? હું મારા પોતાના અનુભવને આધારે કહું છું કે મારા મનમાં જે જે સંકલ્પો ઊઠ્યા તે તમામ પાર પડ્યા છે. લોકો પાસે પણ

આ જ વિચારથી મંત્રુ કું કે જે ભગવાન મારામાં બેઠેલો છે તે જ એમનામાં પણ છે, અને એમને આપણો વિચાર સમજાવી શકાય છે. એક વાર બે વાર નહીં અનેક વાર સમજાવી શકાય છે. શંકરાચાર્ય પાસે પણ સમજાવટ સિવાય બીજું કયું શસ્ત્ર હતું ?

આપણી અંતિમ શ્રદ્ધા કોઈ વસ્તુ પર હોઈ શકે તો તે આપણી સમજાવવાની શક્તિ પર. જેમ ઇસુ ખ્રિસ્તે કહ્યું કે ‘અપરાધીને ક્ષમા કરતી જોઈએ,’ અને ક્ષમાને કોઈ છેડો નથી હોતો, તેમ જ સમજાવટની પણ કોઈ મર્યાદા કે અંત નથી હોતો. ઐટલે જેને તમે ‘સત્યાગ્રહ’ કહો છો તે ત્યાં સુધી જ રહે છે જ્યાં સુધી તમારી વાત સમજાવટના સ્વરૂપની છે. દશાવતુ સ્વરૂપ આવે એટલે એ ‘સત્યાગ્રહ’ નથી રહેતો. માને જેમ છોકરા વિષે છેવટ સુધી આશા બંધાયેલી રહે છે કે એ કોઈને કોઈ દહાડો સુધરશે, તેમ સત્યાગ્રહીને પણ લોકો વિષે આશા હોવી જોઈએ કે ‘લોકોને એ સુધરશે, સુધરશે ને જરૂર સુધરશે’ ટૂંકમાં, આમાં સત્યાગ્રહને પણ સ્થાન છે. પણ જે આપણે સત્યાગ્રહને નહીં સમજીએ તો એ સત્યાગ્રહ નહીં રહે, દિસા થઈ જશે.

કોઈને હલકો નથી પાડવો :

આજે એક બાઇએ સવાલ ઉઠાવ્યો કે જેની પાસે હમ્મર કે ફસ હમ્મર એકર જમીન હોય તે ઝોખી જમીન આપે તો સ્વીકારવી કે નહીં ? એની એ બીજાથી શું વગવાનું છે ? આપણા આ આદેશનમાં આ સવાલનો લગભગ રોજ જ જવાબ અપાય છે. મારા બાપણ દ્વારા અને વર્તન દ્વારા હું લોકોને સમજાવું છું કે મારે નથી તો ગરીબોને હલકા પાડવા કે નથી તો શ્રીમંતોને હલકા પાડવા. તેથી ક્યારેક કોઈ મોટો માણસ થોડો જમીન આપે છે તો હું સ્વીકારતો નથી. પણ મારો અનુભવ છે કે થોડું થઈ સમજાવવાથી લોકો યોગ્ય દિરસો આપી દે છે. ત્રણસો એકરનો એક જમીનદાર મને એની ઠગાઈથી એક એકર આપવા મંડ્યો. પણ મેં એક એકર લેવાનો ના પાડી અને મારું દષ્ટિગ્નિદ્ર સમજાવ્યું કે તરત જ એ ભાઈએ એક એકરના ત્રીસ એકર કરી આપ્યા. આમાં બાળે જ મારી બે ત્રણ મિનિટ મઈ હતી.

મનુષ્યનો સ્વભાવ જ એવો છે કે જો ભગવાન એક પૈસાની સાકરથી માની જાય તેમ હોય તો એ ચાર પૈસાની લઇને નહીં ચલાવે. એને એક બાજુ ભગવાનને પણ રીઝવાં છે ને બીજી બાજુ પૈસા પણ ખચાવવા છે. મનનેમાં એ પ્રામાણિક હોય છે. હું કોઈ મઠમાં દિર સારું ઉધગણું કરતો હોત તો એક કે અડધા એકરથી મારું ગાડું ગંજડયું હોત, પણ હું તો ગરીબોનો અધિકાર માગું છું. આજ સુધી આ રીતે લગભગ દસ હજાર માણસોએ દાન દોધા છે. એમાંના ટેટલાક તો પરમ પવિત્ર છે, એની તો યાદ રહી જશે.

બીજા એક ભાષાએ સવાલ કર્યો કે દાન આપનારાનો તો આપવાથી આનંદ વધે છે, પણ લેનારો લેવાથી દલકો નથી પડતો ? હું કહું છું કે ના, દલકો નથી પડતો. કારણ કે હું બીજા નથી મારીતો, હું તો ગરીબોનો અધિકાર માગું છું. હું એને જમીનને બદલે તૈયાર પકવેલું અનાજ આપત તો એ જરૂર દલકો પડત, પણ જમીન લેવાથી એ દલકો પડતો નથી. ખરી રીતે તો જે જમીન માંત્રવા આવે છે તેનો ઉદ્ધાર જ માનવો રહ્યો. કારણ, જમીન લેવા માત્રથી તો એમ થી પાક નથી ઊતરવાનો. પાક લેવા સારું તો એણે પરસેવો પાડવો રહેશે. આખું વરસ તનતોડ મહેનત કરશે અને પરસેવો પાડશે ત્યારે પાક ઊતરશે. તેથી આમાં જમીન લેનારો બાપડો બનતો નથી.

દૂધણ પણ બૂધણ જ

ટેટલાક કહે છે કે હું આ રીતે જમીન માંગીને જમીનદારોને જીવનદાન આપી રહ્યો છું. આ આશેષ મારે કબૂલ છે. જમીનદારોને મારે જીવનદાન દેવું જ છે. હા, એમની જમીનદારીને જીવનદાન નથી દેવું; કારણ કે એ તો રોમ છે, રોમ કાઢીને જ મોખીને જીવનદાન દઇ સકાય. મારી આ 'સંજીવની'ની ખૂબી જ એ છે કે ગરીબ મરી જ નથી રહેતો અને ધનવાન ધનવાન નથી રહેતો.

મારા પર બીજો આગેપ છે કે હું સોરોના દિવાળા જમીનની બૂખ જમાડીને સોરોને બંડખેર બનાવું છું. આ આશેષ પણ મારે કબૂલ છે. બન્ને આશેષો મારે તે તે અર્થમાં કબૂલ છે. કારણ કે મારે એક કાલને

શબ્દ અમારું શસ્ત્ર છે

: ૩૩ :

આપણા 'ભૂદાન' માં ટેટલાકને 'દાન' શબ્દપ્રયોગ સામે વધે છે. જે શબ્દ-તત્ત્વ-સારણ (શબ્દનાં તત્ત્વ અને સારનાં જણકાર) હોય છે એ જૂના શબ્દોને ઊંડે દેતા નથી, એમાં નવાં અર્થો ભરે છે. એ લોકો શબ્દની શક્તિ ખોતા નથી, એને વધારે છે કારણ કે એ લોકો શબ્દોનો મહિમા જાણે છે. જેમણે શબ્દોના અર્થને બગાડ્યો તેમની એ મિલકત નહોતી. જેમણે દાન, ઉપકાર, દયા, સંન્યાસ, વૈરાગ્ય વગેરે શબ્દોના અર્થ બગાડ્યા છે તેમનો એ શબ્દો પર અધિકાર હતો અને આપણો કરોશ અધિકાર નથી એવું આપણે શા માટે માનીએ? અને જો આપણે આમ ને આમ એક પછી એક જૂના શબ્દ છોડતાં જ ચાલ્યાં જઈશું, એક પછી એક શબ્દ છોડતાં જ ચાલ્યાં જઈશું તો આપણું શસ્ત્રાગાર ખાલી થઈ જશે, અને જે જૂના શબ્દો આપણે છોડતાં જઈએ છીએ તેને ઠેકાણે નવા તો તૈયાર કરી શકતા નથી. 'દાન' અમને પસંદ નથી, 'દયા' અમને પસંદ નથી, 'ઉપકાર' અમને પસંદ નથી, 'સંન્યાસ' અમને પસંદ નથી અને બદલીમાં નવા શબ્દો પણ અમારી પાસે નથી! તેથી આપણે જૂના શબ્દોની શક્તિ ટકાવી રાખીને એમાં નવો રસ ભરવો જોઈએ. જૂના ઝાડને નવી કસમ લગાડી નવી શક્તિ પેદા કરવી જોઈએ. ભગવાન શંકરાચાર્યે દાનની એવી જ વ્યાખ્યા કરી છે. એમણે લખ્યું છે : દાનં સંવિભાગઃ એટલે દાનનો અર્થ સમ્યક્ વિભાજન થાય છે. શંકરાચાર્યે કંઈ અર્થશાસ્ત્રી નહોતા, પણ આજથી તેરસો વર્ષ પર એમણે દાન શબ્દની જે વ્યાખ્યા કરી મૂકી છે તે આજનો ઠોઠ પણ અર્થશાસ્ત્રી કબૂલ રાખશે. 'સંવિભાગ'નો અર્થ છે : વિભાજનમાં અસમાનતા ન હોય, વિતરણમાં સમાનતા હોય. શંકરાચાર્યે દાન શબ્દની વ્યાખ્યા કરતાં અમને પરંપરાથી જે જ્ઞાન મળ્યું હતું તે જ પ્રગટ કર્યું હતું. દાન તો આપણું નિત્ય-કર્તવ્ય ગણ્યું છે. એનો અર્થ એ છે કે ધનને પોતાની પાસે ન રાખીએ, કૂટબાલની જેમ એ એકની પાસેથી બીજા પાસે વહેતું રહે. અને આમ ધનના નિત્ય પ્રવાહથી સંવિભાગ થવો જોઈએ. ખરી રીતે જોઈએ તો દાન શબ્દમાં નવો અર્થ ભરવાની જરૂર પણ નથી. પણ આપણી પાસે

શુદ્ધિ અને શિશુશુની તૃપ્ત છે. આપણને આપણી સંસ્કૃતિનું જ્ઞાન નથી, અને આપણે એનો બરાબર અભ્યાસ પણ નથી કર્યો. તેથી જ આપણને 'દાન' શબ્દમાં દીનતા દેખાય છે. ગીતામાં યમ, દાન અને તપ એ ત્રણ કર્મ કહ્યા છે. આ ત્રણે શબ્દોને છોડી દઈએ તો ગીતામાં કંઈ અર્થ જ ન રહે. આપણું તમામ જીવન શુદ્ધ બની જાય અને આપણે ઠાઈ પણ કામ કરી ન શકીએ. જૂના શબ્દોમાં નવા અર્થ ભરવાની કુશળતા આપણને ગીતાએ શીખવી છે. અને આપણા નેતાઓમાંથી જે લોકો અહીંના સંસ્કારોમાં જીજ્ઞાસુ છે અને જેમને અહીંની સંસ્કૃતિ માટે માન છે તેમણે પણ બધા શબ્દો આપણી પરંપરામાંથી લીધા છે. તિલક મહારાજે બધા શબ્દો ગીતામાંથી લીધા છે. ગાંધીજીએ પણ એ જ ક્યું છે, અરવિંદને પણ ગીતામાંથી જ બળ મળ્યું. પહેલાંના જમાનામાં શંકરાચાર્ય, રામાનંદ વગેરે મહાન વિચાર-પ્રવર્તકોએ પણ ગીતામાંથી જ પ્રેરણા લીધી. સંત યાનેશ્વર મહાન ક્રાંતિકારી અને યુગ-પ્રવર્તક પુરુષ હતા. એમના જેવા અવતારી પુરુષે પણ ગીતાનો આધાર લીધો. એટલે આપણે જૂના શબ્દોની શક્તિ વધારવી જોઈએ, અને એમ ન ધારી લેવું જોઈએ કે એ શબ્દ નકામા હોય છે.

દરેક જણ ખેડૂત બને.

લોકો મને પૂછે છે કે શું કેવળ ભૂમિ-વિતરણથી કામ યઈ જશે? હું કહું છું કે ભૂમિ-વિતરણથી કામની સરજાત થશે - ભૂમિ તેં આપણું અધિધાન છે. એ ધરિત્રી છે, આપણા જીવનનો આધાર છે. પણ એકલા ભૂમિથી નહીં ચાલે. એની સાથે ત્રાસોછોગો પણ જોઈયો.

એક સભાજને સવાલ ઉઠાવ્યો કે બધા જ ખેતી કરવા મંડે, દરેક જણ પૂરેપૂરો ખેડૂત જ બની જાય તો બીજા ઉલોગો ધટશે. એને મારો જવાબ એ છે કે આજે જેમની પાસે ઉલોગ-ધંધો છે તેમને તો આપણે જમીન આપવાની નથી. આજની સમાજ-અવસ્થાની લાપામાં કદું તો ધાંચી રહેશે, ધોખી રહેશે, લુહાર, વણકર, ચમાર બધા જ રહેશે. એમને જમીન આપવાનો સવાલ નથી. પણ જેમને કંઈ કામ-ધંધો નથી અને જે ખેતી

કરવાનું જાણે અને કરવા માગે છે તેમને જમીન અપાશે. આપણે જો વિવેક નહીં વાપરીએ તો આપણા વડા પ્રધાન પણ જમીન માગી શકે છે.

પરંતુ મારો અતિમ અભિલાષ તો એ છે કે આપણી આદર્શ સમાજ-રચનામાં દરેક મનુષ્ય કિસાન હશે. એકે એકનો કુદરતની સાથે સંપર્ક રહેશે. કોઈ ન્યાયાધીશ હશે તો એ બે ચાર કલાક ખેતી અને બાકીનો સમય ન્યાયાધીશનું કામ કરશે. કેટલાકને આખો વખત એકનું એક કામ કરવું પડે એવી સ્થિતિ ન હોવી જોઈએ. ટંકનજીની જેમ હું પણ ઇચ્છું કે દરેક ધરની સાથે થોડીધણી પણ જમીન હોય. એ ધરવાળાનાં મળમૂત્ર એ જમીનમાં જ કામ લાગે. બે ચાર કલાક ખેતીનું કામ કરવાનો હક અને કર્તવ્ય દરેકનાં છે. અને આવી રીતનાં જ્યારે ધરો બની જશે ત્યારે લોકો પોતપોતાનાં શાકભાજી પોતાની જમીન પર ઉભાડી લેશે. અને ટંકનજીએ આશા વ્યક્ત કરી તેમ આજનાં શહેરો એક દિવસ ખંડિયેરો બની જશે. એમની એ આસાને વૈદિક સંસ્કૃતિનો આધાર છે. વેદમાં ઇંદ્રને માટે 'પુરંદર' શબ્દ વપરાયો છે. 'પુરંદર'નો અર્થ થાય છે શહેરનો નાશ કરનાર, તોડનાર. એક દિવસ આવશે જ્યારે આ વૈદિક સંદેશ અને ટંકનજીની ઇચ્છા ફળશે અને ત્યારે જ પૃથ્વીને શાંતિ મળશે.

સેવાપુરી (બનારસ), ૧૪-૪-૫૨

વિકેન્દ્રીકરણ દ્વારા શાસન-મુક્તિ તરફ : ૩૪ :

સર્વોદય સંમેલનની ચર્ચામાં અહીં કેટલીયે વાર કહેવાયું છે કે આપણે શાંતિ-સેનાનું કાર્ય કરવાનું છે. મેં વર્ષભર શાંતિ-સેનાના સૈનિક તરીકે જ કામ કર્યું છે. મેં તેજગાણામાં લોકોને એ જ કહ્યું કે 'હું અહીં શાંતિ-સૈનિક તરીકે આવ્યો છું.'

શાંતિ-સેનાનાં કર્તવ્ય

શાંતિ-સૈનિકોએ એવા કામોમાં લાગી જવું જોઈએ કે જેથી અશાંતિ પેદા જ ન થાય. એણે નિરંતર અશાંતિનાં જીનો નાશ કરવાનાં પ્રયત્નમાં

રહેવું જોઈએ. જનતાના નિકટના સંપર્કમાં આવવું જોઈએ. આવા પ્રયત્નમાં બલિદાનનો પ્રસંગ આવીને જીમો રહે તો તે પણ ધર્મરત્ની કૃપાથી સંપન્ન થઈ શકે છે. મને મારી પદયાત્રામાં અનુભવ થયો કે જનતાના સંપર્કમાં માટે આ સારામાં સારી રીત છે. શાંતિ-સેનાનું કાર્ય આ પદ્ધતિથી ચાલી શકે.

અંતિમ વ્યવસ્થા વિષે ત્રણ વિચાર

આજે આપણી સામે ત્રણ જાતના વિચાર છે : પહેલો વિચાર : છેક છેવટે જતાં સરકાર ક્ષોણ થઈ જશે અને શાસન-મુક્ત વ્યવસ્થા થઈ જશે. પરંતુ ત્યાં પહોંચવા સારું આજે આપણી પાસે વધુમાં વધુ સત્તા હોવી જોઈએ. આવું માનનારા શરૂમાં આધિરાજ્યવાદી અને અંતમાં રાજ્ય-વિલયવાદી કહેવાય છે.

બીજો વિચાર એવો છે કે રાજ્ય-શાસન તો આગળના જમાનાથી ચાલી આવ્યું છે, આજે પણ છે અને આગળ ઉપર પણ રહેશે. શાસન-મુક્ત સમાજ હોઈ જ ન શકે. માટે સમાજમાં એવી વ્યવસ્થા હોવી જોઈએ કે દરેકનું કલ્યાણ થાય. શાસન-સત્તા થોડી ધણી બધામાં વહેંચાઈ જાય, પણ મહત્ત્વની વ્યવસ્થા તો કેન્દ્ર પાસે જ રહે. આવા વિચાર-વાળાઓ એમ માને છે કે શાસન તો હમેશાં હોવું જોઈએ અને બધાને કાબૂમાં રાખવાની શક્તિ સમાજે ચૂંટી કાઢેલી સરકારને મળવી જોઈએ.

ત્રીજો વિચાર આપણો છે. આપણે પણ માનીએ છીએ કે આખર જતો સમાજ શાસન-મુક્ત હશે. આવું માનનારાઓને પ્રારંભિક અવસ્થામાં શાસન-વ્યવસ્થાની જરૂરત અમુક હદ સુધી લાગે છે, પણ આખર જતો શાસનની ડોઈ જ જરૂરત એમને નથી લાગતી. આ વ્યવસ્થા-શૂન્ય સમાજની સ્થિતિ તરફ જવા માટે એને અધિ-રાજ્યની જરૂરત પણ નથી લાગતી. ઊલટું વ્યવસ્થા અને સત્તાનું વિકેન્દ્રીકરણ કરીને એ એ તરફ આગળ વધવા માર્ગે છે. છેવટની સ્થિતિમાં કોઈ શાસન નહીં રહે, કેવળ નૈતિક નિયમન જ રહેશે. આવો આત્મ-નિર્મર સમાજ રચવા માટે સર્વત્ર સ્વયંપૂર્ણ ક્ષેત્ર ખનવાં જોઈશે. ઉત્પાદન, વિભાજન, રક્ષણ, શિક્ષણ

ન્યાનાં ત્યાં જ થશે. કેન્દ્રમાં ઓછામાં ઓછી સત્તા રહેશે. આમ આપણે પ્રાદેશિક સ્વયંપૂર્ણતામાંથી વિકેન્દ્રીકરણ સાધીશું.

સરકારી દૃષ્ટિ સાથે મૌલિક ભેદ

સરકારના પ્લાનિંગ કમિશન (આયોજન-આયોગ) અને આપણી દૃષ્ટિ વચ્ચે આ જ મુળભૂત તફાવત છે. કમિશનના એક સભાસદને પૂછ્યું કે તમારા પ્લાનિંગ કમિશનનો આવો આદર્શ છે ? એમણે કહ્યું, “ અમારા મનમાં એટલું જરૂર છે કે દરેક ગામડું પોતપોતાની જરૂરિયાતોની બાબતમાં થોડું ધણું સ્વાવલંબી બને, અને કેટલાક ગામડાં પોતાની વ્યવસ્થા અંદરે અંદર પતાવે. પરંતુ અંતે શાસન-શૂન્ય સ્થિતિની અમારી કલ્પના નથી. ” મેં કહ્યું કે અમારી અર્થિક યોજનામાં, અર્થશાસ્ત્રની ભાષા પ્રમાણે કહીએ તો વ્યવસ્થાની જરૂરત ધીરે ધીરે ઘટતી જાય અને અંતમાં ખીલકુલ ન રહે. કોમ્યુનિસ્ટો પણ અંતે શાસન-મુક્ત સમાજ ઇચ્છે છે, પણ આજે એ પોતાનું અધિ-રાજ્ય ઇચ્છે છે. એ લોકો કહે છે : આજે વધુમાં વધુ સત્તા હશે અને અંતે જતાં એ શૂન્ય થઈ જશે. ખીજા કહે છે કે શાસન-વ્યવસ્થા આજે છે અને આગળ ઉપર પણ હશે, ધણી ખરી કેન્દ્રિત રહેશે અને થોડીક વહેંચી પણ અપાશે. આપણે કહીએ છીએ કે ધણી ખરી અથવા તો બધી જ સત્તા કેન્દ્રિત થઈ તો આગળ ઉપર એતું વિક્ષીત થવું અધરું બનશે. તેથી આપણે આજે જ એને વિકેન્દ્રીકરણ તરફ લઈ જઈએ. આપણા આખા નિયોજનનો આ પાયો હશે. મારો એવો આગ્રહ નથી કે દરેક ગામ આજ ને આજ પોતાની તમામ જરૂરિયાતો પેદા કરી લે. સ્વયંપૂર્ણ એવા ગામોના સમૂહ રચી શકાય. સાર એટલો કે આપણે પ્રાદેશિક આત્મ-નિર્ભરતામાંથી સામાજિક વ્યવસ્થા-શૂન્યતા તરફ આગળ વધવાની દૃષ્ટિથી જ તમામ નિયોજન કરીશું.

વધુમાં વધુ સ્વાવલંબન

આપણું ધ્યેય તો એ હશે કે દરેક વ્યક્તિ વધુમાં વધુ સ્વાવલંબી બને. અને તેથી જ એણે (ભગવાને) બધાને કેવળ મન, બુદ્ધિ વગેરે અંતઃકરણ (અંદરના સાધનો) જ નથી આપ્યા પણ એણે તો આંખ, નાક, કાન વગેરે

જેવાં અલગ અલગ બોલકરણ (અદારનો સાધનો) પણ આપ્યા છે. એણે કોઇને દશકર્ણ (દસ કાનવાળો), કોઇને દશાક્ષ-દસ આંખવાળો, કોઇને દશહસ્ત-દશ હાથવાળો; તો કોઇને દશપાદ-દસ પગવાળો નથી બનાવ્યા. એણે એવી યોજના નથી કરી કે દશકર્ણને જોવાની જરૂરત જીભી યાય તો દશનેત્ર તરફ ફેરવે, ને દશનેત્રવાળાને સાંભળવાની જરૂરત જીભી યાય તો દશકર્ણ તરફ ફેરવે. ભગવાને એટલું વધારે વિકેન્દ્રીકરણ કરી મેલ્યું છે કે હવે એમાં નિયમનની જરૂરત જ રહી નથી. અને તેથી ભગવાન ખરેખર છે કે નહીં એ વિષે પણ કેટલાક લોકો ખેંચતે શંકા પ્રગટ કરે છે. જો એણે એટલી સારી વ્યવસ્થા ન કરી હોત તો એને પણ આજના પ્રધાનોની જેમ હડીઓ કાઢવી પડત. એક ઠેકાણે ખાંડ, બીજે ઠેકાણે અનાજ, અને ત્રીજે ઠેકાણે તેલ એવી વ્યવસ્થા હશે તો દરેક ચીજ અહીંથી ત્યાં મોકલવાની ચિંતા કરવી પડશે અને કોઇ વાર કંઈ ઝડપે પડ્યો તો એકને એક, અને બીજાને બીજી ચીજ મળશે. આવી વ્યવસ્થા આપણને કયારેય શાસન-મુક્ત સમાજ તરફ નહીં લઇ જાય.

સર્વાધિકારશાહી અને લોકશાહી

આપણે ધણીવાર સાંભળીએ છીએ કે ‘આપણે લોકશાહી મારફત કામ કરવું’ પડે છે તેથી કામો જલદી કરી શકતાં નથી. રાષ્ટ્રવિદેશીયનિઝમ-સર્વાધિકારશાહી હોત તો કામ ઝડપથી થાત.’ પણ તમે આ વિચાર તમારા માથામાંથી કાઢી નાંખજો. જ્યાં લાખો વિચાર કરવાની શક્તિ નથી હોતી ત્યાં લોકો કહે છે કે, ‘ઇન્જેક્શનથી તરત જ તંદુરસ્તી પ્રાપ્ત થાય છે, માટે બીજી દવાઓ કરતાં ઇન્જેક્શન શીઘ્ર-પરિણામદાયી-ઝડપરિણામ લાવનારી દવા છે.’ પણ એટલું ઇન્જેક્શન આપીએ તો ચાર જ કલાકમાં દર્દની સાથે દર્દીનો પણ અંત આવી જાય. એમ પૂછી શકાય કે “આ તો એટલું ઇન્જેક્શન નથી, રોમ જલદી મટી જાય છે અને રોગી મરતો નથી. તો પછી આપણે સર્વાધિકારવાદ શા માટે ન અપનાવીએ?” સાંભળવામાં તો આ વાત ધણી સારી લાગે છે, પણ વાસ્તવમાં એ કેટલું શીઘ્ર-પરિણામદાયી જ નથી, શીઘ્ર-કુપરિણામદાયી પણ છે. એ માગે કેવળ શીઘ્ર રાહત જ નથી

મળતી, પણ શીઘ્ર અનેક રોગ પણ પેદા થઈ જાય છે. એથી જીલ્લું, કુદરતી ઉપચારમાં થોડી વાર લાગે છે પણ રોગથી હમેશાને માટે મુક્ત થવાય છે. બીજી દવાથી શીઘ્ર લાભનો આભાસ થાય છે, પણ ડોક્ટરના પંજરમાંથી તે ત્યારે જ છુટાય કે જ્યારે આ શરીર જ છૂટી જાય.

મુખમાં રામ બગલમાં છુરી

આપણે માટે આ પદ્ધતિ કામની નથી. લોકતંત્રમાં પણ જો આપણે એનો અર્થ બરાબર સમજી લઈએ તો શીઘ્ર રૂઢિ આપવાની શકિત છે. જો આપણે લોકતંત્રનો સરખો અર્થ સમજીએ તો આજે જ આપણું નિયોજન એવું થઈ જવું જોઈએ કે લશ્કરની ઝોલામાં ઝોલી જરૂર પડે. લોકો જ પોતાના રક્ષણનો ભાર ઉપાડી લે. એટલે કે એમનામાં એટલી નિર્ભયતા અને નિર્વેરતા હોય કે લશ્કરની જરૂર જ ન રહે. અને જો આપણે એવી યોજના બનાવીશું તો જ સાચું લોકતંત્ર આવશે, અને એ શીઘ્ર ફલદાયી પણ હશે. આજે તો આપણે લોકતંત્રની વાતો કરીએ છીએ અને બીજી બાજુ મૂડીવાદી અર્થવ્યસ્થા અને લશ્કરશાહી ચલાવીએ છીએ. જેનું નામ જપીએ છીએ એનાથી જ જીલ્લું કામ કરીએ છીએ. તેથી જ એનું જરા અમથું પરિણામ દેખાય છે. પણ એક દિવસ એવો પણ આવશે કે જ્યારે લોકતંત્રનું કશું જ રૂઢિ નહીં મળે. આજે પણ થોડું અમથું જ રૂઢિ મળે છે તે જ નવાઈ જેવું છે. કહેવતમાં કહ્યું છે. 'મુલ્કમાં રામ બગલમાં છુરી'. એવી અસંગત આપણી આ નીતિ છે. આપણને લોકતંત્રની સાથે કેન્દ્રિત યોજના અને લશ્કર પણ જોઈએ છે. મુખમાં લોકતંત્ર અને બગલમાં કેન્દ્રીકરણ તથા લશ્કર છે. એક હાથે સૂતર કાંતતો જાય અને બીજા હાથે તોડતો જાય એવા મૂર્ખને તમે શું કહેશો? લોકતંત્રની સાથે સાથે આપણે એના મારક તરવો પણ લેના જઈશું તો પરિણામ કેવું આવશે?

લોકતંત્રનો સાચો અર્થ સમજીએ

આપણે વિચારક છીએ અને વિચારકની રીતે આપણે આપણું કામ કર્યું જઈએ છીએ. અદિસા આપણી નીતિ છે, એનું તત્ત્વ સમન્વય છે. આપણે વિચાર કાઢીની સાથે થોડાપણો મળતો આવતો હોય તો આપણે

સેવાપુરીથી બનારસ

[એપ્રિલ ૧૯૫૨ થી સપ્ટેમ્બર ૧૯૫૨]

વર્ણવ્યવસ્થા : વર્ગીકૃત સમાજ-રચના : ૩૫ :

હમણાં ચાર પાંચ વરસ થયાં આપણા દેશને સ્વરાજ મળ્યું છે. એક રીતે જોતાં આ આપણા નવો જન્મ છે. દુનિયાના દેશોની સામે હાલ તો આપણે બાળક જેવા છીએ; કારણ કે આપણા આખા દેશની નવ-રચના કરવાની છે, દેશનો વિકાસ કરવાનો છે. પહેલાં ચાર પાંચ વર્ષ દરમિયાન દેશ ઉપર મોટા વિદ્વો આગ્યા. એના નિવારણમાં જ આપણા બધા સમય ખર્ચાયો. હવે આપણે આયોજન કરીશું. એટલે એક રીતે જોતાં આપણે બાળક છીએ, કારણ કે આપણા જીવનના વિકાસની હજી હમણાં જ શરૂઆત થઈ છે.

પણ ખીજી રીતે જોતાં આપણે દશ હજાર વર્ષનાં છીએ. ત્યારે ખીજા દેશોના ઇતિહાસનો આરંભ પણ નહોતો થયો, ત્યારે આપણા પૂર્વજો ગૌરવની ટોચે પહોંચ્યા હતા. અને સૌને એ દેખાય છે કે અહીં ઠીક જેવા પરિવર્તનો થયાં છતાં આપણને આપણા પ્રાચીન કાળ સાથે જોડનારી જે પરંપરા છે તે અતૂટ રહી છે. સ્થળ અને કાળના બેદની ઉપરવટ અહીં એકતાનાં જ દર્શન થાય છે. જે દર્શન કાશીમાં થાય છે તે જ રામેશ્વરમાં થાય છે. જે દર્શન દશ હજાર વર્ષ પર થતાં હતાં તે જ આજે વીસમી સદીમાં પણ થાય છે. આપણા જીવનની ધરેડ અદલાઈ ગઈ પણ આંતરિક એકતા ટકી રહી છે. જે વિચાર દશ હજાર વર્ષ પર વાળ્યો હતો તેનું જ ચિકિત્સિત સ્વરૂપ આજે આપણે જોઈએ છીએ. યુનાન, રોમ અને મિસર મટી ગયાં પણ આ દેશમાં આજે પણ એક હસ્તી મોજૂદ છે. બહારથી આવનારાઓ થોડા જ દિવસોમાં પારખી લે છે કે અહીંની પ્રજા અન્ય દેશોની પ્રજાની જેમ જ ખાય છે અને પીએ છે. એમનાં બાલ જીવનમાં જે બાબતો નજરે ચડે છે તે જ અહીંના લોકોનાં બાલ જીવનમાં દેખા દે છે; અને આમ છતાં અહીં એક વિશેષતા છે જે ખીજા દેશોમાં નથી. એટલે એક રીતે આપણે બાળક છીએ તો ખીજી રીતે આપણે અનુભવી અને પ્રાચીન છીએ.

આમ આપણને 'અનુભવી બાળકો' કહી શકાય. આ આપણાં બન્ને પાસાંનું વર્ણન છે.

આપણાં બન્ને પાસાંનું કર્તવ્ય

જે વિષયોમાં આપણે અનુભવી હીએ તેમાં આપણી વિશેષતાને ટકાવી રાખીને આપણે આગળ ધપવું જોઈએ. જે જે બાબતોમાં અહીં પ્રયોગો થઈ ચૂક્યા છે અને અનુભવ પ્રાપ્ત થયો છે તેમાંથી આપણે સાલ ઉઠાવવો જોઈએ. અને જે બાબતમાં આપણી જાણકારી નથી તે બીજાઓ પાસેથી શીખવી જોઈએ. નવો પ્રકાશ, નવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા આપણે સદૈવ તૈયાર રહેવું જોઈએ. આપણો વારસો અને આપણા સંસ્કારોનું રક્ષણ અને વિકાસ કરતાં કરતાં આપણે બદારનાં વિજ્ઞાનનો પ્રકાશ નમ્રતાપૂર્વક સ્વીકારવો જોઈએ. એને અપનાવીને આપણા બાલ્ય જીવનમાં પરિવર્તન કરવાનું છે. એ કરવું જ રહ્યું, એ આપણું બીજું કર્તવ્ય છે.

આપણી સમસ્યા આંતરિક રીતે આધ્યાત્મિક અને બાહ્ય રીતે નૈતિક છે. દાખલા તરીકે વસ્તીવધારાનો પ્રશ્ન લઈએ. જાપાનમાં વસ્તીવધારો તો આપણા કરતાં પણ વિશેષ છે. દુનિયાના બીજા દેશોમાં પણ વસ્તીવધારો અને જૂમિના સવાલ છે. ધારો કે જમીન વણખેડાયેલી રહી, ઉત્પાદન ઓછું જ આવતું રહ્યું, જમીન અપયાગહિયા લોકોના હાથમાં રહી, અને અપયાગહિયા લોકોને જ એને ખેડવાનો સાલ મળ્યો તો માનજો કે આકૃત આવી. આ રીતે જોઈએ તો આપણી સમસ્યા બીજાઓના જેવી જ છે. પણ આપણે અનુભવી હીએ તેથી આપણી સમસ્યાનો એવો ઉોલ શોધવો જોઈએ કે જે આપણી સંસ્કૃતિને અનુકૂળ હોય.

સમાજશાસ્ત્રમાં યુરોપથી આગળ

હિંદુસ્તાન એક વિરાળ દેશ છે. અહીંનો એક એક પ્રદેશ યુરોપનો એક એક દેશ જેવો છે. એનો આખો યુરોપ જેટલો જૂ-વિસ્તાર છે. અહીં આગાહી પણ છે અને વિવિધતા પણ છે. આમ છતાં અહીં જેવી એકતા છે તેવી ત્યાં નથી. ફ્રાન્સ અને જર્મની આડો ભજવાને તો ડોઈ અંતરાય હોતો નથી. ફ્રાન્સ, પણ એ લોકોએ જાતે હોતો ફ્રાન્સ છે. એ દેશો છે તો ટ્યુરકી ટ્યુરકી

અને છતાં પોતાને અલગ અલગ માને છે. ત્યારે અહીં કન્યાકુમારીથી શરૂ થઈ મુઘી થાંતિથી સામાન્ય ચૂંટણીઓ થઈ. યુરોપમાં આ ન થઈ શકે. આપણે ત્યાં સામૂહિક રસોષ જતે છે, ત્યારે યુરોપમાં આજે પણ નાના નાના અલગ અલગ ચૂલાઓ ચાલે છે. આ જાગતમાં આપણે યુરોપથી આગળ છીએ. પ્રાચીન કાળથી આપણે આ દેશને એક માનતા આપ્યા છીએ. યુરોપના ભૌતિક વિજય જોઈએ કે શંકરાચાર્યનો આધ્યાત્મિક વિજય જોઈએ, તમામે ભારતને એક દેશ માન્યો છે. શંકરાચાર્યનો જનમ મલખાર (કરલ)માં થયો, નર્મદા-કિનારે એમને જ્ઞાન-પ્રાપ્તિ થઈ અને દૈવાસમાં વસીને એમણે સમાધિ લીધી. એટલે જે જમાનામાં વાદનવહેવારનાં સાધનો નહોતાં ત્યારે પણ આપણે ભારતને એક દેશ માન્યો હતો, પણ યુરોપે હજી તે સાધવાનું છે. ત્યાં એકતા માટેનાં તરવો મોજૂદ હોવા છતાં એ એક બની શક્યો નથી. ત્યાં એક ધર્મ અને એક ત્રિપિ છે. બાપાઓ વૃજની હોવા છતાં લગભગ એક જેવી છે. આમ છતાં યુરોપ એક નથી. એ ઉદ્દેશ પાર પાડ્યા ન જાય એ લોકો કેટલી લડાઈ લડ્યા અને હજી લડશે.

આપણે પશ્ચિમ પાસેથી વિજ્ઞાન શીખવાનું છે

એનો અર્થ એ થયો કે એ લોકો રાજનીતિ અને સમાજશાસ્ત્રમાં આપણથી પાછળ છે. માનસશાસ્ત્ર અને નીતિશાસ્ત્રમાં પણ આપણે એમને શીખવી શકીએ એવું છે. હા, આ શાસ્ત્રોમાં એમની પાસે જે કંઈ સારાં તરવો હોય તે આપણે લેવાનાં જ છે; પણ એકંદરે આપણું સમાજશાસ્ત્ર એમનાથી આગળ વધેલું છે. વિજ્ઞાનની મદદથી એમણે પોતાનું બહારનું જીવન ખૂબ બદલી નાખ્યું છે; એમાંથી એમણે અનેક સગવડો કીલી કરી છે. સામૂહિક સ્વચ્છતા અને બીમારોની સારવારનાં અનેક સાધનો પેદા કર્યાં છે. આપણી પાસે એ નથી. આપણે એ બધું એમની પાસેથી લેવાનું છે. એમનાં જીવનમાં જે સારાં તરવો છે તે આપણે એમની પાસેથી શીખવાનાં છે.

આપણી આતુર્વણ્ય કદપના

આપણે જૂનું સમાજશાસ્ત્ર અને નવું વિજ્ઞાન એ બેને સાથે લઈને આગળ વધવાનું છે. એ દૃષ્ટિથી મેં જમિ-સમસ્યાનો ક્ષેત્ર શોધવા પ્રયત્ન

પણ ભાગ લેવો જોઈએ એવી માન્યતા હતી. દરેક થોડી પણ ખેતીની સેવા દરેકે પડતી. પૃથ્વીને માતા માનતા અને આપણે બધા એના સેવક મનાતા.

આપણો આદર્શ તો એ છે કે હવે ન્યાયાધીશ પણ ચાર કલાક ખેતી-કામ કરશે અને ચાર કલાક ન્યાય આપવાનું કામ કરશે. વકીલ ચાર કલાક વકીલાત કરશે અને ચાર કલાક ખેતી કરશે. આમ સમાજના દરેક જણે ખેતી કરવી પડશે. એનાથી દરેકનું આરોગ્ય જળવાશે. ખેતીના સંપર્કથી, પરમેશ્વરના સંપર્કથી બધાને સરખો લાભ થશે. એક જમાનામાં બ્રહ્મણે પણ ખેતી કરતા અને ગાયો પાળતા. પુરાણમાં એક વાર્તા છે. સત્યકામને કહેવામાં આવ્યું હતું કે તારી ગાયો ચારસોમાંથી એક દળર થાય ત્યાં સુધી તારે ખેતી કરવાની છે. બ્રહ્મણે ખેતીને દિવા અને ગ્રાનતું સાધન સમજીને ખેતી કરતા.

સૌને પોતપોતાના કામ કરતાં કરતાં મોક્ષનો સરખો અધિકાર, સૌને સરખું વેતન, જિંદગીનીચની ભાવનાનો અભાવ, આ જ વર્ણવ્યવસ્થાનો સાર છે.

કામ અને દામમાં ચોરી

પણ ન્યાયથી આ વ્યવસ્થા તૂટી પડી ત્યારથી ખેતીમાં સૌથી ઓછા પૈસા મળવા લાગ્યા. ધીમે ધીમે ખેતી શ્રીમંતોના હાથમાં સરી ગઈ. આજે અહીં ચાલીસ ટકા મજૂરો ખેતીનું કામ કરે છે, ૭૧% એ લોકો જમીનના માલિક નથી. ધણપુર લોકો રાવ ખાતા હોય છે કે મજૂર કામચોરી કરે છે, અપ્રમાણિકતાથી કામ કરે છે. મજૂરોના પ્રતિનિધિ તરીકે હું એ વાત કમ્બલ કરું છું કે એ કામચોરી કરે છે. પણ એનું કારણ એ છે કે એને પેટપૂર ખાવા નથી મળતું. જે જમીન પર એ કામ કરે છે તેનો એ માલિક નથી તેથી એને કેવળ આગા ઉઠાવવાની હોય છે. એનાથી એની અકલ ચલાવી શકાતી નથી. એને સૌથી ઓછો પગાર મળે છે. માલિક એથી યે ઓછો પગાર ચૂકવે છે કારણ કે હરીફાઈ વધી પડી છે. માલિક દામમાં અને મજૂર કામમાં ચોરી કરે છે. આજે આપણે મજૂરને બળદીયો બનાવી મેલ્યો છે. જેમ બળદ શેરડીના ખેતરમાં કામ કરતો હોય તો પણ એ શેરડી

ખાવા નથી પામતો તેમ મનૂર પોતે પદ્ધતિ પાક ખાવા નથી પામતો. આમ માલિક અને મનૂર બન્ને એકબીજાને હજે છે, અને પરિણામે બન્ને ભેગા મળીને દેશને હજે છે.

આ બધું ફેરવવું હોય તો જે જમીન ગરીબો પાસેથી શ્રીમતો પાસે ચાલી મળે છે તે જમીન વગરનાઓને પહોંચાડવી રહી. આને મનૂરોની સંખ્યા વધી મળે છે, પણ આપણી સંસ્કૃતિ પ્રમાણે તો મનૂર ઝોઝામાં ઝોઝા હોવા જોઈએ. વૈશ્ય વર્ણ સૌથી વધારે હોવો જોઈએ, એટલે કે સમાજમાં ઉદ્યોગ કરનારા સૌથી વધારે હોવા જોઈએ.

ભારતનો કરુણાનો રસ્તો

આ કામ કતલ અથવા કાયદાને રસ્તે થઈ શકે, પણ એ બન્ને માર્ગ આપણી સંસ્કૃતિ વિરુદ્ધના છે. મારો રસ્તો તો કરુણાનો છે. ધણુંખરું એવો આદેશ થાય છે કે હું લોકોને દાન અંપાવીને બાપડા બનાવું છું. પણ દાનથી લેનાર બાપડો બનતો નથી. શંકરાચાર્યે કહ્યું છે : દાનં સંવેમાગઃ - દાનનો અર્થ થાય છે સમ્યક્ વિભાજન. દાન દેવું એ હરેકનું કર્તવ્ય અને ધર્મ છે. દાન ન દેનારો ધર્મ-વિહીન બને છે. મનૂરી કરીને ખાવું એ કિસાનનો ધર્મ છે. હું એવું કહેવા નથી માંગતો કે શ્રીમતોએ ગરીબોનું પુરું કરવું જોઈએ. એનાથી ગરીબો બાપડા બને. હું તો એમ કહું છું કે જમીન આપવી એ શ્રીમતોની ફરજ છે કારણ કે સર્વને પ્રકાશ, અને પાણીની જેમ જમીન પણ ભગવાનની દેણ છે. મારી પદ્ધતિથી નથી તો ગરીબો બાપડા બનતાં કે નથી તો શ્રીમતો અદકારી બનતાં.

હું શ્રીમતોને કહું છું કે જમીન ભગવાને પેદા કરી છે. એના પર સૌનો સરખો હક છે. સારી યા નગસી મમે તે રીતે તમારી પાસે આવી હોય પણ એ છે ભગવાનની જ. માટે દાન દેવું એ તમારો ધર્મ છે. આ હું આર્ય-સંસ્કૃતિ પ્રમાણે કહી રહ્યો છું. મારે જમીન-સમસ્યા આપણી પદ્ધતિથી એટલે કરુણાના માર્ગે ઉકેલવી છે. દરેક જમીનદીનને જમીન મળવી જોઈએ. સમાજમાં ચંદ્રવર્ણ ઝોઝામાં ઝોઝા હોય અને વૈશ્યો વધવા જોઈએ. અને તેથી મનૂરને જમીનનો માલિક બનાવવો જોઈએ. આમ કરવાથી જ આપણે આપણી

નૂનો સંસ્કૃતિ ટકાવી રાખી શકીશું. આપણી ભૂમિમાં જે કંઈ ખોડ હશે તે આપણે વિદ્યાનનો મદદથી દૂર કરીશું. જમીનમાંની ગુપ્ત સરસ્વતી બહાર કાઢવી, સારું ખાતર નાખવું, સારું બી વાપરવું વગેરે કામો વિદ્યાનની જ મદદથી થઈ શકશે. આમાં આપણે પશ્ચિમનું શાસ્ત્ર અપનાવી શકીએ.

બધાં આ કામમાં લાગી પડે !

હું માનું છું કે આપણું આ કામ પાયાનું છે. મારું કામ આજના પ્રસંગે ઘટિત છે, સમૃદ્ધિ વધારનારું છે અને કાંનિને માટે ઉપયુક્ત છે. એ આપણી સંસ્કૃતિનું રક્ષણ કરનારું કામ છે અને તેથી આ કામ તમામ પક્ષોનું છે. આમ આ કામે તમામ પક્ષો માટે પોટેન્શિયલ-મંચ તૈયાર કર્યો છે. સમાજ-વાદીઓ કહે છે કે વિનોબા ભૂમિ-સમસ્યા હલ કરવાનું કામ કરે છે, એ તો અમારું જ કામ કરી રહ્યા છે. હું કહું છું કે હા, એ જરાખર છે. માટે આવી જાવ, આ કામમાં લાગી જાવ. જનસંઘવાળા કહે છે કે વિનોબા આપણી સંસ્કૃતિ અતુરપ કામ કરી રહ્યા છે. હું કહું છું કે જરાખર છે, માટે જ તમે પણ મારા આ કામમાં લાગી જાવ. કોંગ્રેસવાળા કહે છે કે વિનોબા તો અમારું જ કામ કરી રહ્યા છે. હું કહું છું, જરાખર છે, માટે જ તમે પણ મારા આ કામમાં લાગી જાવ. સર્વોદયવાળા કહે છે કે વિનોબા તો માધી તત્વજ્ઞાન પ્રમાણે જ કામ કરે છે. હું કહું છું જરાખર છે, માટે તમે પણ મારા કામમાં લાગી જાવ.

આ કામમાં ધણા ધણા જોડાય તો આપણે તો બધા ખમેખમા મિલાવીને આ કામ કરીએ. એનાથી બીજી સમસ્યાઓ પણ કાઢવી જશે. એનાથી આપણે દેશમાં એકતા રચાવી શકીશું. પ્રાચીનકાળથી આપણી એ નજળાઈ રહી છે કે આપણામાં એકતાનો અભાવ છે, એનો બહારવાળાઓએ લાભ ઉઠાવ્યો છે. તેથી અહીં અનેક પક્ષો હોવા છતાં આપણી એકતા ટકાવી રાખવાની છે. ચૂંટણીઓ પૂરી થઈ. એક રમત પૂરી થઈ. રમનમાં જીતનારા જીત્યા અને હારનારા હાર્યા. હવે એ ભૂલી જઈએ, એનું ખરું ખોટું કશું મનમાં ન રાખીએ અને આ મૂળ કામમાં લાગી જઈએ.

જોનપુર, ૨૩-૪-'૫૨

દેશવાસીઓને સહકાર માટે અપીલ : ૩૬ :

ગયા વર્ષે ઉનાળામાં હું તેલંગણામાં ફરતો હતો. ત્યાં જે મુશ્કેલ સવાલ આવી પડ્યો હતો તેનું મારા મનમાં રાજ ચિંતન ચાલતું હતું. હરિજનોની માગણી પરથી મેં ગામલોક સમક્ષ બુમિદાનની વાત મૂકી. ગામવાળાઓએ મારી વાત ઉપાડી લીધી અને મને પ્રથમ બૂદાન મળ્યું. એ દિવસ ૧૮મી એપ્રિલનો હતો. ત્યાર બાદ મને બુમિદાનની કલ્પના સહી અને એ મેં તેલંગણામાં અજમાવી. પરિણામ સુંદર આવ્યું. જે મહિનામાં બાર હજાર એકર જમીન મળી. હું માતું છું કે એનાથી ત્યાંની પરિસ્થિતિનો ઉકેલ સાવવામાં સારી મદદ થઈ. આખા દેશ પર એની અસર પડી અને આજે જોઈ છે તેલંગણાનું વાતાવરણ પૂરું શાંત છે.

ગાંધીજીનાં ગયા બાદ અહિંસાના પ્રવેશ માટે હું માર્ગે ખોળી રહ્યો હતો. એ જ વિચારપૂર્વક મેં મેવાતના મુસલમાનોને વસાવવાનો સવાલ હાથ ધર્યો હતો. અને એમાં થોડોક અનુભવ મળ્યો અને એના જ આધારે મેં તેલંગણામાં જવા દામ બીડી. ત્યાં મને બૂદાન-ચમતો સ્વરૂપે અહિંસાનો સાક્ષાત્કાર થયો.

તેલંગણા-પ્રવાહ

તેલંગણામાં જે બૂદાન મળ્યું એની પાછળ એક ભૂમિકા હતી. એ પાછળની ભૂમિકા વગર બૂદાનની કલ્પના દેશનાં બીજા ભાગોમાં ચાલી શકે કે નહીં એ વિશે શંકા થઈ શકે. એ શંકાના નિવારણ માટે બૂદાન દેશના બીજા ભાગોમાં પણ અજમાવી જોવું જરૂરી હતું. ચૌજના-આયોગ (પ્લાનિંગ કમિશન) સમક્ષ મારા વિચારો રજૂ કરવા માટે મને પંડિત નરેન્દ્રએ આમંત્રણ આપ્યું. એ નિમિત્તે હું નીકળી પડ્યો અને દિલ્હી પહોંચતા મુઘીમાં જે મહિનામાં મને લગભગ અઢાર હજાર એકર ભૂમિ મળી તેમાં આપ્યું કે અહિંસાને પ્રવેશ આપવા માટે જનતા ઉત્સુક છે.

પચ્ચીસ લાખનો સંકલ્પ

ઉત્તર પ્રદેશના સર્વોદય-પ્રેમી કાયદેસરની મેનજરી પરથી મેં ઉત્તર

બ્યાપક ક્ષેત્રમાં બુમિદાન—યત્નો પ્રયોગ આદર્યો. આ પ્રદેશમાં એક લાખથી વધારે ગામડાં છે. દરેક ગામે ઝોઝામાં ઝોઝો એક સર્વોદય-પરિચાર વંચાવેલો અને તેને લગલગ પાંચ એકર જમીન આપવી એવા હિસાબથી પાંચ લાખ એકર જમીન પ્રાપ્ત કરવાનો સંકલ્પ થયો. એ ગાળા દરમ્યાન ત્રણ મહિના સુધી મોટા લાગના કાર્યકરો ચૂંટણીમાં રોકાયેલા હોવા છતાં લોકોએ સારો સહકાર આપ્યો. એક લાખ એકર સુધી તો આપણે પહોંચી ગયા. મને તો એમાં ઇન્કારી સંકેત દેખાતો હતો. મારા ધણાખરા સાથીઓને પણ એમ જ લાગ્યું. પરિણામ એ આવ્યું કે સેવાપુરીના સર્વોદય સંમેલન પ્રસંગે બધાએ ભેગા મળી સંકલ્પ કર્યો કે એ વર્ષ સુધી આખા દેશમાં કામ કરીને પચ્ચીસ લાખ એકર જમીન મેળવવી. હવે તો તમે એ વાત જાણો જ છો.

પચ્ચીસ લાખ એકર જમીનથી હિંદુસ્તાનની બુમિ-સમસ્યા ઝીકલી જશે એમ તો નથી. એને માટે ઝોઝામાં ઝોઝી પાંચ કોડ એકર જમીન જોઈએ. પણ જો પહેલા હપ્તા તરીકે પચ્ચીસ લાખ એકર જમીન કરી લઈએ અને હિંદુસ્તાનના પાંચ લાખ ગામડાંઓમાં અહિંસાનો સંદેશો પહોંચાડી શકીએ તો બુમિની ન્યાયપૂર્વકની વહેંચણી માટે જરૂરી વાતાવરણ તૈયાર થઈ જાય એવી મારી શકા છે.

હાતાઓમાં શબ્દરી, સુદામા અને સર્વપક્ષના લોકો.

હું મોટા ખેડૂતો અને જમીનદારો પાસેથી તો માગું જ છું, પણ નાના નાના ખેડૂતોને પણ હાથ લાંબાવવા વિનંતિ કરું છું. અને કહેતાં મને આનંદ થાય છે કે એ મોટા દિલવાળા નાના લોકોએ મારી વિનંતિ બહુ પ્રેમપૂર્વક કબૂલ શખી છે. આ યત્નમાં કેટલીયે શબ્દરીઓએ પોતાનાં ખોર અને કેટલાય સુદામાઓએ પોતાના તાંદુલ ચડાવ્યા છે. મારે માટે તો આ કદી ન વિસરાય એવી ભક્ત-ગાથા બની ચઈ છે. આમાં ગરીબોને આત્મોદ્ધારની પ્રેરણા મળી છે, અને શ્રીમંતોને આત્મ-શુદ્ધિ અને સ્વામિત્વ-નિરસનની પ્રેરણા મળી છે.

મને તમામ પ્રકારના લોકોએ બુમિ આપી છે. હિંદુઓએ આપી છે, મુસલમાનોએ આપી છે અને તમામ ધર્મવાળાઓએ આપી છે. અને જેને

બધી તરફથી 'સમ હારા' ગણી શકાય એવા દરિજાનોએ પણ આપી છે. જેમનો જૂમિ પર અધિકાર નથી મનાતો એવી સ્ત્રીઓએ પણ આપી છે. આપનારાઓમાં તમામ થરના અને પક્ષના લોકો આવી જાય છે. દરિજાનારાયણને પોતાના કુટુંબનો એક ભાગીદાર માનીને એના અધિકારનું આપો એવી મેં માંગણી કરી અને લોકોએ પણ એ જ ભાવનાથી અને જમીન આપી.

અમારાં ત્રણ સૂત્રો

હું વિનયથી, પ્રેમથી અને વસ્તુસ્થિતિ સમજાવીને માગું છું. મારાં ત્રણ સૂત્રો છે : (૧) મારો વિચાર સમજ્યા પછી પણ કોઈ નથી આપતું તો તેવું મને દુઃખ નથી લાગતું. કારણ, હું માનું છું કે જે વ્યાજ નથી આપતો તે કાલ આપશે, વિચાર-બી જિત્રી નીકળ્યા વગર રહેવાનું નથી. (૨) મારો વિચાર સમજીને કોઈ આપે તો તેથી મને આનંદ થાય છે કારણ કે એનાથી બધી બાબતો સદ્ભાવના પેદા થાય છે. અને (૩) મારો વિચાર સમજ્યા વગર, કોઈનાં દાખલગણથી કોઈ આપશે તો મને દુઃખ થશે. મારે મને તેમ જમીન ભેગી કરવી નથી, પણ મારે તો સાર્વજનિક અને સર્વોદય-વૃત્તિ નિર્માણ કરવી છે.

ત્રેવડો દાવો

આપણને આ એક એવો દાવું કેમ મળ્યો છે કે એમાં તમામ પક્ષના લોકોને સમાન જૂમિકા પરથી કામ કરવાની તક મળે છે. લોકો દોઝીસની શુદ્ધિની વાત કરે છે. શુદ્ધિની જરૂર તો બધી જ સંસ્થાઓને છે, પણ દોઝીસનું નામ એટલા માટે પડે છે કે એ એક મોટી સંસ્થા છે. અને ત્રદા છે કે દોઝીસ અને અન્ય સંસ્થાઓ આ દાવું કેમને ઉપાડી લેશે અને સત્ય તથા અદિક્ષાના રસ્તે ધપાવશે તો એનાથી સૌની શુદ્ધિ થશે, સૌનું જૂગ વધશે અને સૌમાં એકતા આવશે. ભારતનાં પ્રજાજનોને મારી વિનંતિ છે કે સૌ આ પ્રજામય ચળમાં પોતાનો દરિયાઈ આપે અને આ કામને સંકેત કરીને આર્થિક ક્ષેત્રમાં અદિક્ષાની પ્રતિષ્ઠાપના કરે. આ કામ અગે મારો ત્રેવડો દાવો છે. એક તો એ કે આ ભારતની સંસ્કૃતિને અનુકૂળ છે. બીજું

એમાં આર્થિક અને સામાજિક ક્રાંતિનાં બી પડેલાં છે, અને ત્રીજું એ કે એનાથી વિશ્વ-શાંતિનો સ્થાપનામાં મદદ થઈ શકે તેમ છે.

સહકાર માટે પ્રાર્થના

હું એ જાણું છું કે આખા દેશ જોગો કાંઈ કાર્યક્રમ રચી કરવાની યોગ્યતા મારી નથી. લોકોને આદેશ આપનારો હું કાંઈ નેતા નથી. હું તો આમવાસીઓની સેવાને જ પોતાની પરમાર્થ-સાધના માનનારો એક ભક્તિ-માર્ગી મનુષ્ય છું. આજે માર્ધિછ હોત તો હું આ રીતે લોકોની સામે આવત જ નહીં. જિલ્લો હું તો ગામડાંઓનું એ જ બંગીકામ અને એ જ મારો કાર્યન-મુક્તિનો પ્રયોમ કરતો હોત. પણ સંજોગોવશાત્ મારે બહાર આવવું પડ્યું અને એક મહાનયમના પુરોહિત બનવાની ધૃષ્ટતા કરવી પડી છે આ ધૃષ્ટતા હો કે નહીં, જે હોય તે બચવાનને સમર્પિત કરીને તમામ બાઈબલોને આમાં સહકાર કરવા વિનંતિ કરું છું.

અકબરપુર (જૈનપુર), ૨૮-૪-૫૨

ભૂદાન મજદૂર-આંદોલન છે.

: ૩૭ :

હમ્મરો વર્ષો થયાં માનવસમાજ આ પૃથ્વીના પટ પર વસ્યો છે. આવું, પીવું, ઊંચવું વગેરે કેટલીક પાયાની વૃત્તિઓ જે બીજાં પ્રાણીઓમાં પણ છે તે જ મનુષ્ય-પ્રાણીમાં પણ છે, અને દેહ જૂના જન્મ નાથી માંડીને આજ સુધી એ દરેક દેશમાં ચાલતી આવી છે. પણ તે ઉપરાંતના બાકીના મનુષ્ય-જીવન અને ખાસ કરીને સામાજિક માનવ-જીવનમાં ફેરફાર થતો રહ્યો છે. દસ હમ્મર વર્ષ પરનો કાંઈ માણસ આજની દુનિયામાં જીતરી આવે તો એને દુનિયા ખૂબ અલ્લાઈ મથેલી લાગશે. આજની ધણી વાતો, આજની ભાષા, આજની સામાજિક જીવનની પદ્ધતિ અને આજના જીવનની ધણીખરી સમસ્યાઓ એને નહીં સમજાય. એને આ દુનિયા વિચિત્ર લાગશે એના જમાનાના પ્રત્નો જુદા હતા, વિચાર અને શબ્દ પણ જુદા હતા. આજે એ પ્રત્નો પેલું નથી અને તેથી એ વિચાર અને શબ્દ પણ નથી. આજે નવા પ્રત્નો જમા થયા છે તેથી નવા વિચાર અને નવા શબ્દોની જરૂર છે.

માણસને પ્રેરણા એના મનમાંથી થાય છે, અને મન ફક્ત વ્યક્તિગત જ નથી હોતું. એક આખા સમાજનું સામૂહિક મન પણ હોય છે. એ સામૂહિક મન દિવસે દિવસે બદલાતું રહે છે. દરેક દેશમાં આ ફેરફારો થયા છે. તે તે જમાનામાં તે તે સમાજનું મન એક રીતે ચાલતું હતું. તે જમાનામાં આજના જેવા જવા આવવાના સાધનો નહોતાં. એક દેશથી બીજે દેશ સમાચાર પહોંચાડવામાં વર્ષો લાગી જતાં. આજે તો આપણી પાસે વિશાળ સાધનો છે અને ધડીના છૂા બાગમાં ખમરો પહોંચી શકે છે. દુનિયાભરના રોજરોજના સમાચારો આપણે એક ઠેકાણે બેઠે બેઠે જાણી શકીએ છીએ. નૂના જમાનામાં આ બધા સાધનો નહોતાં તોયે પૃથ્વી પર જ્યાં જ્યાં માનવ વસ્યો હતો ત્યાં ત્યાં એનું મન લગભગ એક સરખી રીતે ચાલતું હતું.

એકીસાથે ધર્મ-સંસ્થાપનાની પ્રેરણા

આજથી અઢી હજાર વર્ષ પરનો જમાનો લઇએ. એ વખતે ભારતમાં વૈદિક, બૌદ્ધ અને જૈન ધર્મની વિચાર-ધારાઓ ચાલતી હતી. ખાવા-પીવા જેવી સામાન્ય બાબતો તો સમાજમાં ચાલુ હતી જ, પરંતુ તે ઉપરાંત એક પ્રેરણા સમાજમાં કામ કરતી હતી. એ ભગવાન બુદ્ધ અને મહાવીરમાં સાકાર થઈ. એમણે ધર્મ-સંસ્થાપના કરી. એ જ અરસામાં ચીનમાં પણ લાઓત્સે, કન્ફ્યુસિયસ વગેરે 'તાઓ' વિશે ચિંતન કરના હતા. એનાથી ત્યાં પણ ધર્મ-સંસ્થાપના થઈ. એટલે કે ભારત અને ચીન એ બન્ને દેશો પરસ્પર વિશે બહુ જ થોડું જાણતા હોવા છતાં ચીનમાં અહીંના જેવી જ ધર્મની બૂખ જીવડી હતી. એ જ કાળમાં ઈરાન અને ફિલસ્તીનમાં પણ એ જ પ્રેરણાના દર્શન થાય છે. ઈરાનમાં જરથોસ્ત, ઇસ્લામમાં મુશા અને ફિલસ્તીનમાં ઈસાના દર્શન થાય છે. એમણે પારસી, યહૂદી અને ખ્રિસ્તી ધર્મોની સ્થાપના કરી. એટલે કે એ બધા ત્રણેયે કે પાંચેય વર્ષના મળામાં દુનિયાભરના દેશોમાં આપણે ધર્મ-સંસ્થાપનાનું કામ થતું જોઈએ છીએ.

તો આ ધર્મ-સંસ્થાપનાની એક સરખી પ્રેરણા તમામ માનવોને શી રીતે થઈ! એટો એક જ જવાબ હોઈ શકે. વ્યક્તિના મનની જેમ સમાજના મનને પણ પરમેશ્વર તરફથી પ્રેરણા મળતી હોય છે. એક બાબત મુશા

કામ કરતા હશે ત્યારે એમને ખમરે નહીં. હોય કે બીજી બાજુ લાઓત્સ કામ કરી રહ્યા છે. એ જમાનામાં એક ઠેકાણેના વાવડ બીજે પહોંચતાં સોંકેડો વર્ષ લાગતાં આમ છતાં એક અબ્ધકત હવા જેવું ફેલાઈ જતું. 'આનું' કારણ સર્વના અંતરમાં વસનાર અને સર્વને પ્રેરનાર એક પરમેશ્વર જ હોઈ શકે. આપણને 'પરમેશ્વર' શબ્દ નામનૂર હોય તો આપણે કહી શકીએ કે દુનિયાની વિવેક-શક્તિ (Conscience) સૌને એક સરખી પ્રેરણા આપતી હશે. કાલે તો પરમેશ્વર કહો ને કાલે તો વિવેક-શક્તિ કહો, શબ્દ બે છે, અર્થ એક જ છે. પરમેશ્વર શબ્દથી આપણે વિચારમાં વધારે જોડા જાતરીએ ઊંચે, વિવેક-શક્તિ શબ્દ વાપરવાથી એટલા જોડા જવાનું નથી. એમાં આ સિવાય બીજો કોઈ અર્થબેદ નથી.

એકી સાથે ધ્યાન-ચિંતનની પ્રેરણા

તેથી આમળ આવતાં આપણે આજથી આઠસો કે હમર સાથે પહેલાંતો જમાનો લઈએ. એ વખતે ધર્મ-સ્થાપનાની નહીં પણ ઉપાસનાની, ધ્યાનની, ચિંતનની એટલે કે મનની શક્તિઓને એકામ કરવાની અને એનો વિકાસ કરવાની પ્રેરણા મળતી હતી. એને Mysticism અથવા ભક્તિનો યુગ કહી શકાય. એ જમાનામાં કેટલાયે સંતપુરુષ (Mystics) પાઠ્યા. એકલા ભારતમાં જ નહીં, દુનિયાના ધણાખરા દેશોમાં-મજબૂત અને ઇશ્વરી જેવામાં પણ પાઠ્યા. બધે ઠેકાણે એક જ પ્રકારનું 'ધ્યાન', એક જ પ્રકારનું ચિંતન અને એક જ કલ્પના નગરે ચડે છે. મનની અંદર રહેલી શક્તિઓનું આવાહન કરીને જીવનને વધુ શક્તિશાળી બનાવવું, અને એનો ઉપયોગ દુનિયાના કલ્યાણ માટે કરવો એ એનો ઉદ્દેશ હતો. એ એક આધ્યાત્મિક-સંશોધનનું કાર્ય હતું. દુલસીદાસ અને સુરદાસને તો ઉત્તર પ્રદેશવાળા સારી રીતે યાજાયે છે. એમણે ફરી ફરીને પોતાના વિચારોનો પ્રચાર કર્યો. આજે પણ આપણે એમનો મહિમા ગાઈએ છીએ. દક્ષિણ ભારતમાં અને યુરોપમાં પણ એવા જ સંતો પાઠ્યા, પણ આપણને એ બધા વિશે જાણકારી નથી. યુરોપમાં કેટલાયે સન્યાસી અને સન્યાસિનીઓએ ધ્યાન તથા ઉપાસ કરીને શરીરને દૃઢ આપીને સાધના કરી. પછી બલેને એમણે

માતા મેરીનું 'ધ્યાન ધયુ' હોય, સર્વનું 'ધ્યાન ધયુ' હોય યા અગ્નિનું 'ધ્યાન ધયુ' હોય ।

એ જમાનામાં બધાને માનસશાસ્ત્રમાં સંશોધન કરવાની પ્રેરણા થઈ હતી. એવી જ રીતે અઢી હજાર વર્ષ પર સમાજની ધારણાનાં મૂળ તત્ત્વોની શોધ કરવાની પ્રેરણા સૌને થઈ હતી. બધાને સરખી પ્રેરણા થવી, બધાના અંતરમાં સરખી ઇચ્છા જાગવી એ એક અગ્નયમ ઘટના છે. અહીંનાં સંતોને ત્યાંના સંતોના ટોષ સમાચાર મળતા નહોતા. આમ છતાં સૌને એક જ પ્રેરણાએ દંડાવ્યા, અને હલાવી મૂક્યા.

સ્વતંત્રતા, સમતા અને ન્યાયની ભૂખ

આવું જ એક દશ્ય આપણે સો દોઢસો વર્ષ પર દુનિયામાં ભળ્યું. હવે આવન-જવનની સગવડો પેદા થઈ ચૂકી હતી. બધી જાતના સમાચાર એકબીજાને થોડા વખતમાં પહોંચવા લાગ્યા હતા. દુનિયામાં સમતા, ન્યાય અને સ્વતંત્રતાની વાતો થવા માંડી હતી. જીવનમાં સમતા હોય, સૌને સ્વતંત્રતા મળે એ ઉદ્દેશ આજે સૌને પ્રેરી રહેલો આપણે નેષએ છીએ. આવન-જવનનાં સાધનો હતાં ખર્સા, પણ એક દેશના આદેશનથી જ બીજા દેશને પ્રેરણા મળી હતી એમ ન કહી શકીએ. બધાને જુદી જુદી રીતે એક જ પ્રકારની પ્રેરણા થઈ હતી. એ કાળમાં સમાજના પાયાનાં તત્ત્વોનું સંશોધન થઈ ચૂક્યું હતું. વયગાળામાં એ તત્ત્વોને અમલમાં લાવવા સારું મનની શક્તિઓનો ઉપયોગ કેવી રીતે થઈ શકે તે પણ શોધાઈ ચૂક્યું હતું. પોતાની મેળે ધર્મ-સંસ્થાપનાં થઈ ચૂકી હતી. એને જીવનમાં ઉતારવા માટે મનની શક્તિઓનું સંશોધન પણ થઈ ચૂક્યું હતું. હવે મુળમૂત સિદ્ધિઓનો ઉપયોગ કરીને આપણે સમાજ-રચના કરીએ એવો સમય પાકી ચૂક્યો હતો. આત્મામાં વસંતી શક્તિનો સાક્ષાત્કાર કરવાની ઇચ્છા જાગી ચૂકી હતી. સૌમાં સરખો આત્મા રહેલો છે એ આધ્યાત્મિક તત્ત્વને તો આપણે પ્રાચીન કાળથી સ્વીકારેલું હતું. હવે એ તત્ત્વને જીવનમાં ઉતારવાની વાત હતી. અત્માની સમાનતામાં માનતા હોવા છતાં આજ સુધી આપણા જીવનમાં તમામ પ્રકારના બેદલાવો, જાંચનીચના બેદલાવો અને આભડકો વગેરે પણ છે.

સૌમાં એક સમાન ન્યોતિ રહેલી છે એ વાતની શોધ તો આખી દુનિયા કરી ચૂકી હતી. એને માટે માનસિક વૃત્તિઓનું સંશોધન પણ થઈ ચૂક્યું હતું. પણ હવે એવો જમાનો આવ્યો હતો કે જ્યારે એ સમતા જીવનમાં પ્રત્યક્ષ કરવાનો સવાલ સામે આવી જીમો હતો. સર્વત્ર એક જ પ્રકારની ભૂખ જીધડી હતી. સ્વતંત્રતા, સમતા અને ન્યાયની વાત દુનિયાના દરેક દેશમાં ખોલાઈ રહી હતી. આપણે બ્રાહ્મ, ક્રીષ્ણવટ્ટી અને તટસ્થ બુદ્ધિથી ભ્રેષ્ઠશું તો દેખાઈ આવશે કે દરેક દેશમાં એ વિચાર સ્વતંત્ર રીતે ફેલાયો હતો. અયોધ્યાનો કૂકડો વહેલી સવારે જે રીતે બોલે છે તે જ રીતે નામપુરનો કૂકડો પણ બોલે છે. સુર્યોદયને કારણે દુનિયા આખીના કૂકડાઓને એક સરખી પ્રેરણા યાવ છે. એવી જ રીતે આ જમાનામાં પણ એવી જ એક સમાન પ્રેરણા સૌને થઈ હા, આજે એક વધારાની વાત બની છે, કાળની ગતિ વધી ગઈ છે. એ સિવાય બીજા કશો ફેર પડ્યો નથી. એનો અર્થ એટલો જ છે કે પહેલાં જે કામ બમો વર્ષ પૂરું પડતું તે આજે પાંચ વર્ષમાં પતી જાય છે.

કોંગ્રેસના ઉદ્દેશો

એથી વધારે નેશનની વાત કરું. સાઠ સીતેર વર્ષ પરની વાત લઈએ. એ કાળે દુનિયાના કેટલાયે દેશોમાં એક જ ગતના કાર્યનાં મંડાણ થતાં દેખાય છે. હિંદુસ્તાનમાં કોંગ્રેસનું કામ ચાલુ થયું. એમાં તમામ પ્રતિના, તમામ ધર્મોના લોકો અને અંગ્રેજોને મુઠાં સામેલ થયા હતા. આઝાદી માટેની ઇચ્છા પ્રગટ કરવી એ કોંગ્રેસનો ઉદ્દેશ હતો. આ પહેલાં પણ હિંદુસ્તાનની પ્રાંતમાં એની ભૂખ તો હતી. પણ બાળપણમાં બાળક રડીને પોતાને લાગેલી ભૂખ જાહેર કરે છે, બોલતા આવડ્યા પછી બોલીને જાહેર કરે છે, ને મોટો થઈ ગયા પછી જાતે રાખીને ખાઈ લે છે. તેમ માનવ જેમ જેમ વિકાસ કરે તેમ જ તેમ એ પોતાનો વિચાર વધારે તીવ્રતાથી અને વધારે ને વધારે સ્પષ્ટતાથી રજૂ કરે છે. આપણે આપણી વાણી દ્વારા કોંગ્રેસ સ્વરૂપે આપણી સ્વતંત્રતાની ભૂખ પ્રગટ કરી.

સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવાની આપણી પોતાની એક આગવી પદ્ધતિ હતી,

અને ભગવાનની કૃપાથી આપણને એ માટે જોઈએ તેવો એક નેતા પણ મળ્યો હતો. જુલમોમાંથી છૂટવાની આવી સ્વતંત્રતાની પ્રેરણા એ કાળમાં દુનિયાના તમામ માનવોને થઈ હતી. એ જમાનામાં કોંગ્રેસ એટલે સ્વતંત્રતા, સમતા અને જોડ-નીતિના ભેદોનો અભાવ. આપણે જોઈશું તો દેખાઈ આવશે કે બ્રિટિશર એ જ અરસામાં જે દેશોમાં રાજકીય સ્વતંત્રતાનો પ્રશ્ન નહોતો ત્યાં મજૂરોનો સવાલ ઊભો થયો. અને તેથી યુરોપમાં મજૂરોને સ્વતંત્રતા અપાવવાનું આંદોલન શરૂ થયું. દુનિયાભરના મજૂરો એક-છે. સૌને સમાનતાનો અધિકાર છે, માટે સૌને સ્વતંત્રતા મળવી જોઈએ. આવું આંદોલન ત્યાં ઊપડ્યું. આજે મે મહિનાની પહેલી તારીખ છે. આજે સર્વત્ર મે-દિન ઉજવવામાં આવે છે. મજૂર આંદોલન અને કોંગ્રેસની વૃત્તિમાં કશો ફેર નથી. કેવળ પરિસ્થિતિનો ભેદ છે. પરંતુ હવે તેથી આપણે રાજકીય સ્વતંત્રતા પર વધારે ભાર મૂક્યો. પરંતુ સ્વતંત્રતાની લડાઈમાં આપણા ખોળા પણ ઉદ્દેશો હતા. બધી જાતની સમાનતા, ન્યાય, સ્ત્રીઓ તથા હરિજનોની સ્વતંત્રતાનો પ્રશ્ન વગેરે વાતો પણ એમાં સમાવી હતી. એ તમામ બાવનાઓ કોંગ્રેસ મારફતે પ્રગટ થઈ હતી. ત્યાંના મજૂર આંદોલનમાં પણ એ જ વાત હતી.

અમારું આંદોલન મજૂર-આંદોલન છે

આજે મે-દિનના નિમિત્તે હું બોલી રહ્યો છું. મેં આજે જે કામ ઉપાડ્યું છે તે પણ મજૂર આંદોલન જ છે. જે સૌથી નમળો છે, જે બુધ્ધિન છે અને વાચાલીન છે એમનું આ આંદોલન છે. મજૂરોનાં આંદોલન મોટે ભાગે શહેરોમાં થતાં હોય છે. યુરોપમાં ખેડૂતોનું આંદોલન પણ થયું છે. પણ હિંદુસ્તાનમાં તો મોટે ભાગે આવાં આંદોલનો શહેરોમાં જ થાય છે. મામડાંના મજૂરો અત્યંત અસંગઠિત છે. એમનામાં કોઈ પ્રકારની જાગૃતિ નથી. એમને શિક્ષણ મળતું નથી. એમને ખેતી સિવાય જોડો કંઈ નથી. અને જે ખેતીનું કામ એ કરે છે તેના એ લોહો માલિક નથી. એ લોહો તો ખેતીના મજૂર માત્ર છે. એ લોહો સૌથી નીચલા ધરના અને સમાજના વર્ગમાં સૌથી નીચા છે. મેં એ લોહોનો સવાલ ઉપાડ્યો છે. 'સૌથી નીચલા

યરના લોહાનો સવાલ ઉઠાવવો એ જ 'સર્વોદય' અને 'અહિંસા'ની પદ્ધતિ છે. કારણ, જે સૌથી ઉવાડે છે. તેને ઉપર આણવો જોઈએ. એમ કરવાથી બાકીના પણ ઉપર આવી જાય છે. એટલે પછી એનાથી ઉપરવાળાઓ માટે અદિલન કરવાપણું રહેતું નથી.

મારા પર આક્ષેપ કરવામાં આવે છે કે હું ફક્ત નીચેવાળાઓને જ ઉપર ઉઠાવવાની વાત કરું છું. સમુદ્ર-સ્નાનથી બધી નદીઓ નદાયાતું પુણ્ય મળી જાય છે. પછી જુદી જુદી નદીઓમાં નદાવાપણું રહેતું નથી. એવી જ રીતનું આ પણ કામ છે. હા, શરત એટલી, એની પદ્ધતિ એવી હોય કે જેનાથી એકને કાયદો અને બીજાને એરફાયદો ન થાય. આવી પદ્ધતિ અપનાવીએ તો આખો સમાજ જાણે ચઢશે સર્વોદયની, અહિંસાની પદ્ધતિ જ એવી છે કે એનાથી બાકીના લોકો આપમેળે જાણ્યા આવી જાય છે. મને ટાણે સવાલ ક્યો હતો કે તમે મધ્યમ વર્ગ અને શહેરના મજૂરો માટે શું કરો છો? એ વખતે તો મેં વાત ટોળમાં ઉઠાવી હતી કે દુનિયા બધીના સવાલ ઉઠાવવાનો ઈન્જિન મેં રાખ્યો નથી. પણ એ તો ટૂંકો થયો. એક દિ સાથે સઘ સઘે, યવ સાથે યવ જાય. એક સરખું સાધો તો બધું સધાય, અને બધામાં માયું મારવા જાય તો બધું એળે જાય. એટલે હું તો આમ એક એવું વાતાવરણ બુકું કરવા માંડું છું કે જેથી સમતા, ન્યાય, ભૂતદયા અને સહાનુભૂતિની હવા ફેલાય, અને તેનાથી બાકીના સવાલો આપમેળે જિલ્લી જાય, અને આપમેળે ન પણ જાણે તો જરાક અમરતુ અદિલન કરવાથી જિલ્લી જાય.

ભૂદાન તરફ ભાળવાના અનેક દૃષ્ટિકોણ

મારા કામ તરફ જોવાના અનેક દૃષ્ટિકોણ છે. પણ આજે મે-દિન હોવાથી મેં આ એક દૃષ્ટિ તમારી સામે રજૂ કરી કે મારું અદિલન મજૂર અદિલન છે. હું મને પોતાને મજૂર માનું છું. મારી જુવાનીના સર્વોત્તમ કહેવાય એવા બેત્રીસ વર્ષ મેં મજૂરીમાં ગાળ્યા છે. મેં જાતજાતના ને ભાત-ભાતના કામો કર્યા છે. સમાજને જે કામોની ખૂબ જ મરજ છે, અને છતાં જે કામો હલકા લેખાય છે એવા કામો મેં કર્યા છે, જેવા કે ભગીકામ,

સુધારી, ખેતી વગેરે. અ.જે ગાંધીજી નથી તેથી હું બહાર નીકળ્યો છું. આજ એ હોત તો હું કદી બહાર ન આવત. અને તમે મને મજૂરીમાં જ લાગેલો નોયો હોત. જન્મથી આજણ, એટલે કે અહનિષ્ઠ અને અપરિમલો છું પણ કમે' હું મજૂર છું. હું અહનિષ્ઠા તો છોડી શકું તેમ નથી. દરેક કામ તરફ જોવાની દરેકની પોતપોતાની આગવી દૃષ્ટિ હોય છે. ઘુલસીદાસજીએ રામા-યણમાં લખ્યું છે કે રામ ઊભા હતા. એમના તરફ જોનારા જેવા હતા તેમણે તેવી તેવી ભાવનાથી રામને જોયા-જાકી રહી માવના જૈસી પ્રસુ મૂલતિ દેલી તિન તૈસી-વ્યાપક કાર્યોનાં અનેક પાસાં હોય છે; એટલે એને અનેક નજરે જોઈ શકાય. મારા કાર્યથી ભૂમિનો સવાલ ઊઠતી શકે, અનાજનું ઉત્પાદન વધી શકે, ન્યામ વધી શકે, ગામડાંઓનું સંગઠન થઈ શકે, રાજકારણ પર એની સારી અસર પડી શકે, લોકોમાં ધર્મ-ભાવનાનો વિકાસ થઈ શકે, લોકોની અવિકસિત અને છુપાઈને પડેલી ધર્મ-ભાવના બહાર લાવી શકાય, દાન અને દયાની ભાવના પણ બહાર લાવી શકાય. મારું આ કાર્ય ધાર્મિક કાર્ય છે અને ભારતની સંસ્કૃતિને અતુલ જ એવું કાર્ય છે એ દૃષ્ટિથી પણ જોઈ શકાય. એ એક બારે મોડું એવું મજૂર આંદોલન છે એ રીતે પણ એના તરફ જોઈ શકાય.

પરમેશ્વરની પ્રેરણાથી કાર્યનાં મંડળ

આ બધું મેં ક્યું નથી, મારે કરવું પડ્યું છે. દેવાઆદના સર્વોદય સંમેલન પછી એક અદિસક નિરીક્ષકના નામે તેલંગાણા ગયો હતો. ત્યાં જે ત્રાસ ફેલાયો હતો તે દૂર કરવા સરકાર વરસે દહાડે પાંચ-ઠેરાડ રૂપિયાનો હુમાડો કરતી હતી. તેમ છતાં એ ત્રાસ દૂર થયો નહોતો. તેથી અદિસાની પદ્ધતિ કેવીકે ફાવે છે તે તપાસવા નક્ક-ભાવના-પૂર્વક ગયો હતો. મેં ત્યાંની પરિસ્થિતિ તપાસી. મને જાણે થયું કે મારે ખેડૂતોનો સવાલ ઉઠાવવો પડ્યો. જે લોકો ખેતીનું કામ કરે છે અને છતાં ભૂમિહીન છે એમનો સવાલ ઉઠાવવો પડ્યો. મારામાં એ માટેની તાકાત નહોતી છતાં મારે એ સવાલ ઉઠાવવો પડ્યો. એમ ન કરત તો હું કાપર સાળીત યાત અને ધર્મ ચૂકી જત. મેં તો માન્યું કે અમવાન આ કામ સુઝાડે છે તો પાર પાડવાની તાકાત પણ એ જ આપશે.

એમ સમજીને મેં તો કામ ઉપાડ્યું. ભગવાન ભરોસે એટલે કે તમારા બધાને ભરોસે મેં આ કામ ઉપાડ્યું છે. જે ભગવાન મને માંજવાની પ્રેરણા કરી રહ્યો છે તે જ તમને આપવાની પ્રેરણા આપશે. એ એક જ બાબતનું નથી ભાળતો, એ તો વ્યાપક અને બધી બાબતનું વિચારનાર છે એવી મારી શ્રદ્ધા છે. આ અહિંસાની પદ્ધતિ છે.

દુનિયાના કેટલાયે દેશોમાં ખેત-મજૂરોનાં પણ અદિકલનો યર્થ છે. પણ ભારતમાં કોઈએ એ તરફ ધ્યાન નથી આપ્યું. કેવળ કોમ્યુનિસ્ટોએ તેલંગણામાં એ તરફ ધ્યાન દીધું. બાકી તો બધા અદિકલનો શહેરના મજૂરોનાં છે. દુનિયામાં સૌએ પોતપોતાની રીતે આ સવાલ ઉઠ્યો છે, પણ એમની રીતો ઠેકાણા વખતની છે. મારે એ રીત નથી જોઈતી. હું માનું છું કે એથી નથી તો કહી દુનિયાને દિ જીધડ્યો કે નથી તો કહી જીધવાનો. મારે મત તો એવો છે કે એ પદ્ધતિ ભારત માટે નુકસાનકારક છે. મારી એટલે કે આપણી અને ભારતની એક વિશેષતા છે. મારા મનથી આ ત્રણેય એક જ છે. મને કાલે કોઈકે કહ્યું કે બળજબરીથી જમીન જલદી મળી શકે. મેં કહ્યું મારે બળજબરી નથી અપતી. મારું કામ ધીરે ધીરે થશે તો મને વાધો નથી. પણ એ યવું જોઈએ મારી પદ્ધતિથી; દિસક પદ્ધતિથી નહીં. મારી પદ્ધતિ અહિંસાની, સર્વોદયની અને ભારતીય સંસ્કૃતિની છે. ધીના ડબ્બાને પહોંતો ચાપો તોયે ધી સળગી જવાનું અને વેદના મંત્રોના ઉચ્ચાર સાથે યજ્ઞકુંડમાં હોમો તોયે સળગી જ જવાનું છે. બળને રીતે ધી સળગી જ જવાનું છે. પણ એકથી ધી ભેગી ભાવનાને પણ પહોંતો ચાપાય છે અને દુનિયા ખતમ થાય છે; જ્યારે બીજામાં ભાવના પવિત્ર થાય છે. દિસક પદ્ધતિથી સવાલ ઉઠેલવા જતાં બીજા બધી ગૂંચો પેદા થાય છે. એનાથી નવી નવી તકલીફો જોવા થાય છે.

આપણે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા સારું જે પદ્ધતિ અજમાવી તે પદ્ધતિ અહીં જ પેદા થઈ શકી કારણ કે એ ભારતીય સંસ્કૃતિને અનુકૂળ હતી. આપણને એ માટે જોઈએ નેતા પણ મળ્યો હતો. એવી જ વિશુદ્ધ પદ્ધતિથી આપણે બીજા સવાલો પણ ઉઠેલવા છે. ઉપનિષદોમાં કહ્યું છે : હે અગ્નિદેવ અંમને સન્માર્ગે લઈ જાવ, એટલે રસ્તે નહીં. અગ્ને નવ સુપયા રાધે । એ રસ્તે

લક્ષ્મી ભલે ન મળે, પણ રસ્તો સારો જોઈએ, સુપથ જોઈએ. કુરાનમાં પણ કહ્યું છે : 'હદાદિનસ્ વિરાતલ્ મુસ્તકીમ, સિરાતલ્ હજીન અન્ અમ્ત અલ્હીમ'। એટલે કે હે ભગવાન, અમારે માત્ર સીધો માર્ગ જોઈએ છે, ખોટો રસ્તો મુકામે પહોંચી નહીં શકીએ. ક્યારેક એવો કામ થાય છે કે આપણે તો મુકામે પહોંચી ગયા. પણ ખરી રીતે આપણે 'જન્મત'—સ્વર્ગને બદલે 'જહનુમ'—નરક પહોંચી જઈએ છીએ. તેથી આપણે સીધો માર્ગ પકડી, સુપથ લઈ આદર્શ તરફ પહોંચવું છે.

ક્ષમતા અને સમતા વચ્ચે વિરોધ નથી

આપણે મનુરોને દેવળ ખાવા-પીવા અને પહેરવા-ઝોડવાનું જ નથી આપવું. આ દેવળ ભૌતિક સમર્યા નથી. મારી દૃષ્ટિએ તો ઠોઠું પણ સવાલ ફક્ત આર્થિક હોતો નથી. આપણે જોડાણથી વિચારીશું તો સમજાશે કે ભૌતિક સવાલો આધ્યાત્મિક અથવા નૈતિક જ હોય છે. એ જ પ્રમાણે આ સવાલ પણ આધ્યાત્મિક છે. આપણે કહીએ કે ગરીબોને સમતા અને ન્યાય મળવા જોઈએ તો જેઓ આપણા સામેના પક્ષના છે તે પણ એ વાત તો કબૂલ રાખે છે. એ પણ વિષમતાની વાત તો નથી જ કરતા. પણ એમનું કહેવું એમ છે કે જમીનના નાના નાના ટુકડા ન પડવા જોઈએ. આપણે સમતાની વાત કરીએ છીએ ત્યારે એ લોકો સામી અસમાનતાની વાત તો નથી માંડતા પણ સામે ક્ષમતાની વાત લાવીને ઊભી કરે છે.

એ લોકો સમતા વિરુદ્ધ અસમતા તો નથી લાવી શકતા કારણ કે અસમતાને ઠોઠું માનવું નથી. પ્રકારની સામે અધિકાર ટકી શકતો નથી. રામની વિરુદ્ધ રાવણ લડી શકતો નથી. પણ જે અનુન વિરુદ્ધ બીજને ઊભા કરાય તો યુદ્ધ થઈ શકે. સારા શબ્દની સામે સારો શબ્દ ગોઠવીને જ યુદ્ધ થઈ શકે.—રામ રાવણની લડાઈ એક વિચિત્ર વાત છે. સરજ અને અંધારા વચ્ચે ભયંકર યુદ્ધ મચ્યું, એમાં સૂર્ય પર અધિકારનું લશ્કર ઘૂમી પડ્યું અને અંતે સૂર્યના હિરણ્ય એમનો નાશ થયો. આવી વાત આપણે માંડીએ તો એ દેવળ વર્ણન થયું. કારણ, સૂર્યના ઊગવાની સાથે જ અધિકારને જાગી જવું પડે છે. તેથી જ રીતે રામનો ઉદય થતા જ રાવણ ખતમ થાય છે. સરજ સામે

અંધારું ટકી જ ન શકે. એ જ રીતે રામ સામે રાવણ ન ટકી શકે, અને સમતાની સામે અસમતા ટકી ન શકે. પણ આપણે સમતાની સામે ક્ષમતાનો મોરચો માંડીએ તો લડાઈ જામવાનો સંભવ ખરો. ક્ષમતાવાળા કહે છે કે ક્ષમતા સારું જમીનના મોટા મોટા ટુકડા હોવા જોઈએ ત્યારે એથી જુદો મત ધરાવનાર કહે છે કે અમે સમતા એવી તો સફાઈથી લાવીશું કે એમાં ક્ષમતા પણ આવી જતી હશે. જ્યાં સમતા છે ત્યાં ક્ષમતા પણ આવશે : યત્ર યોગેશ્વરઃ કૃષ્ણો યત્ર પાથો ધનુર્ધરઃ ।

મનુષ્યોના સવાલને એક બાજુથી જ લઈને, અને દિસક પદ્ધતિથી ઉઠેલવા મથનાર કદી સફળ થવાના નથી. એનાથી તો વુઠસાન જ પહોંચવાનું. મારે આ કામ એવી કુશળતાથી પાર પાડવું છે કે મનુષ્યોનું દુઃખ લાગે અને છતાં ક્ષમતા વગેરે ગુણો પણ જળવાય.

મૂડીવાદી સમાજમાં કેટલાંક માથાં તો કેટલાક હાથ

આળે આપું ભારત મનુષ્ય બની ગયું છે. ભારતચરણી જુદિનો ઉપોચાર કરી જણના નથી. લાખોને આપણે શિક્ષણથી અજાણ રાખ્યા છે. એ બધા ધન, માન અને જ્ઞાન વચ્ચેના છે. દરેક એમનામાં ક્ષમતા આવશે શી રીતે ? આળે મામમાં સારો સુધાર પણ શોધ્યો નહીં જડે. ચરખાનો કોષ નવો નમૂનો ધડવો હોય તો તે ગામનો કોઈ સુધાર ધડી આપે તેમ નથી. એટલા સારું તો આપણે એને પાંચ વર્ષ સુધી તાલીમ આપવી પડે છે. આપણે કારીગર વર્ગ તો 'અનસિક્કન્ડ'—અણધર મનુષ્ય છે. એને નથી જ્ઞાન, નથી કોઈ પ્રતિષ્ઠા કે નથી કોઈ ધ્યેય. મૂડીવાદી સમાજમાં કેટલાક એવા હોય છે કે જો કેવળ જુદિનું જ કામ કરે છે. જ્યારે કેટલાક કેવળ ચંત્રની જેમ કામ કરે છે, એ પોતાની અકલ કામે લગાડી ચક્રતા જ નથી. એક જણને અંધુમાં છેડ પાડવાનું સોંપ્યું હોય તો એ પાંચ પાંચ દુનિયર અંધુમાં છેડ જ પાડ્યા કરશે. જિંદગીભર એ જ કામ કરતો રહેશે. ક્ષમતાવાળાઓનું કહેવું છે કે આ પ્રમાણે કામની ફાજવણી કરવાથી ક્ષમતા અને કુશળતા આવે છે. એ લોકો મનુષ્ય-જીવનને સર્વાર્થીજી બનવા દેતા જ નથી. આમ મૂડીવાદી સમાજમાં કેટલાક જણ 'હેડ્સ'—

માર્ગ હોય છે તો ટેટલાક જણ 'હેન્ડ્સ' - હાથ હોય છે. દા. ત. મિલકેન્ડસ-મિલમજૂર, હેડમાસ્ટર, હેડકલાક વગેરે. એનો અર્થ એ કે એક બોજુ બધા માર્ગા જ માર્ગા, પછી ભલેને એ માર્ગાભારે થઈ જાય, અને બીજા બોજુ બધા હાથ જ હાથ. અને એમનું કહેવું એમ છે કે આમ કરવાથી ક્ષમતા આવે છે. એમની દૃષ્ટિએ સર્વાંગ-પરિપૂર્ણ મનુષ્ય ક્ષમતાની વિરુદ્ધ છે.

સાર્વવશ્વિક ધર્મ

ચાતુર્વર્ણ્યમાં ટેટલાકની કલ્પના એવી હતી કે બ્રાહ્મણ ભંગીનું કામ નહીં કરે. પણ એ ખોટું છે. ચાતુર્વર્ણ્યનો સાચો અર્થ તો એ છે કે ચારે વર્ણમાં ચારે વર્ણ હોય; એકમાં એક પ્રધાન હશે અને બાકીના ગૌણ હશે. ભગવાન કૃષ્ણ યુદ્ધ વખતે ખાલી લડવાનું જ કામ નહોતા કરતા, ઘોડાને નવરાંવવાનું અને ખરેખરે કરવાનું કામ પણ કરતા હતા. તે વખતે એમણે એમ નહોતું કહ્યું કે આ ક્ષત્રિયનું કામ નથી. અને જ્યારે અર્જુનનો મોહ-નિરસન કરવાનું કામ આવી પડ્યું ત્યારે એમણે એ પણ બ્રહ્મચર્ય. તે વખતે એમણે એમ ન કહ્યું કે આ તો બ્રાહ્મણનું કામ છે, માટે તું તારી શંકા લખને ઠાક બ્રાહ્મણ પાસે જા. કૃષ્ણ ભગવાન ખપ પડ્યે ગોવાળીયા બની જતા, ખપ પડ્યે બ્રાહ્મણ અને ખપ પડ્યે યદુ બની જતા. ક્ષત્રિય તો એ હતા જ. એટલે લડવાનું કામ તો એમને કરવું જ પડ્યું. તો આમ ચાતુર્વર્ણ્યમાં દરેકનું પોતપોતાનું કામ હોય છે અને તે દરેકે કરવાનું હોય છે. પણ, ઉપરાંત બીજાં કામો પણ એ કરે છે.

એક વાર એક મણિતના પ્રેદેસરને કોઇએ પૂછ્યું કે ફેજાબાદનું સ્ટેશન ક્યાં આવ્યું? તો કહે, 'હું' ભૂગોળ નથી જાણતો.' જો એ આમ જ વાત કરે તો એ એક સારો નાગરિક ન કહેવાય. મણિતનો પ્રેદેસર હોય તોયે એને ભૂગોળનું સામાન્ય જ્ઞાન તો હોવું જ ધટે. શાસ્ત્રોમાં કહેવાયું છે કે : ધર્મોઽયમ્ સાર્વવાર્ણિકઃ સૌને સમાન યુજ્ય આવશ્યક છે. આમ છતાં દરેકના પોતપોતાના વર્ણ પ્રમાણે અલગ અલગ યુજ્ય હોય છે. એટલે વિશેષતા જાળવી રાખીને દરેકને પરિપૂર્ણ માનવ બનાવવો એ એનો ઉદ્દેશ છે. બધાને મન, હાથ, માર્ગ વગેરે બધા જ અવયવો મળ્યાં છે; માટે બધાએ બધા કામો કરવા જોઈએ. આમ છતાં એ ઠાક એક કામ પાછળ વધારે સમય આપી શકે છે.

અધારું ટકી જ ન શકે. એ જ રીતે રામ સામે રાવણ ન ટકી શકે, અને સમતાની સામે અસમતા ટકી ન શકે. પણ આપણે સમતાની સામે ક્ષમતાનો મોરચો માંડીએ તો લડાઈ જામવાનો સંભવ ખરો. ક્ષમતાવાળા કહે છે કે ક્ષમતા સારું જમીનના મોટા મોટા ટુકડા હોવા જોઈએ ત્યારે એથી જુદો મત ધરાવનારા કહે છે કે અમે સમતા એવી તો સફાઈથી લાવીશું કે એમાં ક્ષમતા પણ આવી જતી હશે. જ્યાં સમતા છે ત્યાં ક્ષમતા પણ આવશે : યજ્ઞ યોગેશ્વરઃ કૃષ્ણો યજ્ઞ પાથો ઘનુર્ધરઃ ।

મનૂરોના સવાલને એક બાજુથી જ લઈને, અને વિસૃત પદ્ધતિથી ઉલ્લવા મથનાર કદી સફળ થવાના નથી. એનાથી તો નુકસાન જ પહોંચવાનું. મારે આ કામ એવી કુશળતાથી પાર પાડવું છે કે મનૂરોનું દુઃખ ભાગે અને છતાં ક્ષમતા વગેરે શુભો પણ જળવાય.

મૂડીવાદી સમાજમાં કેટલાંક માયાં તો કેટલાક હાથ

આજે આપું ભારત મનૂર બની ગયું છે. ભારતવાસી સુદ્ધિનો ઉપયોગ કરી જણતા નથી. લાખોને આપણે શિક્ષણથી અજાણા રાખ્યા છે. એ બધા ધન, માન અને જ્ઞાન વમરના છે. હવે એમનામાં ક્ષમતા આવશે શી રીતે ? આજે આમમાં સારો સુધાર પણ શોધ્યો નહીં જડે. ચરખાનો ટાંક નવો નમૂનો ધડવો હોય તો તે મામનો ટાંક સુધાર ધડી આપે તેમ નથી. એટલા સારું તો આપણે એને પાંચ વર્ષ સુધી તાલીમ આપવી પડે છે. આપણો કારીબર વર્ગ તો 'અનરિકલ્ડ'—અણધડ મનૂર છે. એને નથી જ્ઞાન, નથી ટાંક પ્રતિષ્ઠા કે નથી ટાંક ધ્યેય. મૂડીવાદી સમાજમાં કેટલાક એવા હોય છે કે જે કેવળ સુદ્ધિનું જ કામ કરે છે. જ્યારે કેટલાક કેવળ યંત્રની જેમ કામ કરે છે, એ પોતાની અકલ કામે લગાડી શકતા જ નથી. એક જણને અપુમાં છેડ પાડવાનું સોંપું હોય તો એ પાંચ પાંચ દહાસ અપુમાં છેડ જ પાડ્યા કરશે. જિંદગીભર એ જ કામ કરતો રહેશે. ક્ષમતાવાળાઓનું કહેવું છે કે આ પ્રમાણે કામની ફાજરણી કરવાથી ક્ષમતા અને કુશળતા આવે છે. એ લોકો મનુષ્ય-જીવનને સર્વાંગીણ બનવા દેતા જ નથી. આમ મૂડીવાદી સમાજમાં કેટલાક જણ 'હેલ્પ'—

માર્ગા હોય છે તો કેટલાક જણ 'હેન્ડ્સ'-હાથ હોય છે. દા. ત. મિલહેન્ડ્સ-મિલમજૂર, હેડમાસ્ટર, હેડક્લાર્ક વગેરે. એનો અર્થ એ કે એક બીજા બધાં માર્યા જ માર્યા, પછી ભલેને એ માથામારે થઈ જાય, અને બીજા બીજા બધા હાથ જ હાથ. અને એમનું કહેવું એમ છે કે આમ કરવાથી ક્ષમતા આવે છે. એમની દૃષ્ટિએ સર્વાંગ-પરિપૂર્ણ મનુષ્ય ક્ષમતાની વિરુદ્ધ છે.

સાર્વવર્ણિક ધર્મ

ચાતુર્વર્ણ્યમાં કેટલાકની કલ્પના એવી હતી કે બ્રાહ્મણ ભંગીનું કામ નહીં કરે. પણ એ ખોટું છે. ચાતુર્વર્ણ્યનો સાચો અર્થ તો એ છે કે ચાર વર્ણમાં ચારે વર્ણ હોય; એકમાં એક પ્રધાન હશે અને બાકીના ગૌણ હશે. ભગવાન કૃષ્ણ યુદ્ધ વખતે ખાલી લડવાનું જ કામ નહોતા કરતા, ધોડાને નવરાંવવાનું અને ખરેખર કરવાનું કામ પણ કરતા હતા. તે વખતે એમણે એમ નહોતું કહ્યું કે આ ક્ષત્રિયનું કામ નથી. અને ત્યારે અર્જુનનો મોહ-નિરસન કરવાનું કામ આવી પડ્યું ત્યારે એમણે એ પણ બજાવ્યું. તે વખતે એમણે એમ ન કહ્યું કે આ તો બ્રાહ્મણનું કામ છે, માટે તું તારી શંકા લખને ઠાણ બ્રાહ્મણ પાસે જા. કૃષ્ણ ભગવાન ખપ પડ્યે ગોવાળીયા બની જતા, ખપ પડ્યે બ્રાહ્મણ અને ખપ પડ્યે શૂદ્ર બની જતા. ક્ષત્રિય તો એ હતા જ. એટલે લડવાનું કામ તો એમને કરવું જ પડ્યું. તો આમ ચાતુર્વર્ણ્યમાં દરેકનું પોતપોતાનું કામ હોય છે અને તે દરેકે કરવાનું હોય છે. પણ, ઉપરાંત બીજાં કામો પણ એ કરે છે.

એક વાર એક ગણિતના પ્રોફેસરને કોઈએ પૂછ્યું કે ફ્રેન્ચનાં સ્ટેશન ક્યાં આવ્યું? તો કહે, 'હું બૂગોળ નથી જાણતો.' એ એ આમ જ વાત કરે તો એ એક સારો નાગરિક ન કહેવાય. ગણિતનો પ્રોફેસર હોય તોયે એને બૂગોળનું સામાન્ય જ્ઞાન તો હોવું જ ધરે. શાસ્ત્રોમાં કહેવાયું છે કે : ધર્મોઽયમ્ સાર્વવર્ણિકઃ સૌને સમાન યુજ્ય આવશ્યક છે. આમ છતાં દરેકના પોતપોતાના વર્ણ પ્રમાણે અલગ અલગ યુજ્ય હોય છે. એટલે વિશેષતા જાળવી રાખીને દરેકને પરિપૂર્ણ માનવ બનાવવો એ એનો ઉદ્દેશ છે. બધાને મન, હાથ, માથું વગેરે બધા જ અવયવો મળ્યાં છે; માટે બધાએ બધા કામો કરવા જોઈએ. આમ છતાં એ કોઈ એક કામ પાછળ વધારે સમય આપી શકે છે.

માલિક-પ્રધાન મજૂર, મજૂર-પ્રધાન માલિક

હું ઈચ્છું છું કે આ માલિક-મજૂરના ભેદ મટે, એનો અર્થ એમ નથી કે આપણે માલિકની અક્ષતનો ઉપયોગ નથી કરવો. જે માલિક હશે એ મજૂર પણ હશે અને મજૂર હશે એ માલિક પણ હશે. કેટલાક માલિક-પ્રધાન મજૂર હશે. એ લોકોએ હાથનું-મજૂરીનું કામ કરતાં છતાં બુદ્ધિના કામ તરફ વધારે ધ્યાન આપવાનું રહેશે, અને કેટલાક મજૂર-પ્રધાન માલિક હશે. એ લોકો બુદ્ધિનું કામ કરતાં છતાં હાથના કામ પર વધારે ધ્યાન આપશે. બુદ્ધિ-પ્રધાન શરીરશ્રમ કરનારા, અને શ્રમપ્રધાન બુદ્ધિનું કામ કરવાવાળા હોય એવી અવસ્થા સમાજમાં હોવી જોઈએ. લગવાનને જે આવું નહોતું જોઈતું તે એ કેટલાકને કેવળ બુદ્ધિ જ આપત તો કેટલાકને કેવળ હાથ. એ રાહ અને કેટલી જેમ બધાને જ અધૂરા ધડત પણ એણે તો બધાને જ પરિપૂર્ણ ધડયા, તે એટલા સારુ કે બધા પરિપૂર્ણ જીવન જીવી શકે.

મારે માલિક-મજૂરનો ભેદ મટાડવો છે એનો અર્થ એમ નથી કે આપણે મજૂરની શ્રમ-શક્તિ અને માલિકની વ્યવસ્થા-શક્તિનો વિકાસ નથી સાધવો. આપણે બન્નેની બન્ને પ્રકારની શક્તિઓનો વિકાસ કરવો છે. આપણે તો સમતા પણ સાધવી છે અને સમતા પણ રાખવી છે.

દિનપાઠ, ૧-૪-૧૯૫૨

ધમ્મો ઇનન્તનો । વેરથી વેર શમતું નથી. ગમે તેટલા ફાંફા મારો, અગ્નિ ઠારવા ધી નહીં, પાણી જ નોંછએ. અદાવતથી અદાવત મટતી નથી. વેરથી વેરથી શમતું નથી. દુશ્મનાવટ દુશ્મનાવટથી વધે જ છે. આ એમના ઉપદેશનો સાર છે. એમના શબ્દોમાં રહેલી શક્તિનું જ્ઞાન લોકોને આજે યવા માંડ્યું છે.

આજે આખી દુનિયાના જીવનમાં બાથબાથ અને અસંતોષનો અનુભવ થઈ રહ્યો છે. અનેક અધરા સવાલો આપણી સામે ખડા છે. સમાજના નેતાઓ જ્યારે આ સવાલોનું ચિંતન કરવા બેસે છે ત્યારે એમને ભગવાન શુદ્ધની પદ્ધતિ યાદ આવે છે. એમને લાગે છે કે એ જ પદ્ધતિ આજે કામે લગાડવી પડશે, નહીં તો એટમ બોમ અને હાઇડ્રોજન બોમથી દુનિયાની શક્તિનો નાશ થશે. એવો કાર્યક્રમ (બોમવાળો) દુનિયાની શક્તિનો નાશ કરવાનો કાર્યક્રમ હશે. દુનિયાને આજે દેખાઈ રહ્યું છે કે શુદ્ધના માર્ગે આમળ નહીં વધીએ તો 'મેલ કરવંત મોચીડાનો મોચીડો' જેવી દશા થવાની છે. આજે નારિતકો પણ શુદ્ધમાં શ્રદ્ધા ધરાવવા લાગ્યા છે. વયલાં પચ્ચીસસો વર્ષ ભગવાન શુદ્ધ ગર્ભાવસ્થામાં હતા. પણ આજે હવે શુદ્ધ ભગવાનના વિચારોને અંકુર કૂટવા માંડ્યા છે.

એમણે જે ઉપદેશ દીધો તે એમના જ્ઞાનાના પશુ નવો નહોતો. સેંકડો સંતોએ એ જ ઉપદેશ દીધો હતો. વેરથી વેર શમતું નથી એ એમની વાત નવી નહોતી. અહીં તમામ પ્રકારનું તંત્રચાલન, સેંકડો વર્ષોનો અનુભવ, આત્મા-અનાત્મા વિવેક, વેદ, ઉપનિષદ્, સાંખ્ય, ગીતા વગેરે રચાઈ ચૂક્યા હતા. અને આ બધાએ આપણને નિર્વેરતાનો ઉપદેશ દીધો હતો. ઋષિઓએ ગાયું છે :

મિત્રત્વ મા ચક્ષુષા સર્વાણિ ભૂતાનિ સમીક્ષન્તામ્ ।

મિત્રત્વ બહમ્ ચક્ષુષા સર્વાણિ ભૂતાનિ સમીક્ષે ॥

દુનિયા મારા બધી મિત્ર-ભાવે જુએ એવી ઇચ્છા હોય તો આપણે પણ એમના તરફ મિત્ર ભાવે જોવું રહ્યું.

વ્યક્તિગત જીવનમાં અહિંસા

વિચારણે તો શુદ્ધ ભગવાનની વાત બધી બાજુએ ફેલાઈ, પણ દુનિયાના જે સવાલો છે તે બધા શી રીતે જાહેર ? શિક્ષણનો સવાલ, અત્તનો સવાલ, વસ્ત્રનો સવાલ વગેરે ડેટલાયે સવાલો છે. આ બધા સામાજિક સવાલો ઉકેલવામાં અક્રોધ, નિર્દેશતા વગેરે ડેવી રીતે લાગુ કરી શકાય એ વિષે આજે માનવ-સમાજ ગડમથલમાં હતા. પણ વચગાળામાં ડેટલાક લોકોએ સિદ્ધ કરી દેખાડ્યું કે અક્રોધથી ક્રોધ, નિર્ભયતાથી ભય અને પ્રેમથી દ્વેષ જીતી શકાય છે. પણ આ બધા પ્રયોગો વ્યક્તિગત જીવનમાં થયા હતા એનો સામાજિક પ્રયોગ થવો હજી બાકી હતો.

વિજ્ઞાનમાં થાય છે, તે બધા પ્રયોગો પહેલાં તો નાને પાયે પ્રયોગશાળામાં થાય છે. કેમકે સિદ્ધાંત પ્રયોગશાળામાં સિદ્ધ થયો, ત્યાર પછી એનો વ્યાપક અમલ શી રીતે થાય એ વિષે વિચાર થાય છે. મનુષ્યનું વ્યક્તિગત જીવન પણ એક પ્રયોગશાળા જ છે, નિર્દેશતાનો સિદ્ધાંત સૌ પર જીત મેળવવાનો છે જ, અને સંતોએ એ સિદ્ધાંત વ્યક્તિગત જીવનમાં સિદ્ધ કરી દેખાડ્યો છે.

મારો એવો દાવો નથી કે આઝાદી મળી તે આપણી અદ્વિસાને કારણે મળી. એવો દાવો બરાબર નહીં થાય. ગીતાએ કહ્યું છે કે કોઈ પણ કામ પાંચ કારણોસર થાય છે. એટલે આપણા અદ્વિસક પ્રયોગથી જ આઝાદી મળી એમ કહેવું અદ્વિસક લેખારો. પણ અદ્વિસાત્મક લડાઈ એ એક મોટું કારણ હતું એમ તો આપણે જરૂર કહી શકીએ. દુનિયાનો ઇતિહાસ લખનારાને લખવું પડશે કે હિંદુસ્તાનનો રાજકીય સવાલ નૈતિક રીતે કિદ્દરો હતો. અને એ માટે પ્રયત્ન કરનારાઓને જે યશ મળ્યો તે એટલો અપૂર્વ અને અદ્વિસુત છે કે દુનિયા આખીનું ધ્યાન એના તરફ ખેંચાયું છે. આમ આપણે એક અત્યંત બળવાન રાષ્ટ્ર પાસેથી આપણી સ્વતંત્રતા મેળવી છે.

નૈતિકતામાં એકની જીતમાં બીજાની હાર નથી હોતી

બીજા એક ચમત્કાર આ દેશમાં થયો. આટલું મોટું સામ્રાજ્ય જેમાં સુધે કદી આયમતો નહોતો તે અહીંથી ઉચાળા બાધીને ઊપડી ગયું. એણે એક તારીખ દર્શાવી ને બરાબર તે પહેલાં અહીંથી ચાલી ગયું. એટલે હું માનું છું કે આપણે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જે અદ્વિસક પદ્ધતિ અપનાવી તેનો જેટલો મદદમા છે, તેટલો જ મદદમા અમેરિકાએ અહીંથી એક દરેક તારીખે પોતાનો રાજદારબાર સમેટી લીધો તેનો પણ છે. ઇતિહાસકારો અને નૈતિકતાનો એક અદ્વિસુત વિશ્વ લેખારો. એથી પણ વધારે ચમત્કારિક ઘટના એ થઈ કે આ બાબુ મહાન્ટએટને હિંદુસ્તાનનો કારકાર હિંદુસ્તાનના સોહાના દાયમાં સોંપ્યો ને ત્યાં જ આપણા માણસોએ એમને મવનર-જનરલ તરીકે રોક્યા. નૈતિક વિશ્વનો આથી મોટો દાખલો બીજા કોઈ દોષ ન સો. નૈતિક પદ્ધતિની ખૂબી જ એ છે કે એમાં જીતવાવાળો તો જીતે જ છે, પણ જે જીતે નથી તે પણ જીતે છે. એકની હારમાં બીજાની જીત નથી હોતી. આપણને ઇમેંડ તરફથી ખૂબ દુઃખ ભોગવવું પડ્યું, અને ડેટલીયે ચાનનાએ ભોગવવી પડી, છતાં પણ તમે જુઓ છો કે એમને માટે આજે આપણા રિલમાં દુશ્મનાવટ નથી. બીજા દેશમાં કોઈ પણ લાઈ પડી આવો સદ્ભાવ પેદા નથી થયો. આ ઘટનાનું શાંતિથી સંશોધન કરો.

વ્યક્તિગત જીવનમાં અહિંસા

વિચારણે તો બુદ્ધ ભગવાનની વાત બધી બાજુએ ફેલાઈ, પણ દુનિયાના જે સવાલો છે તે બધા શી રીતે જાહેર ? શિક્ષણનો સવાલ, અતનો સવાલ, વસ્ત્રનો સવાલ વગેરે ઠેકલાયે સવાલો છે. આ બધા સામાજિક સવાલો ઉકેલવામાં અક્રોધ, નિર્વેરતા વગેરે કેવી રીતે લાગુ કરી શકાય એ વિશે આજે માનવ-સમાજ ગડમથલમાં હતો. પણ વચગાળામાં ઠેકલાક લોકોએ સિદ્ધ કરી દેખાડ્યું કે અક્રોધથી ક્રોધ, નિર્ભયતાથી ભય અને પ્રેમથી દ્વેષ જીતી શકાય છે. પણ આ બધા પ્રયોગો વ્યક્તિગત જીવનમાં થયા હતા. એનો સામાજિક પ્રયોગ થવો હજી બાકી હતો.

વિજ્ઞાનમાં થાય છે તે બધા પ્રયોગો પહેલાં તો નાને પાયે પ્રયોગશાળામાં થાય છે. 'કોઈ સિદ્ધાંત પ્રયોગશાળામાં સિદ્ધ થયો, ત્યાર પછી એનો વ્યાપક અમલ શી રીતે થાય એ વિશે વિચાર થાય છે. મનુષ્યનું વ્યક્તિગત જીવન પણ એક પ્રયોગશાળા જ છે. નિર્વેરતાનો સિદ્ધાંત સૌ પર જીત મેળવવાનો છે જ, અને સંતોએ એ સિદ્ધાંત વ્યક્તિગત જીવનમાં સિદ્ધ કરી દેખાડ્યો છે.

અહિંસાનો પ્રથમ સામુદાયિક પ્રયોગ

આ દરમિયાન દુનિયામાં વિજ્ઞાને પ્રગતિ કરી. વિજ્ઞાનની શક્તિથી લોકોએ અનેક દેશ પર પોતાનો કબજો કર્યો. અંગ્રેજો અહીં આવ્યા તે અહીંના રણીધણી બની બેઠા. એમણે એક ચમત્કાર કર્યો. એમણે હિંદુસ્તાનના બધા લોકો પાંસેથી હથિયાર પડાવી લીધાં. આ એક એવો બનાવ હતો કે જે મૂંઝે મોઢે એ સ્વીકારી લીધો હોત તો દેશે સદાને માટે ગુલામી વેઠવી પડત. પણ જેની પાછળ હજારો વર્ષનો અનુભવ પડ્યો છે તે પ્રભ સદાકાળ માટે ગુલામ ન રહી શકે. નિઃશસ્ત્ર હોવા છતાં આપણે ખડા ચમત્કાર અને ગુલામીની સંકલ્પો તોડી મોઢળા ચમત્કાર એવા કોઈ શક્તિની આપણે જરૂર હતી. તેથી જે સિદ્ધાંત સંતોએ પોતાના જીવનમાં સિદ્ધ કરી દેખાડ્યો હતો તે જ સામાજિક જીવનમાં અજમાવાયો. પરિણામ એ આવ્યું કે આપણને સ્વતંત્રતા મળી.

મારો એવો દાવો નથી કે આઝાદી મળી તે આપણી અદ્વિસાને કારણે મળી, એવો દાવો બરાબર નહીં થાય. ગીતાએ કહ્યું છે કે મોઢ પણ કામ પાંચ કારણોસર થાય છે. એટલે આપણા અદ્વિસક પ્રયોગથી જ આઝાદી મળી એમ કહેવું અઘંકાર લેખારો. પણ અદ્વિસાત્મક લડાઈ એ એક મોટું કારણ હતું એમ તો આપણે જરૂર કહી શકીએ. દુનિયાનો ઇતિહાસ લખનારાને લખવું પડશે કે હિંદુસ્તાનનો રાજકીય સવાલ નૈતિક રીતે ઊકલ્યો હતો. અને એ માટે પ્રયત્ન કરનારાઓને જે યશ મળ્યો તે એટલો અપૂર્વ અને અદ્વિસુત છે કે દુનિયા આખીનું ધ્યાન એના તરફ ખેંચાયું છે. આમ આપણે એક અત્યંત બળવાન રાષ્ટ્ર પાસેથી આપણી સ્વતંત્રતા મેળવી છે.

નૈતિકતામાં એકની જીતમાં બીજાની હાર નથી હોતી

બીજે એક ચમત્કાર આ દેશમાં થયો. આટલું મોટું સામાન્ય જેમાં સૂચક કદી આવ્યમતો નહોતો તે અદ્વિસા ઉચાળા બાધીને ઊપડી ગયું. એણે એક તારીખ દર્શાવી ને બરાબર તે પહેલાં અદ્વિસા આવી ગયું. એટલે હું માનું છું કે આપણે સ્વતંત્રતા પ્રાપ્ત કરવા માટે જે અદ્વિસક પદ્ધતિ અપનાવી તેનો જોડો ભદિમા છે, તેટલો જ ભદિમા અમેજોએ અદ્વિસા એક દરાવેલી તારીખે પોતાનો રાજકારણાર સમેટી લીધો તેનો પણ છે. ઇતિહાસકારો આને નૈતિકતાનો એક અદ્વિસુત વિશ્વ લેખાવશે. એથી પણ વધારે ચમત્કારિક ઘટના એ થઈ કે આ બાબુ માહિન્દ્રેએ હિંદુસ્તાનનો કારભાર હિંદુસ્તાનના સોફાના દાયમાં સોંપ્યો ને ત્યાં જ આપણા માણસોએ એમને ગવર્નર-જનરલ તરીકે રોક્યા. નૈતિક વિશ્વનો આથી મોટો દાખલો બીજો કોઈ હોઈ ન શકે. નૈતિક પદ્ધતિની ખૂબી જ એ છે કે એમાં જીતરાવાલો તો જીતે જ છે, પણ જે જીતે નથી તે પણ જીતે છે. એકની દારમાં બીજાની જીત નથી હોતી. આપણને ઇંગ્લેંડ તરફથી ખૂબ દુઃખ ભોગવવું પડ્યું, અને ડેટલીયે યાતનાએ ભોગવવી પડી, જ્યાં પણ તમે જુઓ છો કે એમને માટે આજે આપણા દિલમાં દુઃખનાવટ નથી. બીજે ક્યાંય મોઈ પણ લગાઈ પડી આવો સદ્ભાવ પેદા નથી થયો. આ ઘટનાનું ઇતિહાસ સંરોધન કરો.

હિંસા કે અહિંસા નક્કી કરી લેવાની વેળા

હવે એક રાજ્ય મધ્યે છે ને બીજું મધ્યે છે, ત્યારે વિચારી લેવાની વેળા આવી છે કે આપણે કેવી સમાજ-રચના કરવી જોઈએ. એટલે કે આ સંધ્યાની વેળા છે, ધ્યાનની વેળા છે. આજે આપણી સામે અનેક માર્ગ ઉઘાડા પડ્યા છે. એમાં કયે માર્ગે જવું તે આપણે નક્કી કરવાનું છે. એ નક્કી કરતી વખતે અત્યારે આપણે જે ધટનાની ઓરવપૂર્વક વાત કાઢી તે બૂલાવી ન જોઈએ. એ કોઈ નાનીસૂતી ધટના નથી. આપણને એ બૂલવી નહીં પાલવે, તેથી આપણી સૌની સામે એક ભારે મોટો સવાલ ખડો છે કે આપણી આર્થિક અને સામાજિક રચના કરવામાં કઈ પદ્ધતિ અપનાવવી.

ગાંધીજી હતા ત્યારે આપણે અહિંસક પદ્ધતિ અપનાવી. પણ એમાં કશું નવંજી નહોતું કારણ કે એ વખતે આપણે લાચાર હતાં. આપણે એ માર્ગે ન જાત તો માર આઈ બેસતા. કોઈ હિંસક માર્ગ આપણે માટે ઉઘાડો નહોતો. એટલે જે પદ્ધતિ આપણે અપનાવી તે અશરણું શરણ હતું, અનિકતાની મતિ હતી, એ અનાયતો આશ્રય હતો. પણ આપણને ગાંધીજીની પેતાગીરી મળી. આપણે વિચારી નક્કી કર્યું કે એ પદ્ધતિ અપનાવવી. હિંસામાં આપણા કરતાં આપણા દુશ્મનો બળિયા હતા. એટલે આપણી સામે એક જ ખારી હતી-ક્યાં તો સ્વતંત્રતાનાં શમણાં પડતાં કરી ગુપચૂપ નીચી મૂકીએ ગુલામી સ્વીકારી લેવો અને ક્યાં તો અહિંસક સામના માટે કમર કસવી. એ વખતે આ કે પેલું એવી પસંદગી કરવાનો સવાલ જ નહોતો. પણ આજે વાત જુદી છે, હવે આપણે પસંદગી કરી શકીએ છીએ. હવે તો આપણને ફાવે તો હિંસાની પદ્ધતિ અપનાવીએ અને ફાવે તો અહિંસાની પદ્ધતિ અપનાવી શકીએ છીએ. ફાવે તો લશ્કરમાં જરૂરી કરી શકીએ, નૌકાદળ અને હવાઈદળ પણ વધારી શકીએ, દેશવાસીઓને પેટપૂર રોટલા ન મળે તોયે આ લશ્કરને ખાતર પેટે પાટા બાંધવા દાકલ કરી શકીએ, અને ફાવે તો અહિંસાનો માર્ગ પણ લઈ શકીએ છીએ. પસંદગી કરવાની સત્તા આજે આપણા હાથમાં છે. પહેલાં લાચારી હતી પણ આજે એ રહી નથી.

હિંસાનું પરિણામ : ગુલામી અથવા દુનિયાને માથે જોખમ

આને ગંધીજી રહ્યા નથી ત્યારે આપણે ખુલ્લા દિલે, મોકળા મને, ટાંપ પણ જનના દામદમાણ વિના નિર્ણય કરી શકીએ તેમ હીએ. જાણે, એટલા જ ખાતર ભગવાને આપણા વચ્ચેથી ગંધીજીને ઉઠાવી લીધા. હવે એમની શેઠ આપણા પર પડે તેમ નથી. હવે જો આપણે હિંસામાં માનતા હોઈએ તો અમેરિકા કે રશિયાને ગુરુ માનવા પડશે. એમાંથી ગમે તે એક પાસે કાન ફુંકાવી, એના એલા બની સ્વતંત્રતાપૂર્વક ગમે તે એકની ગુલામી સ્વીકારવી પડશે. સવાલ માત્ર એટલો છે કે સ્વતંત્રતાપૂર્વક ટાંપના એલા મૂંઠાવું છે કે નહીં? એમના 'કેંપ-ફોલોઅર' - જાવણીના અનુયાયી-બનીને વાંસે વાંસે જવાથી આપણી શક્તિ વધે તેમ છે? એમનો તાકાતના ફૂવામાંથી આપણો હવાડો ભરતા ભરતા સેંકડો વર્ષ નીકળી જશે અને છતાં એમ બને કે એમનાથી વધારે શક્તિશાળી આપણે ન થઈ શકીએ. અને પરિણામ એ આવશે કે હિન્દુસ્તાને ફરીથી ગુલામ બનીને રહેવું પડશે અને ધારે કે અમેરિકા અને રશિયા કરતાં પણ આપણે વધારે બળિયા થઈ પડ્યા તો દુનિયાને માથે જોખમરૂપ બનીશું. એટલે હવે આપણી સામે સવાલ એ છે કે સ્વતંત્રતાને નામે આપણે ગુલામ બનવું છે કે દુનિયાને માથે જોખમરૂપ બનવું છે? આપણે આ વિષે જાંઝાણથી વિચારવું પડશે.

હિંસાના માર્ગે ભારતના ટુકડા થઈ જશે

આને હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર હોવા છતાં અનાજ અને કાપડ બહારથી મંગાવવા પડે છે. આને હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર છે છતાં શસ્ત્ર અને સેનાપતિઓ બહારથી લાવવા પડે છે. આને હિન્દુસ્તાન સ્વતંત્ર છે છતાં શિક્ષણ માટે આપણે બહારના દેશો પર આધાર રાખવો પડે છે. તો શું આપણે આઝાદીની સાથે સાથે સ્વતંત્રતાપૂર્વક ગુલામ બનીને રહેવું છે? આને આ સવાલ આપણી સામે આવીને ખડો છે. ભગવાને હિન્દુસ્તાનનું નસીમ એવું ઘડ્યું છે કે ક્યાં તો એણે અહિંસાના માર્ગે શ્રદ્ધાપૂર્વક આલવું જોઈએ, અથવા તો ન સોડો. હિંસામાં મોટા પંડિત છે તેમની ગુલામી

સ્વીકારવી નોંધએ. કારણ, હિન્દુસ્તાન વિવિધતાવાળો દેશ છે, એક ઉપખંડ છે. અહીં અનેક ધર્મ, અનેક ભાષા, અનેક પ્રાંત અને જાત-જાતના ને જાતજાતના રીતરિવાજો છે અહીંના એકેક પ્રાંત યુરોપના મોટા મોટા દેશ જેવડો છે. આવી પર્યંગી પ્રજાને આપણે હિંસક પદ્ધતિથી એકરસ રાખી શકીશું? આપણી સામે રોજ રોજ નવા નવા સવાલો ઊભા થતા જાય છે. કેટલાકને પ્રાદેશિક સ્વતંત્રતા નોંધએ છે, તે શું હિંસક પદ્ધતિથી સ્વતંત્ર પ્રદેશની રચના થઈ શકશે ખરી?

અને હિંસાત્મક માર્ગને આપણે ઠીક લેખતા હોઈએ તો આપણે કબૂલવું રહ્યું કે માધીનો હત્યારો પુણ્યશાળી હતો. એનો વિચાર બંને ખોટો હોય, પણ એ હતો તો પ્રામાણિક. સારા અને સાચા ચિંતાર સારુ આપણે હિંસક માર્ગ અપનાવવો ઠીક માનતા હોઈએ તો કહેવું પડશે કે માધીની હત્યા કરનારાએ ભારે મોટો ત્યાગ કર્યો હતો. પ્રામાણિક વિચાર ધરાવનારાઓ જો એ વિચારને અમલમાં મૂકવા માટે હિંસક માર્ગો અપનાવી શકે તો મારે કહેવું પડશે કે હિન્દુસ્તાનના ટુકડા ટુકડા થઈ જશે, એ મજબૂત નહીં રહી શકે. હિંસાથી એક ગૂંચ જાકલતી દેખારો ત્યાં ખીજ પેદા થઈ જશે. સવાલો ધટવાને બદલે નવા નવા ફૂટી નીકળશે. આજે પણ હરિજનો મરિમો જઈ શકતા નથી, આભડછેટ હજી ગઈ નથી, તો તેથી શું હરિજનો હથિયાર ઉઠાવે? સારા કામ માટે હથિયાર ઉઠાવવા આવશ્યક હોય તો હરિજન ભાઈઓ પણ હથિયાર ઉઠાવે તે આવશ્યક લેખારો. એ લોકો હથિયાર ન ઉઠાવે એ ખીજ વાત થઈ.

એટલે આજે આ બધું ધ્યાનમાં રાખીને નક્કી કરવું પડશે કે આપણી સામે જે જે મહત્વના સવાલો છે તે હોડાવવા માટે કઈ પદ્ધતિ આવશ્યક છે અને કઈ અનાવશ્યક છે? આપણે સારા ઉદ્દેશ માટે ખરાબ સાધનોનો ઉપયોગ કરીશું તો હિન્દુસ્તાન સામે નવા નવા સવાલો ફૂટી જ નીકળવાના. અને જો આપણે આપણા સવાલો અહિંસક પદ્ધતિથી ઉઠાવીશું તો દુનિયામાં સવાલો નહીં રહે. આ જ કારણસર હું ભૂમિનો સવાલ સાંતિપૂર્વક ઉઠાવવા માંગું છું. ભૂમિનો સવાલ નાનો

નથી. હું લોકો પાસે જૂનિ દાનમાં મળું છું, બીજા નથી માંગતો. જલણ તરીકે બીજા માંગવાનો મને અધિકાર છે, પણ એ તો હું વ્યક્તિગત રીતે માંગી શકું. પરંતુ જ્યાં મારે દંદિનારાયણના પ્રતિનિધિ તરીકે મંગિવાનું આવે છે ત્યાં હું બીજા નથી માંગતો, હું તો દીક્ષા દઉં છું. આ પરથી મને એમ લાગ્યું છે કે જગવાન જે કામ છુદ્ધ મારફતે કરાવવા ધારતા હતા તે કામ એમણે મારાં આ કમળોર આવડાં પર નાખ્યું છે.

દેશોના સીમાડા વિચારને રોકી નહીં શકે

હું માનું છું કે આ ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તનનું કામ છે. જમીન તો મારી પાસે કયારની આવી ગઈ છે. તમને ઠીક લાગે તે રીતે આ સવાલ ઉઠેલી શકે છે. તમારે નિર્ણય કરવાનો છે કે ધીના ડખ્ખાને પક્ષીતો ચાંપવો છે કે પછી વેદના મંત્રોચ્ચાર સાથે ધી યજ્ઞમાં હોમવું છે? તમે રજે એમ માનતા કે બહારના દેશોમાંથી આપણે ત્યાં ચોમાસુ વાચરા જ આવે છે, ત્યાંથી ક્રાંતિકારી વિચારો પણ આવે છે. જેમ હરા કશી રોકટોક વગર આવી આવે છે તેમ ક્રાંતિકારી વિચારો પણ કશી જ રોકટોક વગર ને કોઈ પણ જાતના પાસપોર્ટ વગર આવે છે. લોકોએ દીવાલો નહોતી ત્યાં જાબી કરી. ચીનની પેટ્રી મોટી તોર્તોંગ દીવાલ જુઓ. જમવાને તો જમની અને ફ્રાંસ વચ્ચે કોઈ દીવાલ નહોતી જાબી કરી. પણ એ લોકોએ 'સીગ્રાફીડ' અને 'મેજિનો' લાઇન બાંધીને વાડા કર્યા. પણ આ દીવાલો લોકોના માન આવન-અવન રોકી શકે, વિચારોના આવનઅવનને રોકી ન શકે. તેવી જ રીતે અહીં પણ દુનિયાના તમામ દેશોમાંથી વિચારો આવશે, અને અહીંથી બહાર પણ જશે. માટે જ આપણે કરાવવાનું છે કે જૂમિતો સવાલ આપણે ક્રાંતિથી ઉઠાવો છે કે હિંસાથી? મારા મનમાં લેશ પણ શંકા નથી કે એ સવાલ ક્રાંતિથી જાહેરી શકે. મારા મનમાં આનું દર્શન આટલું બધું સાફ છે તેથી જ હું એખટકે તમને કહી રહ્યો છું કે બાઇઓ, વનમાં પંખીઓ બોલવા માંડ્યા છે, માટે હવે જાગો. જેમ તુલસીદાસ એમના જગવાનને વિનવીને કહેતા હતા તેમ હું પણ મારા જગવાન એટલે કે તમને લોકોને કહું છું કે 'જાઓ! તમે સૌ દાન આપસો તો તમારી આજ્ઞ વધવાની છે.'

આ યુગના માઈક્રોસ્કોપ

હમણાં મેં કહ્યું કે બહારની હવા આ દેશમાં આવી શકે તેવી જ રીતે આ દેશની હવા બહાર પણ જઈ શકે, અને જેમ બહારના વિચારોનું આક્રમણ અહીં થઈ શકે તેમ જ આપણા વિચારો આપણે બહાર પણ મોકલી શકીએ. આ ભૂદાનયજ્ઞ એક નાનકડો કાર્યક્રમ છે, પણ દુનિયાની મીટ એના પર મંડાયેલી છે. કહે છે : “ભારતમાં આ એક વિચિત્ર નાટક ભજવાઈ રહ્યું છે, માનવાથી જમીન મળે છે. અમને તો એમ હતું કે માનવાથી જ જમીન મળે.” આ એક સ્વતંત્ર દૃષ્ટિથી વિચારવા જેવી વાત છે કે કેવળ માનવાથી લાખો એકર જમીન મળી છે. દુનિયાભરમાં ચારે બાજુ લૂંટાલૂંટ નેં લૂંટાલૂંટ ચાલી રહી છે ત્યારે આ દેશમાં આપવાનો આરંભ થયો છે. એટલે અંતર્યામી ભગવાન જાગી રહ્યા છે. બહારના વિચાર અહીં આવી શકે છે તેમ આપણે ધીરજ અને હિમ્મત રાખીએ તો અહીંના વિચારો પણ બહાર જઈ શકે છે. જરૂરત એક જ વાતની છે કે જે નિષ્ઠાથી ભગવાન ભૂદાન શિખ્યોએ કામ કયું” હતું તે જ નિષ્ઠાથી આપણે પણ ભૂદાનનો સંદેશ સર્વત્ર ફેલાવવા મથીએ. એ લોકો પરદેશ ગયા અને ત્યાં પ્રેમપૂર્વક પ્રચાર કર્યો. એ જ નિષ્ઠાપૂર્વક આપણે પણ આ ધર્મ-યજ્ઞ-પ્રવર્તનના કામમાં લાગી જવું જોઈએ. એમ થશે ત્યારે તમે પણ દુનિયાની શિકલ પથ્થરી શકશો. પ્રલયકાળે જ્યારે આખી દુનિયા જળમંબાહાર થઈ જાય છે ત્યારે એકલા માઈક્રોસ્કોપ જીવિ જ તરતા હોય છે અને પછીથી એ જ આખી દુનિયાને બચાવે છે. એવી જ રીતે આજે દુનિયાભરમાં વિચારોથી, વેપારથી, શસ્ત્રાઓથી, એટલે બોમ્બોથી દરેક જાતના પ્રલયકારી પ્રયત્નો થઈ રહ્યા છે. એ પ્રલયકારી પ્રયત્નોની ઉપર જે દેશ માઈક્રોસ્કોપની જેમ તરતો રહી શકશે તેના જ હાથમાં દુનિયાનું નેતૃત્વ આવશે.

હું અભિમાનથી નહીં, નમ્રતાપૂર્વક બોલી રહ્યો છું. આપણે નમ્ર થઈશું તો જ ઉપર ચઢી શકીશું. મનુ ભગવાન ભવિષ્ય બાપ્તી ત્રયા છે : “આ દેશમાં જે મહાન પુરુષો પાઠશે તેમની એવી શક્તિ હશે કે દુનિયા આખીના લોકો પોતાના જીવન માટેનો આદર્શ એમાંથી મેળવશે—”

ऐतद्देशप्रसूतस्य सकाशादप्रजन्मनः ।

रक्षन् चारवं शिखरन् पृथिव्यां सर्वमानवाः ॥

હું કહું છું કે એ શક્તિ, એ સત્તા તમારી પાસે છે. તમને એવો નેતા જીએ દતો કે જેના નેતૃત્વથી તમારો દેશ અર્ધિંસક રીતે સ્વતંત્ર થયો. આજે પણ આ દેશમાં એવા લોકો છે જેમના હૃદયમાં સદ્ભાવ મોજૂદ છે. હવે થોડી હિંમત બળવો અને કલ્પનાશક્તિ સતેજ રાખો. તમે જોશો કે તમે દુનિયાને ધડી શકો તેવી શક્તિ તમારા હાથમાં છે. આ આક્રમણ નથી, દુનિયાનું રક્ષણ છે. આ એક રાખવા જેવી મહત્તાકાંક્ષા છે. આપણે બ્રહ્મિના સવાલ અર્ધિંસાથી ઉઠેલી શકીએ તો દુનિયાને માર્ગ ચીંધી શકીશું. લખનાર, ૧-૫-૧૯૫૨.

હિંદુ ધર્મ સમુદ્ર સમાન છે

: ૩૯ :

[રાષ્ટ્રીય સ્વયંસેવક સંઘના કાર્યકરો સમક્ષ અપાયેલું બાષણ]

એક વખત મને બાહણ-સમાજે વ્યાખ્યાન આપવા નિમંત્રણ આપ્યું હતું. મેં એમને કહું હતું કે હું જન્મથી તો બાહણ છું જ, પણ કર્મથી પણ બાહણ છું; કર્મથી તો હું નિસાન, બગી, વણકર બહુ જ છું. મેં સદા પ્રયત્ન કર્યો છે કે હું બાહણનાં કર્મ કરું; યજ્ઞ, તપ, જ્ઞાન, સાધના, અપરિગ્રહ વગેરે જે શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે તે બધીનું પાલન કરવાની હું કોશિશ કરીશ. આમ છતાં હું બાહણ-સમાજમાં જઈને બાષણ નહીં કરું.

વ્યાપક અને સંકુચિત બાવથી સેવા

એનું કારણ એ કે મનમાં ઉદારતા હોય તો મા બાળકની સેવા કરીને પણ મોક્ષ પામી શકે છે. એથી જીલકું, પારકા દેશ સામે મનમાં દ્વેષ રાખી સંકુચિત બાવથી કોઈ પોતાના દેશની સેવા બળવશે તો પણ એને મોક્ષ નહીં મળે. બાળકની સેવા પણ જો વિશાળ હૃદયથી કરવામાં આવે તો એ મૂર્તિ-પૂજની જેમ પ્રતીક બની શકે. એટલી જ સેવામાં દુનિયાભરની સેવા સમાય છે, એને માટેના માર્ગ શોધવા જોઈએ. એટલે બાહણની સેવા કરતાં કરતાં આખી દુનિયાની

સેવા થઈ શકે; પણ આપણા સમાજની આજની પરિસ્થિતિ જોતાં હું માનવ-સેવા કરવાનું જ પસંદ કરીશ. તેથી જ બાહ્યભોને ઠાઈ ખાસ ઉપદેશ નહીં આપું. મારા ઠાઈ ઠાઈ મિત્રો આવી સલામોમાં જાય છે, એ સારું છે. પણ હું એ જાતનું કામ નહીં કરું. નામ સંકુચિત હશે તો સેવા-વૃત્તિ હોવા છતાં એ સેવા મારું હૃદય નહીં સ્વીકારે. મને એમાં જોખમ દેખાય છે.

સેવાનું ક્ષેત્ર બહો નાનું હોય, હૃદય નાનું ન હોય

હિંદુ અને મુસલમાન બન્ને દુઃખી હોય, બન્ને ટાટથી થરથરતા હોય, ત્યારે એકલા હિંદુ કે એકલા મુસલમાનો માટે ધામળા આપવાના હશે તો હું એવા ધામળા ફેંકી દઈશ. ટેટલાક લોકો, કેવળ હિંદુઓની જ સેવા કરે છે, હું એમને દોષ નથી દેતો. પણ જ્યાં માનવતાનો સવાલ આવે ત્યાં જો ઠાઈ આવી વૃત્તિથી વાત કરશે તો તે હું પસંદ નહીં કરું. જાનદેવે કહ્યું છે કે આભડછેટમાં માનતા હો તો પણ ઠાઈ ડૂબતાને બચાવવાનો સવાલ હોય ત્યારે એનો ચિંતાર ન કરશો. એ વખતે તો ડૂબતાને તાંતકાલિક બચાવવો જ જોઈએ, નહિં તો તમે મોટું પાપ કરશો. માનવતાના ટુકડા થતા હોય એ વાત હૃદય માટે અસહ્ય બનવી જોઈએ. ઠાઈ માણસ વધાં જિલ્લા માટે ફંક એકઠું કરતો હોય તો બસે, પણ હૃદયના જિલ્લા ન પડ્યા જોઈએ. મારું હૃદય સંકુચિત વાતોનો સ્વીકાર નથી કરતું. હિંદુ, મુસલમાન, વૈશ્ય કે એવી જ ઠાઈ સંસ્થાનો હું સમ્યક યાદ તો એક એવો સિક્કો લાગે છે કે જેનાથી આત્માની વિજ્ઞાનતા ધટી જાય છે. એમાં કમાણી થોડી થાય છે, ગુમાવવાનું જ વધારે હોય છે એવું મને લાગે છે.

એક વાર હું એક જૈન ખોડિંગમાં ગયો હતો. ત્યાં મેં કહ્યું છે : “મને આવી સંસ્થાઓ પસંદ નથી. સરસ્વતીના મંદિરમાં સૌને પ્રવેશ મળવો જોઈએ. એવી સંસ્થાઓમાં સહભાવના હોવા છતાં એમાં દિલની જે સંકુચિતતા આવી જાય છે તે એક ધણી મોટી વાત છે. એથી આપણે ધણું ગુમાવીએ છીએ.”

અનંતને છોડી સાંત પકડવું અનુચિત

તમારે ઠાઠ એક સમાજની સેવા કરવી હોય તો બંસે કરો. પણ તમારી વૃત્તિ એરી હોવી જોઈએ કે હું એક પરિશુદ્ધ આત્મા છું. હું દેહથી જુદો છું; દેહને લીધે જ હું સ્ત્રી અથવા પુરુષ બનું છું. પણ જો દેહને લીધે જ બીજા ઠાઠ સમાજના માણસોથી હું અને જુદો માનીય તો આત્માના ભાગલા પડી જશે. અંદર રહેલી અનંત શક્તિને છોડીને હું સાંતને (સન્નિવૃત્તિ) પકડીશ તો મારે ખૂબ યુમાવવાપણું છે. એટલે જ લોકો શીલ-સંવર્ધન કરવા માગે છે તેમણે તો સંતોની જન્મ વર્તણું જોઈએ. સંત પોતાને અમુક એક સમાજના નથી માનતા. એ રામનું નામ લે કે કૃષ્ણનું, એમના ગોદામાંથી એ સદા જ નીકળે છે. ઈસુખ્રિસ્ત કે સામાજિક અભ્યાસના કારણે ઠાઠને અમુક નામ વધારે વધાણું લાગે છે, પણ એમને ઠાઠ પૂછે કે 'તમે રામનું કામ કરો છો?' તો એ કહેશે કે 'હું તો સર્વના અંતરમાં વસતા-સર્વોત્કર્ષી રામનું કામ કરું છું, અને બધા એનું જ નામ અલગ અલગ રીતે બોલે છે.'

તુલસીદાસે પણ કહ્યું હતું કે આખું ત્રિભુવન મારું છે. એમણે આ વાત લખી હતી તો હિંદી ભાષામાં, કારણ કે માણસની શક્તિ મર્યાદિત છે. માણસનું શરીર મર્યાદિત શક્તિવાળું છે, એટલે સેવા તો મર્યાદિત જ થઈ શકે, પણ વૃત્તિ મર્યાદિત ન હોવી જોઈએ. ઠાઠ મારા સેવાના ક્ષેત્રની બહાર બાંસે હોય, પણ એ જો મારી સહાનુભૂતિ અને વિચારના ક્ષેત્ર તો બહાર હોય તો હું અપાર શક્તિ યુમાવું છું, મારી શક્તિ મર્યાદિત થઈ જાય છે. સાર એટલે કે સેવાનું ક્ષેત્ર મર્યાદિત બાંસે હોય, ભાવના અને સહાનુભૂતિનું ક્ષેત્ર અમર્યાદિત જ હોવું જોઈએ.

વ્યાપકતા એ હિંદુ ધર્મનો આત્મા છે

મનુષ્યને મનુષ્ય તરીકે જ જુઓ, નહીં તો આપણે હિંદુ ધર્મનો આત્મા ખોઈ બેસીશું. હિંદુ ધર્મ એવો વિશાળ ધર્મ છે કે જે ઠાઠપણ જાતનો સંકુચિત ભાવ સેવતો નથી. આપણે આ વાતનો ખ્યાલ નથી રાખતા તો આપણે હિંદુ ધર્મનું મૂળ જ ખોદીએ છીએ. આપણા શાસ્ત્રીમાં કહ્યું છે : एकम् सत्

વિદ્યા: વહુવા વદન્તિ । હિંદુ ધર્મ કહે છે કે સત્ય એક છે, ઉપાસના અલગ અલગ હોઈ શકે. એમણે 'મૂર્ખા: વહુવા વદન્તિ' એમ નથી કહ્યું. તેથી જો આવી વ્યાપક વૃત્તિ હશે તો તમે હિંદુઓની સેવા કરી શકશો.

સમુદ્રની વૃત્તિ રાખો

કેટલાક કહે છે કે 'મુસલમાનો પાસે એક જ ગ્રંથ કુરાન છે, પણ આપણા તો અનેક ધર્મગ્રંથો છે. તેથી આપણી શક્તિ વહેંચાઈ જાય છે, માટે એક ગીતાને જ પ્રમાણ માનો.' હું ગીતાને ચાહું છું, પણ એમ પણ ચાહું છું કે હિંદુ ધર્મ માટે કોઈ એક જ ગ્રંથ પ્રમાણ ન હોવો જોઈએ. એ તો સમુદ્ર છે, સમુદ્રમાં બધી જ નદીઓ સમાય છે. તેમ આપણે પણ સમન્વય સાધવાની કળા બતાવવી જોઈએ. ઉપનિષદોનો સમન્વય ગીતાએ કર્યો અને ગીતાનો સમન્વય ભાગવતે કર્યો. હવે આપણે પુરાણ, કુરાન, બાઈબલ અને ગીતાનો સમન્વય કરવો પડશે. સમુદ્ર બધી જ નદીઓને અપનાવે છે તેવી આપણી પણ વૃત્તિ હોવી જોઈએ. વિવેકાનંદે કહ્યું છે કે આપણા વેદાંત ધર્મ છે. આપણે તમામ ઉપાસનાઓ તરફ સમાન ભાવે જોઈએ છોએ એ આપણી મહાન શક્તિ છે. બધા જ કાગડોનો રંગ કાળો હોય છે, બધા જ સિપાઈઓનો મળવેશ એક સરખો હોય છે માટે અમારે પણ એક જ ગ્રંથ અને એક જ સૂત્ર જોઈએ, એમ કરીશું તો એકતા તો વધવાની નથી જ, પણ ઊલટી વ્યાપકતા ખોઈ બેસીશું. અને એમ છોડે હિંદુ ધર્મ જ ખોઈ બેસીશું.

રામકૃષ્ણ પરમહંસે ઈસ્લામ અને બાઈબલની પણ ઉપાસના કરી હતી. આ તદ્દન ચોગ્ય છે. એ જ રીતે એમણે જુદી જુદી ઉપાસનાઓ કરીને એમનો એમના જીવનમાં સમન્વય કર્યો હતો. એવા મહાપુરુષોને લીધે આપણી શક્તિ વધે છે. એક ભગવાન, એક પુસ્તક અને એક સધની વૃત્તિથી તો આપણી શક્તિ ઘટે જ છે. શંકરાચાર્ય જાતે તો મૂર્તિમાં નહોતા માનતા છતાં એમણે પંચાયતનને સામે રાખ્યા. એ વખતે જેટલા પંથ ચાલતા હતા તે તમામને એમણે કહ્યું કે 'મારી પાસે આવો, હું સમુદ્ર છું.' આજે આપણે પણ સમન્વય કરવાનો છે. આપણે જો એમ કરીશું તો દુનિયા-ભરમાં આપણી ભાવના ફેલાવી શકીશું.

ડર છોડા ને પ્રેમ કરો

આમ કહું છું એટલે કેટલાક લોકો મને પૂછે છે કે 'કોઈ એક ધર્મનું બીજા ધર્મ પર આક્રમણ ચાલે તો શું એણે સંગઠિત થવું ન જોઈએ ?' આ સવાલ હજારોમાં નથી પુછાયો, નફર ધરતી પર પુછાયો છે અને આપણને ખીક લાગે છે કે સંખ્યાગણમાં આપણે વધારે હોવા છતાં મુસલમાનો આપણને હડપ કરી જશે. મુસલમાનોને એવો જ ડર આપણા તરફથી લાગે છે. પાકિસ્તાનની આવકના ૭૦ ટકા લશ્કર પાછળ વપરાય છે. આપણી આવકના ૬૦ ટકા લશ્કર પાછળ વપરાય છે. આમ આ ધંધો બન્નેને વાચડો પડી રહ્યો છે. આપણે બન્ને એક બીજાની વિરુદ્ધ મજબૂત રહેવા મથીએ છીએ. ભૌતિક દૃષ્ટિએ તો આપણે બળવાન પણ નથી. પણ જે ભૌતિક દૃષ્ટિએ બળવાન છે એવા રશિયા ને અમેરિકા પણ એક બીજાથી બી બીને ચાલે છે, એક બીજાના ભયથી થઓ ખાડકે ભય છે. પણ ભયથી ભય પેદા થાય છે એ યાદ રહેવું જોઈએ આપણા હૃદયમાં જે શુણ્ણ સેવોએ તેનું જ બીજાના હૃદયમાં પ્રતિબિંબ પડે છે. કોઈ જનવરની સામે આપણે નિર્ભયતાથી ચાલ્યા જઈએ તો આપણી આંખમાં નિર્ભયતા જોઈને એ આપણા પર હુમલો નહીં કરે, એટલે અ.જે તો આપણો ભય જ આપણને બીવડાવી રહ્યો છે. હિંદુ ધર્મ કેટલો બળવાન છે ! એણે સાને પોતાના પેટમાં સમાવ્યા અને એમને પોતાનું રૂપ આપ્યું. આમ સામાને આપણું રૂપ આપવાની જે પ્રક્રિયા છે તે શા માટે છોડી દો છો ?

મુસલમાનોને પ્રેમ સંપાદન

મેં અલીગઢમાં કહ્યું હતું કે ઈસ્લામે કોઈ દહાડે માસાહાર ઊઠવો જ પડશે. આવું કહેવાનું મનું બીજા કોનું છે ? પણ હું પ્રેમથી ત્યાં ગયો અને એ લોકોને આ વાત કહી, અને એમણે અત્યંત શાંતિ અને પ્રેમથી મારી વાત સંભળી પણ ખરી.

મારી યાત્રામાંના એક રથને ગાય કાપવાનો પ્રસંગ બન્યો હતો. એનો ભારે ગોળીરો થયો હતો. જમીયત-કેલ-હિંદુઓએ કહ્યું હતું કે માથ ન કાપશો. પણ સરકારે જીંદુ, જાવધ-ગંધી ફરમાવી નહોતી. હું અચાનક એ જામ પહોંચ્યો. ટુકવાર હતો. સમા મરિજમાં જ

થઈ શકે તેમ હતું કારણ કે ત્યાં દસ વીસ ગામના લોકો ભેગા થયા હતા. મેં એમને કહ્યું કે 'બરા વિચાર કરો, અલ્લાહ જે માય બકરાની કુરબાનીથી જ સંતોષ પામે તેમ હતો તો પેગંબરને શા માટે મોકલ્યા હશે ? એક કસાબ હોત તોયે પૂરું થાત ! કુરાનમાં સાફ શબ્દોમાં લખ્યું છે કે અલ્લાહ પ્રેમનો બૂખ્યો છે, કુરબાનીનો નહીં. અને એમ તો અલ્લાહ માંસ જ શું, ફળુયે નથી ખાતો. પણ આપણે એની સામે એ ધરાવીએ છીએ કારણ કે આપણે જે ખાઈએ છીએ તે એને ધરાવીને ખાઈએ છીએ. માટે લોકોએ માંસ ખાવાનું હોડવું જોઈએ. અલ્લાહને તો ધર્મ-નિષ્ઠા અને પ્રેમ જોઈએ છે.

મેં અબમેરની દરગાહમાં પણ બાપણ ક્યું હતું. ત્યાં લોકોએ મારા પર ખૂબ જ પ્રેમ વરસાવ્યો. લગભગ દસ હજાર મુસલમાનોએ મારો હાથ ધ્રુમ્યો. મેં એમને કહ્યું કે ઈસ્લામે કેટલું ફાડો પડે છે છાડવો પડશે જ. અલ્લાહની મરિજદમાં સ્ત્રીઓ આવી ન શકે એનો શો અર્થ ? અહીં સ્ત્રી-પુરુષના ભેદ ન હોવા ધરે. મેં એમને એવી વાત કહી કે જે તેરસો વર્ષમાં એમને કેાઇએ નહોતી કહી એટલે એક વાત ત્યારે જ કહેવાય ત્યારે કહેનાર સાબળનાર પર પ્રેમ રાખતો હોય. ભયથી કશું વળતું નથી, માટે બહાદુર બનો.

શુદ્ધિની આવશ્યકતા

આપણી જાતિનો નાશ કેાઇ કરે તેમ હોય તો તે આપણે જ છીએ. ગીતા કહે છે : ઉદ્ધરેત્ જાતમનાત્માનમ્ । આત્મા જ આત્માને ઉદારી શકે અને એ જ એનો નાથ પણ કરી શકે. મરિજદમાં સૌ બર્ષ શકે છે પણ આપણાં મંદિરોમાં હરિજનોને પેસવા દેતા નથી. જે વૃન્દાવનમાં ગોપાળ-કૃષ્ણ પ્રેમ અને અમેલ્લું વાતાવરણ સંખ્યું હતું ત્યાં ગોપાળ-કૃષ્ણના મંદિરમાં જ આજે હરિજનોને પેસવા દેતા નથી આ બધું પારખો, જાગો, પંડની શુદ્ધિ કરો અને નિર્ભય બનો ! જે સામાવાળા સાથે દાઢ મિલાવવા માંગતો નથી અને હાથમાં લાઠી લઇને જોમો રહે છે તે કદી પણ નિર્ભય બની શકતો નથી. માટે મુસલમાનોની બાઇબંધી બધી, તમે જોશો કે એ લોકો પણ તમારી જેમ જ પ્રેમના બૂખ્યા છે. એમને પણ પ્રેમનો સ્પર્શ થાય છે. એમના દિલમાં પણ પોતાના બાળમત્વ્યાં મારે પ્રેમ છે.

હિંદુ ધર્મ સમુદ્ર સમાન છે

અધા જ મુસલમાનો ખરાબ હોય છે એમ ન કહેવાય. ‘ભગવાને કોઈ એક જાતિને ખરાબ ધડી’ એમ કહેવું એ તો ભગવાન પર જ ભારે મોટો આરોપ મૂક્યા બરોબર છે. અમેરિકાવાળા માને છે કે રશિયાવાળા અધા જ બદમાશ છે અને રશિયાવાળા અધા માને છે કે અમેરિકાવાળા અધા બદમાશ છે. હિંદુસ્તાન અને પાકિસ્તાનના લોકો પણ આમ જ એક બીજા વિશે ધારે છે. પણ આ વિચારધારા ખોટી છે.

સત્ય સારુ સાક્ષી-પુરાવાની જરૂર નથી.

વેદાંત કહે છે કે કોઈ પણ જે કંઈ કહે તેને સાચું માનો અને પુરાવો મળે તો જ ખોટું માનજો. સત્ય પર ભરોસો રાખવો જોઈએ કારણ કે એ સ્વયં-પ્રકાશ હોય છે. કેટલાક કહે છે કે પુરાવો ન મળે ત્યાં મુધી અમે તો કોઈ વાત સાચી ન માનીએ. પણ આ તો જેઠરની વૃત્તિ યર્ષ. અંગ્રેજીમાં પ્રયોગ છે : It is too good to be true—વાત એટલી સારી છે કે માન્યાર્માં ન આવે. એનો અર્થ એ થયો કે ખરાબ વાત પર આપણે ચટ લઈને ભરોસો મૂકીએ છીએ, ન્યારે બહાષ પર તો પુરાવો મળે તો જ ભરોસો મૂકીએ. કોઈએ વ્યભિચાર કર્યો એવા સમાચાર સાંભળ્યા તો તરત જ માની લઈએ છીએ. પણ કોઈએ ત્યાગ કર્યો એવું સાંભળીએ તો ઝટ ગળે જીતરવું નથી. આવી આપણી વૃત્તિ યર્ષ ગઈ છે. પણ વેદાંતની વૃત્તિ આથી બિલ્કુલ છે. કારણમાં પણ ગુન્હો ક્યારે પુરાવો ન મળે તો આરોપીને છોડી મૂકે છે. એટલે કે એ સ્વીકારવામાં આવ્યું છે કે માણસ ભલો છે, અને પુરાવાની જરૂર તો શુરાઈ માટે પડે.

પણ આજકાલ હિંદુસ્તાન અને પાકિસ્તાનના લોકો પોતપોતાના દેશના જ છાપા વાંચે છે, અને પછી સામાના દેશ વિશે મનમાં દ્રેષની ભાવના સેવે છે. રામના ભગત કૃષ્ણના મંદિરમાં ન જાય અને કૃષ્ણના ભગત રામના મંદિરમાં ન જાય એવી આજકાલ છાપાની બક્તિ ચાલી છે. નાનો હતો ત્યારે મને કોઈકે કહ્યું હતું કે ક્ષણે જાડ તમે એક જૂતનો વાસો છે. પણ મારી માએ કહ્યું કે ‘જૂત હોવું જ નથી અને હજી તો ખગર પડ્યો. જઈને જોઈ આવ’ કું મેં તે જોયું તો જૂત તો નહોતું,

ગાડ જ હતું. સાર એ કે નજીક જવ તો બીક જતી રહે છે. માટે જેનો ડર હોય તેમની સાથે હાથ બિલાવો.

આપણા દુશ્મન આપણામાં જ છે

મુસલમાનો આપણા જ લાઇઓ છે. બહારથી આવી આવીને કેટલા આબ્યા હશે ! મોટા ભાગના તો અહીંના વટલાઇને બનેલા છે. તો મુસલમાન એ તો આપણા હૃદયની કંદુતાના પ્રતિબિંબ છે. આપણે અહીંના અસ્પૃશ્યો સાથે સારી રીતે ન વર્ત્યા એટલે એ લોકોમાંથી ધણા મુસલમાન બન્યા અને તેથી જ એમના દિલમાં આપણા માટે સદ્ભાવ નથી. નહીં તો બીજા દેશોના મુસલમાનો તો આપણી સાથે બહુ સારી રીતે વર્તે છે. એટલે એ તો સાફ વાત છે કે અહીંના મુસલમાનોમાં જે સંકુચિત વૃત્તિ છે તે આપણું જ પ્રતિબિંબ છે. હજારો વર્ષોથી અહીં જાતિભેદ ને સંકુચિતના ચાલતાં આબ્યાં છે. મંદિરમાં હરિજનોને પ્રવેશ-અંધી છે. આ બધું સંગઠન નથી, વિઘ્ન છે. સાને યુરુજીએ મને એક કિસ્સો કહ્યો હતો કે જેમને મંદિરમાં પ્રવેશ ન મળ્યો તેમને મસ્જિદ અને ખ્રિસ્તીના દેવળમાં પ્રવેશ મળ્યો.

કેટલાક એમ કહે છે કે આ ખ્રિસ્તી લોકો સેવા તો કરે છે પણ મનમાં એવી ભાવના રાખે છે કે એમાંથી કેટલાકને વટલાવીને ખ્રિસ્તી બનાવીશું. આમ છતાં સેવા તો કરે જ છે ! મંદિરમાં આશરો ન આપનારા કરતાં મસ્જિદ અને દેવળમાં આશરો આપનારા કર્યાં મણા ઉદાર છે પછી જલેને એમના ધર્મનો ફેલાવો કરવાની ભાવના એમના મનમાં હોય.

માટે ધ્યાન રાખો કે હિંદુસ્તાનને કેઈ ડરાવી શકે તેમ નથી. આપણો નાશ કરી શકે તેમ કેઈ હોય તો તે આપણે જ છીએ. આજે વીસમી સદીમાં પણ હું વેદના જમાનાનો પોષાક પહેરું છું. મને આજ સુધી કોટ-ટોપી અડ્યાં નથી. પણ જો આપણે નિષ્ઠા નથી રાખતા, ઉદારતા નથી રાખતા, સુધારો નથી કરતા, હિંમતભરે બીજા પાસે નથી જતા તો ધ્યાન રાખજો કે આપણા ધર્મને માથે જોખમ છે.

લખનો, ૯-૫-૧૯૫૨

ઇતિહાસના જાણનારા જાણે છે કે ભારતમાં અશોકથી માંડીને આજ સુધીમાં કયારેય કન્યાકુમારીથી કાશ્મીર સુધી એક જ સત્તા ચાલી હોય એવું નહોતું બની શક્યું તે આજ બન્યું છે આ કંઈ જરા અમરતી વાત નથી. બે હજાર વર્ષના ઇતિહાસ દરમ્યાન આપણે અનેક પાંદે શીખ્યા. સાર્વભૌમ સત્તા આજ સુધી આપણા હાથમાં નહોતી તે આજે આપણા હાથમાં આવી છે. એટલે આજે આપણે વિચારવાનું ટાણું છે આપણે નવેસરથી આખા સમાજની રચના કરવી છે. તેથી વિચારપૂર્વક, નિશ્ચયપૂર્વક, ધીર ગંભીર થઈને ડગલાં ભરવાં જોઈએ. બે હજાર વર્ષે આવી સત્તા આપણા હાથમાં આવી છે તો એનો ઉપયોગ કેવો કરવો તે આપણે વિચારવાનું છે. ત્યાર બાદ નિશ્ચિતરૂપે આખા સમાજની રચના કરવાની છે. વયગાળામાં એ રચના બહેંકી ગઈ હતી. છેલ્લા ચારસો પચીસો વર્ષ દરમ્યાન સમાજમાં કોઈ રચના જ નહોતી. જાતિએ હતી અને તેમનું જ ચલણ હતું. બધા માટે એક યોજના નહોતી ઘડાતો. બાલબત્રા રામ બાદશાહો આવ્યા તે મયા, કોઈની પણ સમાજરચના પર અસર ન પડી. એક રાજ્ય એવું ન આવ્યું કે સમાજ સારું કોઈ એક યોજના બનાવી શકે. તેથી આપણે નવેસરથી રચના કરવાની છે. આ એક બહુ મોટું કામ છે.

હિંદુસ્તાનનો અવાજ દુનિયાભરમાં સંભળાય એવો મોકો આવ્યો હતો, ત્યારે અણીને ટાંકણે ભગવાને બાપુને ઉપાડી લીધા. મને એમાં પણ પરમેશ્વરનો એક સંકેત જ દેખાય છે. ગુરુનો ઉપયોગ આપણને એક દર્શન કરાવવા પૂરતો જ એ કરે છે. પછી એ એને ઉડાવી લે છે, જેથી આપણે સ્વતંત્ર છુદ્ધિથી વિચારીએ, નક્કી કરીએ અને આગળ વધીએ. ભગવાનની નજરે આપણી જવાબદારી વધી ગઈ છે. ગાંધીજી મયા બાદ આપણે જાણે અનાય થઈ ગયા હતા. પણ ભગવાનની એવી ઇચ્છા નહોતી. એની ઇચ્છા તો આપણી સ્વતંત્ર છુદ્ધિથી કામ લેવાની હતી. હવે આપણે સારું બધી જ દિશાઓ મોકળી છે. આપણે કંઈ દિશામાં જવું તે આપણે નક્કી કરી શકીએ તેમ જીએ. આપણી સંસ્કૃતિને અનુકૂળ હોય તેવા મામ

આપણે અપનાવવો જોઈએ. આપણે પોતે એનો સંદેશો ન સંભળીએ- સમજીએ તો દુનિયાતે શી રીતે સંભળાવીશું ?

સ્વીન્ડ્રનાથ ઠાકુરે કહ્યું છે કે હિન્દુસ્તાન મહામાનવોનો સમુદ્ર છે. અહીં દુનિયાની કેટલીયે જાતિઓ આવી અને અહીંની બની ગઈ. આપણે સૌને પ્રેમથી આવશ્યાક. અહીંના લોકોએ આખા વિશ્વને અપનાવ્યું અને એને ભારતીય રૂપ આપ્યું. સૌનું રક્ષણ કરવું, સૌની સાથે રહેવું, સૌને હૃદયપૂર્વક અપનાવવાં એ આપણો સંદેશો છે. આપણે એ ધ્યાનમાં રાખવો જોઈએ. આપણા સમાજની શક્તિ સૌને ખ્યાવવામાં, સૌને ખ્યાવવામાં છે. આપણે એનો પ્રયોગ આર્થિક અને સામાજિક ક્ષેત્રમાં કરી શકીએ કે નહીં તે હું જોઈ રહ્યો હતો. તેલંગણા ગયો ત્યાં મને એનું દર્શન થયું. ત્યારથી હું એને પરમેશ્વરનો આદેશ સમજીને ફરી રહ્યો છું.

મુક્તિ : સમાજરૂપ ભગવાનમાં વિલીન

હિન્દુસ્તાનમાં તત્ત્વજ્ઞાન, આધ્યાત્મિક વિચાર, સમાજશાસ્ત્ર વગેરેમાં સારી પ્રગતિ થઈ છે, અને પશ્ચિમમાં વિજ્ઞાનમાં સારી પ્રગતિ થઈ છે. આખા ભરત-ખંડને એક બનાવીને આપણે ત્યાં એક વિચાર ફેલાવ્યો. આ આપણે એક ધણું મોટું કામ કર્યું. તત્ત્વજ્ઞાનીઓએ ભારતને આત્માનું દર્શન કરાવવા અનેક જાતના વિચારો આપ્યા. અંતે એક સિદ્ધાંત સ્થિર થયો. મનુષ્યજીવનનો અંતિમ આદર્શ મુક્તિ છે. મુક્તિ એટલે આપણે આપણને જુદી જઈએ, અલંકાર-શૂન્ય થઈ જઈએ, આપણે મરી જઈએ. નિંદુ હિંદુમાં જાણી જવાથી નાતું નથી રહેતું, મહાન બની જાય છે. તેની જ રીતે આપણે પોતાની જાતને મિટાવીને સમાજરૂપ અને વિશ્વરૂપ બનીએ. મુક્તિનો અર્થ એ જ છે કે માનવ પોતાના ટ્યુકડા જીવનને શૂન્ય બનાવી સમાજ અને વિશ્વના જીવનમાં ભેળવી દે કામ-કોધનો ત્યાગ કરે. નિંદુની જેમ આપણી બધી શક્તિ પરમેશ્વરમાં ભેળવી દઈએ. હજાર માથાવાળો, હજાર દાંતવાળો અને હજાર આંખોવાળો ભગવાન આપણી સામે જોતો છે એની સેવામાં લાગી જઈએ. ભગવાને દિવ્યદૃશ્યપતો સંહાર કર્યો ત્યારે પ્રહલાદે એમની સ્મૃતિ કરતાં કહ્યું, “ભગવાન, મને તારા

આ સ્વરૂપનો હર નથી લાગતો, કારણ, તારું આ સ્વરૂપ ભુરાઇએનો સંહાર કરનારું છે. " પછી એણે ભગવાનની પ્રાર્થના કરતાં કહ્યું, " મારે એકલા મુક્ત નથી થવું. સૌને સાથે લઈને મુક્ત થવું છે. " આમાં મુક્તિની જે ખોટી વ્યાખ્યા હતી તેના પર પ્રહાર કરવામાં આવ્યો છે. એમ કહેવાનું આવ્યું છે કે જંગલમાં જઈને તપ કરીને વિકારો ત્યાગવાથી મુક્તિ મળે છે. પણ પ્રહારે સમજવું કે જંગલમાં જવું શા સારું ? એકને છાડીને ખીજું પકડશે તો મુક્તિ શી રીતે પામશે ? ત્યાં પણ પરમેશ્વર કંઈ સામે કરી દેશે નથી. આખા સમાજના હિતમાં પોતાનો અહંકાર છોડવો એ જ મુક્તિ છે, ત્યાગ છે, ભક્તિ છે અને સંન્યાસ પણ છે. એના પછીના સંતોએ પણ ફરી ફરીને આ જ વાતનું રટણ કર્યું છે. નલ્લદમ્ કામયે રાજ્યમ્ ન સ્વર્ગમ્ ન પુનર્ભવમ્ । એનો અર્થ એટલો જ કે મારે રાજ્ય, સ્વર્ગ કે મારી વ્યક્તિગત મુક્તિ નથી જોઈતી, પણ મારે તો સમાજની સેવા કરવી છે. જ્યાં સુધી આનંદ ભોગવવાની ઇચ્છા છે, અને મુક્તિને પણ આનંદનું સ્વરૂપ માનીશું ત્યાં સુધી વાસના અને અહંકાર રહેવાનાં. મુક્તિનો અર્થ છે આપણે જાતે મટી જઈએ. દાખરો વર્ષની તપસ્યા અને આધ્યાત્મિક પ્રયોગ પછી ઝાંખિએ અને સંતોએ આપણને આ વાત શીખવી છે.

માનવજીવનનો ઉદ્દેશ : મુક્તિ

આપણી સમાજરચનાનો પાયો શું દશે ? આ રિતે હવે આપણે વિચારવાનું છે. અહીંનાં શાસ્ત્રોએ આપણે માટે એક ખૂબ ઊંડો પાયો નાંખી રાખ્યો છે. માનવ-જીવનનો ઉદ્દેશ મુક્તિ છે, અને જ્યાં સુધી મુક્તિ ન મળે ત્યાં સુધી એના આવ્યાનો હેતુ પાર પડતો નથી. મુક્તિ માટે મરો શીટવું પડશે. આપણે મટી જઈએ અને સમાજ, દુનિયા અને વિશ્વરૂપ જાની જઈએ. ગંગા-જમનાનું પાણી હોય, નાળાનું પાણી હોય કે પછી સોટામાંનું પાણી હોય, પાણીનો એક જ ઇચ્છા હોય છે કે નીચે સમુદ્ર તરફ વહીને એમાં ભળી જઈ. નાળાનું અને સોટાનું પાણી થોડું હોવાથી વચ્ચે જ સમાઈ જાય છે, સમુદ્ર સુધી પહોંચી ચક્રવું નથી. છતાં એનો પ્રયત્ન તો એ જ હોય છે કે સમુદ્ર તરફ જઈ. કોને ટેટલી સફળતા મળે છે

એ અલગ વાત છે. આપણે સૌએ સમાજની સેવામાં લાગી જવાનું છે; એટલે કે સમાજમાં જે સૌથી નીચે છે તેના તરફ વહેવાનું છે, હિમાલય તરફ નહીં. આપણે વળીને ભગવાનનાં ચરણોત્તર સ્પર્શ કરવાનો છે. જે દુઃખી છે, પીડિત છે તે જ ભગવાનનાં ચરણ છે. એમની સેવામાં આપણું અસ્તિત્વ, વ્યક્તિત્વ અને હસ્તી મિટાવી દેવાનાં છે. આપણા સંતોએ કેટલાયે તર ક્યાં છે. હું માનું છું કે આ ભૂમિ પર આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં જેટલા પ્રયોગો થયા છે તેટલા દુનિયાના કોઈ પણ દેશમાં થયા નથી.

તો મારો પ્રયત્ન એવો છે કે મુક્તિનો આ જ હેતુ સામે રાખીને આપણે સમાજની રચના કરીએ, જેથી આપણે સમાજને પરિપૂર્ણ બનાવી શકીએ, અને વ્યક્તિની શક્તિ સમાજની સેવામાં ખર્ચ લાગે. રામરાજ્યમાં જેમ રાજા રામ, પ્રજા રામ, અધિકારી પણ રામ, બધું જ રામમય હતું તેવું કરવું છે. આજે હવે આ બધું કરવાની શક્તિ આપણા હાથમાં આવી છે.

ભારત જાગે છે

આપણે સૌને સમાન ભૂમિકાએ લાવવા છે અને અસમાનતા મિટાવવી છે. મારું આ કામ ચાલી રહ્યું છે તેમાં એકલું જમીન માંત્રવાનું જ કામ નથી, હું એ મારફતે એક દર્શન કરાવવા માંગું છું. ભગવાનની દેશપ્રી સૌની છે. તેનું ત્યક્તનમુંજીયા: । આ એક મહાન મંત્ર છે. એને સમજવો જરૂરી છે. મને શ્રદ્ધા છે કે આ ભૂમિમાં એવા પુણ્યના કણો વેરાયેલા પડ્યા છે, અને અહીંની હવામાં એવી પવિત્રતા રહેલી છે કે લોકોને જે કંઈ સમજાવીએ છીએ તો લોક સમજ લે છે.

ધણા પૂછે છે કે આનાથી થોડી-ધણી જમીન મળી શકે પણ એનાથી સવાલ થી રીતે લોકો? પણ આજ દિંદુસ્તાનમાં એક એવો પુરુષ આવ્યો હતો જેણે આખા સમાજની શિક્ષણ પલટી નાંખી. ભુદ્ધ ભગવાનનો ઈતિહાસ કહી જાય છે કે આખા સમાજ પર એમનો કેટલો મોટો પ્રભાવ હતો. અશોક તો ભુદ્ધનાં ચરણોની રજા હતો. એણે પ્રેમની સત્તાનું દર્શન કરાવ્યું. પણ એને પ્રેરણા તો ભુદ્ધનાં ચરણોમાંથી જ મળી હતી. ભુદ્ધ પણ એક મનુષ્ય જ હતો. એણે રાજ્ય ઠોડી તપ કરીને સિદ્ધ

સામાજિક સુક્રિત

કરી આપ્યું કે વેરથી વેર સમતું નથી, પ્રેમથી વેર શમે છે. આપણે એ વાત સમજીશું ત્યારે જ આપણો ઉદાર છે. જ્યારથી આ વાત સમાજમાં ચાલી ત્યારથી સમાજની શિક્ષણ બદલાઈ ગઈ. દિંદુરતાને માંસાદાર છેડ્યો. અશોકના રાજ્યકાળ સુધીમાં શુદ્ધનો સંદેશો એશિયાબરમાં ફેલાઈ ચૂક્યો હતો. અહીંના જે લોકો બહારના દેશોમાં છે તે બધા શસ્ત્રો લઈને નહીં પણ શાંતિનો સંદેશો લઈને અને શાંતિના સૈનિકો બનીને ગયા હતા. પ્રેમથી દુનિયાની શિક્ષણ પથટાઈ ગઈ.

આજે આપણે અશોકનું ચિહ્ન અપનાવ્યું છે. એમાંના ચાર સિંહ શું દર્શાવે છે? ચાર સિંહ ચાર દિશા બાણી જોતા હોવા છતાં ચારે સાથે જોડાયેલા છે. કાંઈએ ચાર સિંહોને બેગા મળીને એડેલા જોવા છે? સિંહ તો દિંસક છે. એનામાં મળીને બેસવાની શક્તિ નથી, દિંસા કરવાની છે. પણ જો એ ચારે સિંહને બેગા રાખી શકીએ તો દેશ મજબૂત બનશે. પછી દેશ એકલો નહીં પડે. બધા જ ગરીબ અને અમીર એક સંઘમાં રહેશે. એમનામાં સિંહની બહાદુરી અને ગાયની હળીમળીને રહેવાની વૃત્તિ હશે. તો પછી શા માટે નિરાશ થવું? લોકોની સહભાવના બહાર આણી શકાય છે.

મેં આ કામ ઉપાડ્યું ત્યારે કાંઈને નહોતું લાગ્યું કે આ કામ સફળ થાય. મને લોકો ગાંડામાં મણતા હતા. પણ આજે હવે લોકોને મારું કામ સમજવા માંડ્યું છે. જે હજાર વર્ષે આવી તક મળી છે તો ધાઈથી કામ કરવું ન જોઈએ. અદિંસા અને પ્રેમ સિવાયનો બીજો ટૂંકો માર્ગ દુનિયા પાસે નથી. આપણે એ અંગે પ્રયોગો કર્યા છે. દુનિયામાં જે મદાયુદ્ધો લડ્યાં. એમાં અસંખ્ય વ્યક્તિઓને સંહાર થયો. પણ તેથી કાંઈ સત્તાલ લડાયો નહીં, કદાચ નવા સવાસો જમા થયો. દિંસાથી શું પરિણામ જિજ્ઞાસુ નહીં, કદાચ નવા સવાસો જમા થયો. દિંસાથી શું પરિણામ આવી શકે તે આપણે જોઈ લીધું. હવે આપણે લોકસંગ્રહ કરવો જોઈએ. અબાસ કરીને સૌની શક્તિઓને જમાવી જોઈએ સૌના અંતરમાં ભગવાન છે, એને જમાવી શકાય છે એવો વિશ્વાસ દેવો જોઈએ. માને તો આમાં ઉત્સાહ વધે છે. હું જો ભરે જંખું હું તે વધતે રહેશે એમાં મને શક નથી. ભારતની શક્તિ જાગી રહી છે.

મને આધિજાઓએ પણ દાન દીધાં છે. આ પ્રેરણા ક્યાંથી આવી ? પેલે દહાડે હું એક નાના સરખા ગામમાં હતો. સાંજની પ્રાર્થના સમાપ્ત વિચાર સમજાવ્યો. ત્યાં ચાર માઇલ ઝેરેથી રામચરણ નામનો એક આધિજા આવ્યો. અને મને રામના ચરણનાં દર્શન કરાવી ગયો. રાતે ૧૧ વાગે એ આવ્યો ને દાન દહતે ચાલ્યો ગયો. એ આધિજાને શેનું દર્શન થયું હશે તે એ દાન દેવા આવી શક્યો ? આ જ બતાવે છે કે ભારત જગી રહ્યું છે. અહીં નવો વિચાર અને નવી ભાવનાઓ આવી રહી છે.

ભગવાન આ કામ કરાવવા ધારે છે

ધણું ખરું લોકો સવાલ કરે છે કે મારા આ કામથી ગરીબોની સહિત સ્ત્રી રીતે વધશે ? હું એ ગરીબોનો પ્રતિનિધિ છું, અને એમની વાત સોની સામે રજૂ કરું છું. હવા અને પાણીની જેમ જમીન પણ સૌની છે. જમીન માતા પર તમામ સંતાનોનો સમાન અધિકાર છે. તમે કોઈ તરફથી પાણી ન પાવ તો તે અધમ છે એમ હું સૌને સમજાવું છું. આનાથી ગરીબોની સહિત વધે છે કે નહીં ? આજ સુધીમાં મને એક જણ એવો નથી મળ્યો જે કહેતો હોય કે જમીનદાન ન આપવું જોઈએ. વિચારને માનવા છતાં કોઈ લાચારીથી ન આપી શકેતો હોય તો તે જુદી વાત છે. મારો ખાતરી છે કે ભારતમાં એક નવી ક્રાંતિનો સંચાર થઈ રહ્યો છે, અને લોકો જોતજોતામાં જગી જશે.

હાલના ઉપનિષદમાં ગુરુ શિષ્યને કહે છે કે એક નાના ખીના દુકા કર. પછી એને પૂછે છે કે ત્યાં શું દેખાય છે ? શિષ્ય કહે છે 'કશું નહીં.' પછી ગુરુ કહે છે કે જે અત્યંત સદ્ગત છે, જે નજરે ભણાવું નથી તે જ પરમેશ્વર છે, અણ્ણિમા છે. એ જ તારું સ્વરૂપ છે : તત્ત્વમાસિ ! એમાંથી જ આ વિશાળ વૃક્ષ પેદા થયું છે. આ વિશાળ વડના ખીમાં પણ એ જ છુપાઈને બેઠો છે. તેવી જ રીતે દરેકના હૃદયમાં ખી છે, એને આજે પાણી સીંચાઈ રહ્યું છે. એમાંથી જ આ વૃક્ષ બનવાનું છે. હું તો એક દુખળો-પાતળો આદમી છું. પણ હું એની જ સહિતમાંથી સહિત મેળવું છું. આજે મારા દાડકાઓમાં કોઈ તાકાત નથી. કાલે ખનમ થઈ જઈ તોયે નવાઈ

નહીં. આમ છતાં યાકયા વગર રાજ દસ-પંદર માઇલ ચાલી શકું છું. આ સ્ફૂર્તિ ક્યાંથી આવે છે? એનો અર્થ એ કે પરમેશ્વરને જે કામનો ખપ છે તે એ કરાવે છે. આજે એ મારા જેવા નબળા શરીરના માણસ પાસેથી કામ લઈ રહ્યો છે. એની ઇચ્છા છે તો આ કામ પાર પડે જ છૂટકો.

લોકો કહે છે કે જમીનનો સવાલ ઉઠેલ તો સત્યાગ્રહ કરવાની જરૂર છે એવો જ પ્રસંગ આવશે તો હું સત્યાગ્રહ પણ કરીશ. ભગવાને મને સત્યાગ્રહ જ શીખવ્યો છે, અને આજે હું એ જ કરી રહ્યો છું. સત્યાગ્રહનો અર્થ છે, સત્યને સામે ધરવું, એનો જ આગ્રહ કરવો, એને જ અનુકૂળ વાતાવરણ ખડું કરવું, અને સામાના હૃદયમાં પ્રવેશ કરવા માટે અત્યંત પ્રેમથી પ્રયત્ન કરવો. આ પર-દાયા-પ્રવેશ છે. આનાથી સત્યાગ્રહનું વાતાવરણ ચારે બાજુ ફેલાય છે. સત્યાગ્રહની જરૂર હશે તો ભગવાન મારી પાસે એ પણ કરાવશે. આ કામની ભગવાને મને પ્રેરણા આપી છે એ ખીમને કેમ નહીં આપે? મનમાંથી અહંકાર કાઢવો જોઈએ. બધા મારા જેવા જ છે, આત્મ-સ્વરૂપ છે. આમ માનીને જ કામ કરવું જોઈએ. આ જે શુદ્ધિ છે તે શુદ્ધિ-પૂર્વક સૌના હૃદયમાં પ્રવેશ કરવાનો છે મારી પાસે બધી ભૂમિ આવી ચૂકી છે. બહારથી આવવામાં સમયનો સવાલ છે.

જમીનનો સવાલ ઊઠેલો જ. કારણ, કાળ પુરુષની એ માંગ છે. ભગવાન પોતાનું કામ બજાવી રહ્યો છે, ત્યારે આપણે એવી રચના કરવી જોઈએ કે જેથી બધાની શક્તિ સમાજ-સેવામાં લાગે, અને બધા અહંકાર છોડે. આ જ સેવા-ધર્મનું શિક્ષણ છે. આ સવાલ ઉઠેલો તો બાકી સવાલો આપોઆપ ઊઠી જશે. આપણા પૂર્વજોએ મુક્તિની જે વ્યાખ્યા કરી હતી તે જ અર્થમાં આપણે આપણા દેશને મુક્ત કરવાનો છે, સ્વરાજ્ય આપ્યું, પણ સામાજિક મુક્તિ મેળવવી બાકી છે. આપણે મુક્તિનું વાતાવરણ ખડું કરવું જોઈએ.

ભૂમિ-વિતરણ શી રીતે થશે ?

લોક સવાલ કરે છે કે ભૂમિની વહેંચણી શી રીતે થશે? નાના નાના

ટુકડા પડી જશે તો ઇકોનોમિક-હોર્ડીંગ નહીં રહે-ખેતી નહીં પાલવે. આ ન પાલવવાની વાતનો મારો જવાબ એ છે કે નાના ટુકડા પડશે તોયે કિસાનોને જરૂર લાગશે તો એ અંદર અંદર સહકાર કરી શકશે. ઉત્તર પ્રદેશની સરકાર કહે છે કે સવા છ એકર જમીનનો ટુકડો પાલવે તેવડો મળુાય. અને હું તો કુટુંબ દીઠ પાંચ એકર આપું છું. પણ, પાર્શ્વલ ડોઆપરેશન-અંશતઃ સહકાર-અપ જોતો સહકાર કરી શકાય. પિતરણ ખાનગી રીતે નહીં થાય, જાહેર સભાની વચ્ચે થશે. સૌની સલાહ લઈને સૌથી યોગ્ય બુમિહીનોને જમીન અપાશે. દાનનો દરેક હકદાર છે એમ માનીને એને એના હક અપાશે. કમ-સે-કમ દરેક ગામે એકેક સર્વોદય-પરિવાર વસાવવો જોઈએ. લોક પૂછે છે કે દરેક ગામ પાસેથી પાંચ પાંચ એકર જમીન લીધાથી કાંતિ થશે ? હું કહું છું કે ગામમાં એક ધરને અડીને બીજું ધર હોય છે. એકને આગ લાગે તો આખું ગામ બળીને ખાંકે થઈ જાય. એક પરિવારમાં વિચાર ફેલાય તો તે આખા ગામમાં ફેલાઈ શકે. આનાથી સવાલ ઊઠેલી જાય છે એમ નથી. પણ એનો અર્થ એટલો કે આપણે એક ઝગલું ભર્યું. આગળ ધણું કરવાનું બાકી છે.

તમે મહાન છો

હું તમને એ સમજાવવા આવ્યો છું કે તમે રેંછ-પેંછ નથી, મહાન છો. આપણે બધાં મહાન છીએ. હું કોઈની આખર ધટાડવા નથી મંત્રિતો, વધારવા માંગું છું. હિંદુસ્તાન દેશ દસ હજાર વર્ષ જૂનો દેશ છે. અહીં કંઈ ફેટલા સામાજિક પરિવર્તનો થઈ ચૂક્યા છે ને ફેટલાયે મહાપુરુષો પણ પાક્યા છે. તેથી મારે સૌને કહેવું છે કે તમે બધા મહાન છો. દુનિયા તમારી હાથત જોઈ રહી છે. હું એક એક બાળકને સમજાવવા માંગું છું કે તું મહાન છે. તું આ દેહ નથી, તું બ્રહ્મ છે. દેહ તો બોગિયું છે, તું દેહથી ભિન્ન છે. દેહને કોઈ ડરાવે તો તું ડરીશ નહીં. જુદની લોકો શરીરને પીડીને પોતાની સત્તા જમાવે છે. એ તને મારે પીડે, ગમે તે કરે, એમની વાત ન માનીશ. આપણે શરીરથી ભિન્ન છીએ. બાળકોને મારવા, ડરાવવા, ધમકાવવા એ તદ્દન ખોટી વસ્તુ છે. કારણ, બાળક પણ મહાન છે,

એ તુરં નથી. એ પૂર્ણ છે, આ પૂર્ણ છે (પૂર્ણમદમ્ પૂર્ણમિદમ્) ઠાઈ અપૂર્ણ નથી. મારે સૌને ઇજ્જત આપવી છે. અને મારે એવું શિક્ષણ દેવું છે કે જેથી લોક નિર્ભયતાથી આગળ વધે. પણ એ ત્યારે જ અને જ્યારે આપણે સૌને સમજાવી શકીએ કે આપણે બધા પરિપૂર્ણ છીએ.

હું એક દાખલો આપું. એક બાળક છે. એનો આખો લાડુ જોઈએ છે, અડધાથી નહીં ચાલે. જલેને એને નાનો લાડુ આપો, પણ જોઈએ આખો એને થાય છે કે હું નાનો છું તે મને નાનો લાડુ મળે તેનો વધો નથી. પણ એ અડધો લાડવો તો નહીં જ નહીં લે. એને એમ છે કે હું એ પૂરો માણસ છું, અધૂરો નથી. એ અપૂર્ણતા સહી શકતો નથી. માટે નાનાં મોટાં સૌ પૂર્ણ છે.

નાના મોટા બધા જ ખેડૂત અને મજૂર આ યજ્ઞમાં પોતાનો દુર્વિસ્તાર ચડાવે. બધાને આત્મરૂપ માનીએ તો જે મંત્રે તેને આપવું પડશે. પણ જ્યારે તમે એમ માનો છો કે એ અલગ છે તે તમે અલગ છો ત્યારે જ આ વિરોધ પેદા થાય છે. પણ બન્ને એકરૂપ છો એમ માનો તો ઠાઈ મંત્રે તે મંત્રે, આપણાથી આખા વિના નહીં રહેવાય.

કાનપુર, ૧૩-૫-૫૨

ઝડપિ અનુશાસન

: ૪૧ :

તમને મતાધિકાર મળ્યો એટલે હવે તમે રહે થયા. હવે તમને ફાવે તે નોકરને ચૂંટી શકો છો. રાજ્ય ચલાવનારા તમારા દુકમના તાબેદાર રહેશે. હવે વધારે મત મેળવનાર-જેને સોમથી સાક મત મળશે તે ચૂંટાયેલો મનાશે; એટલે કે સાકવાળાની વાત મનાશે, ચાલીસવાળાની નહીં. હવે રાજ્યો નથી, એમની જગ્યાએ પ્રધાનો આવ્યા છે. હવે બહુમત લોકો જે દરવા ધરશે તે કરી શકશે.

રાજ્યોનો જમાનો ગયો, હવે પ્રજાનો જમાનો આવ્યો છે

આ પહેલાં રાજ્યો હતા. એ ઠામને પૂજતા ગણતા નહીં; જેવો તરંગ આવે તેવું રાજ ચલાવતા. ઠાઈ રાજ લોકો નીચડે તો પ્રજા મુખી થતી. પણ

બાપના જોવો જ એટો નીવડશે એવી કશી ખાતરી નહોતી. એટલે રાજના વ્યક્તિગત ગુણ અવગુણ પર પ્રભાવનાં સુખ અને દુઃખ આધાર રાખતાં. પણ હવે રાજ્યો તો ગયા અને તમે બધા રાજ બન્યા છો. પહેલાં રાજને કોઈ ટોકનારું નહોતું. અને કોઈ ટોકનારું નીકળે તો પેલા સંભળતા પણ નહોતા. એ તો લશ્કરને જોરે રાજ કરતા. પણ હવે રાજ્યોનો જમાનો ગયો, હવે પ્રજાનો જમાનો આવ્યો છે.

ત્રણ પ્રકારનાં રાજ્ય

જૂના જમાનામાં એક બીજું પણ પદ્ધતિ હતી. રાજ્યો હતા; પ્રજા એમને ચૂંટી કાઢતી. પણ એ લોકો ઋષિઓની સલાહ લેતા. કોઈ પણ મોટી બાબત આવે કે ઋષિ પાસે જાય, એમની સલાહ લે અને તે પ્રમાણે રાજ્ય ચલાવતા. એમ એ વખતે ઋષિનું રાજ્ય હતું. પણ એ ગાદીએ નહોતા બેસતા, એ તો પોતાના આશ્રમમાં જ રહેતા. અને રાજ વારંધડીએ દોડતો એની પાસે જતો. ઋષિ ધ્યાન ચિંતન કરીને રાજના સલાહના જવાબ દેતા, અને રાજ્યો એમની વાત રાખતા. રાજ દશરથ વસિષ્ઠ ઋષિના કલા પ્રમાણે વર્તતા. વિશ્વામિત્રે આવીને દશરથ રાજ પાસે છોકરાઓની માગણી કરી ત્યારે છોકરા આપતાં રાજનું દિવ ન આપ્યું કારણ કે એ વખતે છોકરા નાના હતા. અને એણે તો છોકરા આપવાની ના પાડી. પણ જ્યારે વસિષ્ઠે એને કહ્યું કે “તમે કેવા બેવકૂફ છો! વિશ્વ મિત્ર છોકરા માંગે છે ત્યારે તો એમને આપવામાં જ તમારું કલ્યાણ છે.” થયું, ઋષિની આજ્ઞા થઈ એટલે રાજ્યે વાત માની લીધી અને છોકરા વિશ્વામિત્રને સોંપ્યા. આ ઋષિ ચૂંટાતા નહોતા. એ પોતાના આશ્રમમાં બેઠા બેઠા ધ્યાન ચિંતન કરતા અને દુનિયાના કલ્યાણનો વિચાર કરતા. એ લોકો હૃદય-નિમ્મલ, એકાંત-તપસ્વી, ઉપવાસ વગેરે કરતા, કંઈમૂળ ખાતા, અને કામ, ક્રોધ વગેરેને છૂટવા પ્રયત્ન કરતા. આવા ઋષિઓની વાત રાજ્યો માનતા અને એમના કલા પ્રમાણે રાજ્ય ચલાવતા.

રાજ્ય ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે : (૧) ઋષિનું રાજ્ય, (૨) રાજનું રાજ્ય અને (૩) બદ્ધમન લોકોનું રાજ્ય. વચગાળામાં જ્યારે રાજ્યોનાં રાજ્ય

આત્મા ત્યારે રાજ્ય ભલે તો પ્રજા સુખી, અને રાજ્ય ભલે ન હોય તો પ્રજા દુઃખી એવું બનતું. એટલે કે એ નસીબનો ખેત્ર હતો. પણ હવે લોકોની અકલ્પ પ્રમાણે રાજ્ય ચાલે છે. લોક મૂર્ખ હોય તો ચૂંટનારા મૂર્ખ-ઓના સરદાર હોય છે, અને લોકો ભણેલાગણેલા હોય તો ચૂંટનારા અકલ્પવાળાના સરદાર હોય છે. તેથી જ લોકો ભણેલાગણેલા હોવા જોઈએ. પણ એમ તો થશે ત્યારે થશે, આજે તો લોકો મૂર્ખ જ છે. 'તો, લોકોનું રાજ્ય, રાજાનું રાજ્ય અને ઋષિનું રાજ્ય, આમાંથી તમને કીક લાગે તે પસંદ કરજો.

આજની પદ્ધતિનું નોખમ

ધર્મખરું એમ કહેવાય છે કે ઋષિની અકલ્પવાળું રાજ્ય સારું હોય છે. પણ ઋષિ કોણ એ શી રીતે પારખવું? તેથી ઋષિનું રાજ્ય તો સારું, પણ છતાં એ ચાલી શકતું નથી. રાજાનું રાજ્ય તો ખરાબ છે જ. તેથી જ આજે લોકોનું રાજ્ય ચાલે છે. એમાં લોકોને દારૂ પીવો હોય તો સરકારે દારૂની દુકાનો ખોલવી પડે અને લોકોને દારૂ ન ખપતો હોય તો દારૂની દુકાનો બંધ કરવી પડે. લોકો બહારથી અનાજ મંગાવવા ચાહતા હોય તો સરકારે તે લાવવું પડે. એનો અર્થ એ થયો કે લોકોની મરજીનો સવાલ છે. દુકાન મોટા ભાગના લોકો જે ઇચ્છતા હોય તે થાય. પણ મોટા ભાગના લોકો જે ઇચ્છતા હોય તે સારી જ હશે એમ તો ન કહી શકાય. ત્યારે ઋષિને ખોળવા જવું પડે છે અને એમની સલાહ લેવી પડે છે. કેટલીયે વાર સત્જનોનો અભિપ્રાય અમુક હોય છે ન્યારે લોકોનો એથી જુદો હોય છે. તો એવે વખતે કોની વાત માનવી એ વિચારવાનો સવાલ છે. આજની રાજ્ય પદ્ધતિમાં આ જ સૌથી મોટું નોખમ છે. લોકો કોને ચૂંટવો તે ન સમજી શકે તો અધિવાઓનું રાજ્ય થઈ શકે. આમ છતાં આપણે એક પદ્ધતિ શરૂ કરી છે, એમાં નોખમ હશે તો તે હિપાકીશું. પછી લોકોની અકલ્પ વધતી જશે અને લોકો સારા માણસોને ચૂંટશે.

મનુની વાર્તા

એક કાળે મનુ મહારાજ તપ કરતા હતા. પ્રજા રાજકારભાર સંભાળતી

૧૧૨
 જ્યારે સત્ત્વ અરાબર માન્ય નહોતો તેથી લોકો મનુ પાસે ગયા અને
 મનુએ વિનંતી કરી કે આપ રાજા બનો. મનુએ કહ્યું કે હું તો તપ કરું છું.
 મનુએ સત્ત્વ બનીશ તો તમારે મારી વાત માનવી પડશે. પછી કોઈ દલાડો
 ને પાંચ કહેડો કે અમે આ વાત નહીં માનીએ. પ્રજાએ એમની વાત કબૂલ
 નહોતી અને મનુ મહારાજ રાજા બન્યા. સમાજમાં એવા માણસો હોવા
 હોય છે જે ચૂંટણીમાં ન પડે. મનુને પેલી સાઠ અને ચાલીસવાળી વાત કબૂલ
 નહોતી એમણે તો કહ્યું, 'બધા કહેશે તો હું આવીશ, નહીં તો ખેડાં ખેડાં
 રાજામ લઈશ'. ફક્ત બહુમતીથી મારે રાજા નથી થવું.

અલિપ્ત સેવકોની જરૂરત

જે લોકો ચૂંટણીથી છટા રહે અને સારી રીતે ચિંતન-મનન કરે એ જ
 લોકો રાજ્ય ચલાવનારા હોવા જોઈએ. દુનિયાનો ખેત તો આદ્યા જ
 કરે છે, પણ એ બરાબર ચાલે છે કે નહીં એ ખેલાડી ન જાણી શકે. એ તો
 ખેલથી છોટા રહ્યો હોય તે જ કહી શકે. ખેલથી છોટા જિભો હોય તે જ કહી શકે
 કે ખેલમાં ક્યાં ક્યાં કઈ કઈ ખામીઓ છે. જે ખેલમાં ભળે છે તે એ ન જાણી
 શકે. તેથી જ કેટલાક જણ એવા જોઈએ કે જે ચૂંટણીના ખેલથી છટા રહે
 અને સાતિથી ચિંતન, મનન અને બકિત કરે. એ લોકો જનતાની હાલત
 તપાસે. લોકોની બૂલ હોય તે એમને ચીધે અને રાજ્ય ચલાવનારાનો બૂલ
 હોય તે એમને ચીધે. પછી એ માનવું ન માનવું એ એમની મરજીની વાત.
 આ સેવકોના કલા પ્રમાણે કોઈ ચાલે છે કે નહીં એની એમને કશી પડી નહીં
 હોય. એમનું કામ તો કેવળ અધ્યયન, ચિંતન, મનન અને દુનિયાની સેવા
 જ હશે. જે કેવળ સેવા કરતા હોય તે જ રાજા અને પ્રજા બન્નેની બૂલ
 મીમી શકે.

માણુજના ગયા બાદ આ કલ્પના
 રચના કરી એ કેવળ સેવા
 નહ કે કહ્યું કે
 ના બાકી

સમાજની
 એ લોકો
 હોય તો
 નથી.
 વ્યાસ

મુનિ તો આવ્યા જ રહ્યા. પછી જ્યારે અશ્વત્થામાએ ધક્કા લીધું, તે વાત અર્જુનને પહોંચી ત્યારે દુનિયાનો સંહાર થવા લાગ્યો. એ વખતે વ્યાસ મુનિ વચ્ચે પડ્યા, અને અર્જુનને કહ્યું કે તું ધક્કા લેતો રોક. અર્જુનને એમની વાત માની લીધી. આમ એમણે લડાઈમાં ભાગ ન લીધો, પણ દુનિયાને સંહારમાંથી ઉગારો લેવા વચ્ચે પડ્યા. કેટલાક લોકો આવ્યા જ હોવા જોઈએ.

શાસક અને પ્રજા વચ્ચેની કડીરૂપ સર્વોદય કાર્યકર

રાજા અને પ્રજા બન્નેની વચ્ચે જોવા રહી શકે એવા સર્વોદયવાળા હશે. એમનાં કામો બન્નેની જૂલો ચીંધવી, બન્નેમાં પરસ્પર પ્રેમ વધે તેમ કરવું, એક બીજાની વાત એક બીજાને પહોંચાડવી અને પ્રગતિ, જળ વધારવું વગેરે રહેશે. એ લોકો ન તો સરકારમાં બંજરી, કે ન તો જનતામાં. એ બન્નેથી અળગા, અને એમના સાચા સેવક થઈને રહેશે. એ બન્નેની જે કંઈ ખામીઓ નજરે ચડે તે ચીંધશે અને બધા પર પ્રભુ રાખશે. આમ છતાં એ કેળવના પણ પક્ષમાં નહીં બળે. પક્ષોને લીધે ગામના કૂટ પડે છે અને આખું ગામ બરબાદ થઈ જાય છે. એટલે એ લોકો મનુષ્યને નાતે જ સૌની સેવા કરશે. હિંદુસ્તાનમાં ઝાડનાં પાંદડાની જેમ ગણી ગણાય નહીં એટલી જાતિઓ છે. પણ સર્વોદય સમાજની નીતિ સાફ છે કે અમારે આવી હામરો જાતિઓ નથી જોઈતી. ગામનું પાણી કદી પીનારને પૂછે છે ખરું કે તું ગાય છે, બકરી છે કે સિંહ છે ? એ તો એટલું જ કહે છે કે તું તરસ્યો છો તો તારી તરસ છીપાવવા એ મારું કર્તવ્ય છે. જેમ ગંગા-જળ ભેદ જણવું નથી અને સૌની સાથે સમાન વર્તવ રાખે છે તેમ જ આપણે પણ આપણને એવું શિક્ષણ આપ્યું છે કે સૌની સાથે પ્યાર કરો, પક્ષ, જાતિ વગેરે ન જુઓ અને સત્તા હાથમાં ન લો. હું પણ એ જ કામ કરવા આવ્યો છું.

ડીંગ, ૧૭-૫-૫૨.

હતી. પણ રાજ્ય ખરાબર ચાલતું નહોતું તેથી લોકો મનુ પાસે ગયા અને એમને વિનંતી કરી કે આપ રાજ્ય ખતો. મનુએ કહ્યું કે હું તો તપ કરું છું. એ છોડીને રાજ્ય ખનીશ તો તમારે મારી વાત માનવી પડશે. પછી ઠાઠ દહાડો એવું ન કહેશો કે અમે આ વાત નહીં માનીએ. પ્રજાએ એમની વાત કબૂલ રાખી એટલે મનુ મહારાજ રાજ્ય ખન્યા. સમાજમાં એવા માણસો હોવા જોઈએ જે ચૂંટણીમાં ન પડે. મનુને પેલી સાઠ અને ચાલીસવાળી વાત કબૂલ નહોતી. એમણે તો કહ્યું, ‘બધા કહેશે તો હું આવીશ, નહીં તો એકા એકા રામનામ લઈશું. ફક્ત બહુમતીથી મારે રાજ્ય નથી થવું.’

અલિપ્ત સેવકોની જરૂરત

જે લોકો ચૂંટણીથી છટા રહે અને સારી રીતે ચિંતન-મનન કરે એ જ લોકો રાજ્ય ચલાવનારા હોવા જોઈએ. દુનિયાનો ખેત તો આદ્યા જ કરે છે, પણ એ ખરાબર ચાલે છે કે નહીં એ ખેત્રાડી ન જાણી શકે. એ તો ખેતથી છટા રહ્યો હોય તે જ કહી શકે. ખેતથી છટા જીમો હોય તે જ કહી શકે કે ખેતમાં કયાં કયાં કઈ કઈ ખામીઓ છે. જે ખેતમાં જળ છે તે એ ન જાણી શકે. તેથી જ કેટલાક જણ એવા જોઈએ કે જે ચૂંટણીના ખેતથી છટા રહે અને શાંતિથી ચિંતન, મનન અને જાકિત કરે. એ લોકો જનતાની હાલત તપાસે. લોકોનો બૂલ હોય તે એમને ચીધે અને રાજ્ય ચલાવનારાનો બૂલ હોય તે એમને ચીધે. પછી એ માનવું ન માનવું એ એમની મરજીની વાત. આ સેવકોના કહ્યા પ્રમાણે ઠાઠ ચાલે છે કે નહીં એની એમને કશી પડી નહીં હોય. એમનું કામ તો કેવળ અધ્યયન, ચિંતન, મનન અને દુનિયાની સેવા જ હશે. જે કેવળ સેવા કરતા હોય તે જ રાજ્ય અને પ્રજા ખતોની બૂલ ચીધી શકે.

આપુજના ગયા ખાદ આ કલ્પના અનુસાર જ મેં સર્વોદય સમાજની રચના કરી. મેં કહ્યું કે આમાં કેવળ સેવા કરનારા જ હોય, એ લોકો ચૂંટણીમાં નહીં પડે. જગવાન કૃષ્ણે કહ્યું કે ‘કૌરવ પાંડવોને લડવું હોય તો બસે લડતા. હું અર્જુનનો રથ દાંકીશ; ખાકી લડાઈમાં ભાગ સેવાનો નથી.’ આમ છતાં એમને એક વાર હાથમાં દયિયાર લેવું પડ્યું. અને છતાં વ્યાસ

મુનિ તો આધા જ રહ્યા. પછી જ્યારે અશ્વત્થામાએ ધ્વજાસ્ત્ર છોડ્યું, ને યાજ્ઞ અર્જુને પણ છોડ્યું ત્યારે દુનિયાનો સંહાર થવા લાગ્યો. એ વખતે વ્યાસ મુનિ વચ્ચે પડ્યા, અને અર્જુનને કહ્યું કે તું ધ્વજાસ્ત્રને રોક. અર્જુને એમની વાત માની લીધી. આમ એમણે લડાઈમાં ભાગ ન લીધો, પણ દુનિયાને સંહારમાંથી ઉગારો લેવા વચ્ચે પડ્યા. ટેટલાક લોકો આવા જ હોવા જોઈએ.

શાસક અને પ્રજા વચ્ચેની કડીરૂપ સર્વોદય કાર્યકર

રાજા અને પ્રજા બન્નેની વચ્ચે ઊભા રહી શકે એવા સર્વોદયવાળા હશે. એમના કામો બન્નેની બૂલો ચીંધવી, બન્નેમાં પરસ્પર પ્રેમ વધે તેમ કરવું, એક બીજાની વાત એક બીજાને પહોંચાડવી અને પ્રગતિ બંધ વધારવું વગેરે રહેશે. એ લોકો ન તો સરકારમાં બળશે, કે ન તો જનતામાં. એ બન્નેથી અળગા, અને એમના સાચા સેવક થઈને રહેશે. એ બન્નેની જે કંઈ ખામીઓ નજરે ચડે તે ચીંધશે અને બધા પર પ્રભુ રાખશે. આમ છતાં એ કોઈના પણ પક્ષમાં નહીં બને. પક્ષોને લીધે ગામના ફૂટ પડે છે અને આપું ગામ બરબાદ થઈ જાય છે. એટલે એ લોકો મનુષ્યને નાતે જ સૌની સેવા કરશે. હિંદુસ્તાનમાં ઝાડનાં પાંદડાની જેમ ગણી ગણાય નહીં એટલી જાતિઓ છે. પણ સર્વોદય સમાજની નીતિ સાફ છે કે અમારે આવી હજારો જાતિઓ નથી જોઈતી. અમારું પાણી કદી પીનારને પૂછે છે ખરું કે તું ગાય છે, બકરી છે કે સિંહ છે ? એ તો એટલું જ કહે છે કે તું તરસ્યો છો તો તારી તરસ છીપાવવી એ મારું કર્તવ્ય છે. જેમ ગંગા-જળ બેદ જાણતું નથી અને સૌની સાથે સમાન વર્તાવ રાખે છે તેમ જ આપુએ પણ આપણને એવું શિક્ષણ આપ્યું છે કે સૌની સાથે પ્યાર કરો, પક્ષ, જાતિ વગેરે ન જુઓ અને સત્તા હાથમાં ન લો. હું પણ એ જ કામ કરવા આવ્યો છું.

ડીંગ, ૧૭-૫-૫૨.

વિચારોનો પ્રચાર અટકાવી દેવો એ વાતને હું તદ્દન ભૂલભરેલી માનું છું. કોમ્યુનિસ્ટો જનતા સામે પોતાના વિચાર રજૂ કરશે. હું મારા રજૂ કરીશ. બીજાઓ પણ પોતપોતાના વિચારો રજૂ કરશે. અને અંતે જનતાને જે વિચાર પસંદ પડશે તેને તે સ્વીકારી લેશે. પસંદ કરવાનું કામ જનતાનું છે. મારા મગજમાં કોઈ ગૂંચવાડો નથી, મારું મગજ તદ્દન સાફ છે. હું જનતાને એક વિચાર સમજાવી રહ્યો છું. હું માનું છું કે તમામ માર્ગ કરતાં એ ચઢિયાતો માર્ગ છે. છતાં એ માર્ગે જવું કે ન જવું એનો નિર્ણય તો જનતા જ કરશે.

બલિદાન-બળવાનોનું દાન

પ્રશ્ન : આ તમે કેવું કામ કરી રહ્યા છો ? આવું તો કોઈ દેશોએ બાળ્યું નથી, બિલકુલ નવું અને વિચિત્ર જેવું લાગે છે.

ઉત્તર : આજની સ્થિતિ નથી તો નવી કે નથી તો પુરાણી. વચલી સ્થિતિ છે. આ તો નરસિંહાવતાર ચાલે છે. બધા અવતારોમાં આ અવતાર સૌથી ભયાનક હોય છે—ન પૂરા પણ અને ન પૂરા માનવ. એ પહેલાંના અવતારો તો આપણે સમજ્યા કે પૂરા પશુના હતા. આજ સંકેતભર્યું કાળ ચાલે છે.

મારું કામ નવું નથી. મારે તો વામનાવતાર ચાલે છે. બલિદાનનો અર્થ છે બલિ રાજાએ આપેલું દાન. એટલે કે બળવાનનું દાન, દુર્બળનું નહીં. બલિ રાજા તો ચક્રવર્તી સમ્રાટ હતો. આજના વામનાવતારમાં પણ ત્રણ પગલાં ભૂમિ માંગી છે. પહેલે પગલે, પોતાની ભૂમિનો છઠ્ઠો ભાગ દાનમાં આપ્યો. બીજો પગલે સાલંગેલ કન્યાદાન આપ્યો એટલે કે જમીનની સાથે બીજાં સાધનો વગેરે પણ આપ્યો અને ગરીબોની સેવામાં લાગી જાવ અને ત્રીજો પગલે ગરીબોની સેવા કરતે કરતે જાતે ગરીબ બનો. ‘શિવો મૂલ્તા શિવં યજેત’ । આમ આ તો જૂનું જ કામ છે. પણ જેમ યુગ ફરે છે તેમ કામનું સ્વરૂપ પણ ફરે છે.

વામનાવતાર, પરશુરામાવતાર અને રામાવતાર

પ્રશ્ન : બીજાની યોજનાઓમાં અને તમારી યોજનામાં શો ફેર છે ?

ઉત્તર : એટલે જ ફેર છે કે મારો વામનાવતાર છે, જ્યારે બીજા-
ઓનો પરશુરામાવતાર અથવા રામાવતાર છે. પરશુરામે પૃથ્વીને નક્કરી કરવા
માટે ફરસીથી એકવીસ વાર પ્રયોગ આદર્યા; પણ જે આદર્યા અધૂર
રહ્યા-અસફળ ગયા. એવા લોકો કહે છે, શુદ્ધિ (purge) કરો. જમીનદારો
અને મૂડીદારોની કતલ કરો. રામાવતારમાં રાજા રામચંદ્રની આજ્ઞા પ્રમાણે
કામો થતાં. જે જ વાત આજની પરિસ્થિતિમાં કહીએ તો કાયદા દ્વારા
વિતરણ કરવું કહેવાય. પણ મારું કામ બંનેથી નિરાણું છે,
કારણ કે મારો વામનાવતાર છે. હું પ્રેમથી વિચાર સમજાવીને જમીનનું
દાન લઉં છું. કોઈ ના નથી પાડવું, લોકો દાન આપે છે.

વામનાવતાર પછી પરશુરામાવતાર કે રામાવતાર બેમાંથી એક તો જરૂરી
છે જ. પણ જે વામનાવતારથી જ કામ પતી જાય તો એમાંથી એકેની
જરૂર નહીં પડે. હું રામાવતાર હજુ પસંદ કરીશ પણ પરશુરામાવતાર તો
કોઈપણ દિસાએ ન ખપે. કારણ, પરશુરામના એકવીસ પ્રયોગોથી જ
સાબિત થઈ ચૂક્યું છે કે એ પદ્ધતિ નિષ્ફળ જ નશે. પણ સૌથી મોગી વાત
એ છે કે વામનાવતારમાં જ બધા કામો પતી જશે.

ધર્મ-દૃષ્ટિ

પ્રશ્ન : આજે તમે એવાને જમીન આપો છો કે જેમની પાસે બિલકુલ
જમીન નથી. પણ જેમની પાસે આજે બે ત્રણ એકર જમીન છે એવાને
બીજા બે ત્રણ એકર ઉમેરી આપીને ઈકોનોમિક હોલિડેઝ્સ-ખેતી પાલવે
તેટલી જમીન કરી આપો જે જ વધારે સારું છે. અમારી ભુકિર્મી તો એ જ
વાત ઠીક લાગે છે.

ઉત્તર : બધા કામો ભુદ્ધિપૂર્વક નથી થતાં, કેટલાંક હિંમત-પૂર્વક પણ
કરવા પડે છે. મહાભારતમાં એક કિસ્સો આવે છે. યક્ષની સામે ધર્મરાજા
જાણ દતા. યક્ષના પ્રશ્નોના જવાબ આપ્યા વિના પાણી પીવા જતાં એમના
ચારે બાઈઓ મૃત્યુ પામ્યા હતા. યક્ષે ધર્મરાજાને સલાહ પૂછ્યા. એમણે
સારા જવાબો આપ્યા. એટલે યક્ષ ખુશ થઈ ગયો અને કહે, “હું તમારા
એક બાઈને જીવતો કરી આપીશ. બોલો કયાને જીવતો કરું ?” આમ તો

સૌથી વધુ ઉપયોગી તો અર્જુન હતો. અર્જુન ઈકાનોમિક હોલ્ડિંગ-પાલ્લવે તેવી ખેતી-હતો. પણ ધર્મરાજને કહ્યું, “અમારો સૌથી નાનો ભાઈ સદેવ છે તેને જીવતો કરો. મારી અપર-માનો એ સૌથી વધુ લાડકો દીકરો છે.” એ સાંભળી મક્ષ ખૂબ ખુશ થયો અને ધર્મરાજના ચારે ભાઈઓને જીવતા કર્યા. એને યુદ્ધે ધર્મરાજ ‘ઉપયોગિતાવાદી’ નથી પણ ધર્મનિષ્ઠ છે. અર્જુનને જીવતો કરવો સૌથી વધારે લાભકારક હતું, પણ એમણે લાભ જતો કર્યો અને નાના ભાઈને જીવતો કરવા કહ્યું. આને જ ધર્મ-દષ્ટિ કહે છે. આવી જ ધર્મ-દષ્ટિ રાખો અને સમાજમાં જે સૌથી વધુ દુઃખી અને ગરીબ છે તેમને સુખી બનાવવા પ્રયત્ન કરો.

ભૂદાનમાં સૌ સહકાર આપી શકે છે

પ્રશ્ન : મને ભૂદાનયજ્ઞનો વિચાર સારો લાગે છે. પણ ગામેગામ રખડીને જમીન માંગવાનું બને તેમ નથી. તો હું કેવી રીતે કામ કરું ?

ઉત્તર : દુનિયામાં એવું કોઈ નથી જે ભૂદાનનું કામ ન કરી શકે. આમાં સૌ કોઈ-સ્ત્રીઓ, બાળો, અને તમામ લાભ-હર્ષ શકે છે. તમે જમીન માંગવા જઈ શકો તેમ નથી તો વિચાર-પ્રચારનું, ભૂદાન-સાહિત્ય-પ્રચારનું કામ કરો. સૌથી પ્રથમ વિચાર આવે છે, ત્યાર પછી આચાર. ધર્મખરું સ્ત્રીઓને જમીન આપવાનો અધિકાર નથી હોતો. તેથી એ જાતે તો જમીન નથી આપી શકતી પણ અપાવવાનું કામ તો કરી શકે. ગાંઝિયાબાદમાં એક વકીલ ભાઈને એમના પત્નીએ સમજાવ્યું કે તમારી વકીલાત સારી ચાલે છે અને આપણે જાતે તો જમીન ખેડતા નથી પછી જમીન રાખીને શું કરીશું ? બધી જ જમીન દાનમાં દઈ દો.” એ ભાઈએ પોતાની બધી જમીન-ખાર એકર-દાનમાં આપી દીધી.

પુરુષો મોટે ભાગે કહે છે : ‘અમને દાન આપવાનું તો મન છે, પણ સ્ત્રી-બાળકોના મોઢને લીધે આપી શકતા નથી.’ પણ જો સ્ત્રીઓ એમ કહેવા મડિલે દાન આપે, તો પછી પુરુષોએ દાન આપવું જ પડશે. આપણે પુરાણોમાં વાંચ્યું છે કે દેવોની પત્નીઓ તો સારી હોય છે જ, પણ રાક્ષસોની પત્નીઓ પણ સતી-સાધ્વીઓ હતી. રાવણની પત્ની મંદોદરી સાધ્વી હતી. એણે

પોતાના પતિને પાપમાંથી વારવા ઘણા પ્રયત્નો કર્યા. તો આ યજ્ઞમાં રાક્ષસની જેમ ભાગ ન લેનારાઓની પત્નીઓ પણ મંદોદરી જેવું કામ કરી શકે. એ પોતાના દેવી ગુણોથી પતિનો મોઢ છોડાવીને દાન અપાવી શકે. મેં જોયું છે કે દેવોની સ્ત્રીઓ તો આપણને અનુકૂળ હોય છે જ, પણ રાક્ષસોની સ્ત્રીઓ પણ અનુકૂળ હોય છે.

આજકાલ તો બુદ્ધાનનું કામ કરી જ શકે. એ લોકો ભેરશોરથી બુદ્ધાનનાં સૂત્રો પોકારી શકે અને ગીતો ગાઇ શકે. એનાથી તો આ અદિલન ત્રણે લોક ફેલાઈ શકે.

જમીનને દિલથી છોડો

એક જમીનદારભાઈ : કાયદાથી અમારી જમીનો ગઈ છે. અમારી હાલત સારી નથી. પછી અમે બુદ્ધાન શી રીતે આપીએ ?

ઉત્તર : તમારી જમીન કાયદાથી તો ગઈ, પણ દિલથી કેટલી ગઈ તે જોવાનું રહે છે. હું તો તમને સ્વામિત્વ-નિરસનનો પાઠ આપવા આવ્યો છું. હું જાણું છું કે પહેલાં જેવી સંપત્તિ તમારી પાસે આજે નથી; છતાં તમે તમારાથી પાછળવાળાઓ તરફ મોઢું ફેરવીને જોશો તો તમને ખચર પડશે કે એમના કરતાં તમારી હાલત કયાંયગણી સારી છે. તમારી જમીન તો જવાની જ છે. આજે દુનિયા આખીમાં જમીન-વહેંચણીની દવા ચાલી રહી છે. જ્યાં હાંસક ક્રાંતિ થાય છે ત્યાં જમીનદારોની કતલ કરવામાં આવે છે. તો જરા વિચાર તો કરો, આ ક્રાંતિમાં તમને જે તકલીફ પડે છે તે કેટલી ઓછા છે ? હું ઇચ્છું કે તમને થોડામાં થોડી તકલીફ થાય, અને તેથી જ તમારી પાસે બુદ્ધાન માંગું છું. આજકાલે હિપાડવા સારુ માને વાંકા વળવું પડે છે. હું ઇચ્છું છું કે જમીનવાળાઓ પોતાને મા-આપને ઠેકાણે સમજે.

લાયક દંતક-પુત્ર

પ્રશ્ન : તમને તમને જમીન માટે લોહી રેડાય છે ને માર્યા ફૂટે છે તો પછી તમને માંગ્યાથી સારી જમીન કેણ આપી દેવાનું છે ?

ઉત્તર : હું ઈચ્છું છું કે દરેક જણ પોતાના દીકરાને આપે તેવી જમીન મને આપે. ટોપ સવાલ કરશે કે એ તે કેવી રીતે બને ? હું કહું છું કે લોકો નાલાયકોને પણ દત્તક-પુત્ર તરીકે સ્વીકારે છે તો પછી મારા જેવા લાયકને કેમ પોતાનો દીકરો નહીં માને ?

સરકારી જમીન

પ્રશ્ન : સરકાર પાસે હજારો એકર જમીન પડતર પડી છે. એ શા સારુ લેતા નથી ?

ઉત્તર : અમારો ઉદ્દેશ જમીન પ્રાપ્ત કરવાનો નથી, પણ જન-શક્તિને જાગૃત કરીને સમાજમાં પરિવર્તન આણવાનો છે. હું ઈચ્છું છું કે આજે સમાજમાં લેવાની દવા ચાલે છે તેને બદલે દેવાની દવા શરૂ થાય. દરેકને એમ થવું જોઈએ કે આપણા ભૂમિહીન, ભૂખ્યા પાડોશીઓની ચિંતા કરવી, એમને જમીન આપવી એ આપણું કર્તવ્ય છે. બધા પોતાનું કર્તવ્ય સમજીને ભૂદાન આપે તો પછી સરકારી પડતર જમીન મને મળી જ જશે. એ આપણી જ જમીન છે, પણ આજે જ આપણે એ લેવી નથી કારણ કે આપણે જન-શક્તિ જગાડવા માંગીએ છીએ.

જમીનદારી અને ફારમદારી

પ્રશ્ન : મોટા મોટા ફારમો કરવા એ લાભકારક છે ?

ઉત્તર : હું મામેગામ ગયો છું અને જોયું છે કે જ્યાં જમીનદારી ખતમ થઈ છે, ત્યાં ફારમદારી શરૂ થઈ છે. જ્યાં મોટા મોટા ફારમો ચાલે છે ત્યાં મજૂરોની હાલત બળદ જેવી હોય છે. ત્યાં સારામાં સારી જાતના ધર્મ મજૂરો વાંચે છે; પણ બળદ જેમ એ પાકતે કેવળ જોઈ જ શકે, ખાઈ શકે નહીં, તેમ મજૂરો પણ એને કેવળ જોઈ જ શકે છે. એમ કહેવાય છે કે મજૂરોને વધારે રોજી આપીએ અને સસ્તા અનાજની દુકાન ખોલીએ એટલું પૂરતું છે. પણ સસ્તા અનાજની દુકાન એટલે ખરાબ અનાજની દુકાન. મજૂર સારી જાતના ધર્મ પકવે પણ એને ખાવા મળે ખરાબ ધર્મ; બળદ ધર્મના ખેતરમાં મહેનત કરે છે, પણ ખાવા તો એને કમ જ મળે છે તેના જેવું આ છે. આવા ફારમોમાં મેનેજરોના હાથમાં જ બધી સત્તાઓ

હોય છે, મનુરની અકુલનો કશો ઉપયોગ થતો નથી. હા, મનુરોની ભાગીદારી હોય તો આવા ફારમ પણ કરી શકાય. હું ઇચ્છું છું કે મનુરોને કેવળ સારું ખાવાનું જ ન મળે, એમની બુદ્ધિનો પણ વિકાસ થવો જોઈએ.

શોષણ શી રીતે મટે ?

પ્રશ્ન : શોષક વર્ગને ખલાસ કર્યા વગર શોષણ શી રીતે જશે ?

ઉત્તર : સમાજમાં ઠાઈ એક શોષક વર્ગ હોય એમ હું નથી માનતો. દુનિયાભરમાં શોષણ ચાલે છે, અને આપણે દરેક બીજા કોઈકના શોષક છીએ અને બીજા કોઈકના શોષિત છીએ. આખો સમાજ જેનું શોષણ કરે છે એવો જાંગી પણ એનો પત્નીનું શોષણ કરે છે. શોષણ મિટાવવું હશે તો આજની સમાજ-રચનામાં જડમૂળથી ફેરફાર કરવા પડશે. હું એક પગવાર પણ શોષણ સાંખી શકું તેમ નથી, તેથી તો પગપાળો ફરું છું. અદિંસક પદ્ધતિથી શોષણ-રહિત સમાજ સ્થાપવાના કાર્યમાં ભૂતનવસ એ પહેલું પગલું છે.

મનુષ્યનું હૃદય પગવારમાં પલટી શકે

પ્રશ્ન : તમને એ ખબર છે કે તમને દાન દેનારા મોટા મોટા જમીનદારોમાંથી ઘણાખરા સ્વાર્થી દૃષ્ટિથી દાન આપે છે ?

ઉત્તર : હું બીજાઓની ભાવનાઓનું પૃથક્કરણ કરતો નથી. હું માનું છું કે જે ભૂદાન આપે છે તે વિચાર સાંભળીને પ્રેમથી આપે છે. ગઈ કાલ સુધી ઠાઈ પ્રેમ નહોતો કરતો તેથી હું આજે પણ એ પ્રેમ નહીં કરી શકું ? મનુષ્યનું હૃદય પગવારમાં પલટી શકે છે. મનુષ્યના હૃદયમાં પ્રેમનો વાસ છે.

આજકાલ દુનિયામાં જે આર્થિક વિચાર ચાલે છે, અને સમાજ-રચનામાં પરિવર્તન લાવવાની જે વાતો થાય છે, તેમાં મુખ્ય વિચાર એ છે કે ઉત્પાદનના મોટા મોટા સાધનો વ્યક્તિની માલિકીનાં ન રહે. એમના પર સમાજની જ માલિકી હોવો જોઈએ. આ વિચારમાં જમીનનો વિચાર પણ આવી જાય છે, મોટા મોટા કારખાનાનો વિચાર પણ એમાં આવી જાય છે.

આપણી આખી રચના અચરિત્ર પર ખડી છે

પણ આપણે માટે આ વિચારો નવા નથી. ઊલટું હું તો નહીંશ કે આપણી આખી સમાજ-રચના અપરિમલ્લના પાયા પર ખડી છે. ગમે તે કારણોસર એ વિચારનો અમલ જોઈએ તેવો નથી થયો છતાં એ તો સ્પષ્ટ જ છે કે આપણા ચિંતનશીલ ઋષિઓએ વ્યક્તિગત તથા સામાજિક જીવનમાં અપરિમલ્લ પર હંમેશાં ભાર દીધો છે.

આશ્રમ-વ્યવસ્થામાં કાંચન-મુક્તિનો આદર્શ

આપણી આશ્રમ-વ્યવસ્થા અને વર્ણ-વ્યવસ્થા જ સૌ. આપણા ચાર આશ્રમોમાંથી ત્રણ આશ્રમમાં તો પૈસા સાથે કામ જ નથી પડતું. કેવળ એક ગૃહસ્થાશ્રમમાં જ વ્યક્તિને પૈસા સાથે કામ પડે એવી કલ્પના છે. પણ ગૃહસ્થાશ્રમ પણ હંમેશાં માટેનો આદર્શ નથી ગણાયો. એનાથી વહેલામાં વહેલી તકે છૂટા થઈને, ઉપર ચઢીને વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસ તરફ લઈ જવાની જ કલ્પના છે. સંન્યાસની વાત હમણાં આપણે બાબુએ રાખીએ. કારણ, એમાં આત્મમય બનવાની અને સેવા કરતાં કરતાં પોતાની જાતને વિસારે પાડી દેવાની મોટી વાત આવે છે, એ કદાચ દરેક જણ માટે શક્ય ન હોય. આમ છતાં દરેક ગૃહસ્થની નજર હંમેશાં વાનપ્રસ્થ તરફ વળેલી હોય છે, અને હોવી પણ જોઈએ.

જીવનના જે ત્રણ આશ્રમ સૌ માટે આવશ્યક મનાયા છે તેમાં શરૂઆતમાં અને અંતે સંપત્તિ સાથે સંબંધ આવતો નથી. ખચપણમાં એવી કલ્પના છે કે શુરુ આપે તે બાબુ. ત્યાં ગરીબ અને શ્રીમંતનાં

બાળકો એવો બેઠ નથી. રાખતો છોકરો પણ મરીબના છોકરાની સાથે લાકડાં ખીરે છે, પાણી ભરે છે અને ગાયો ચારે છે ત્યારે જ એને વિદ્યા મળે છે. બ્રહ્મચર્યાશ્રમની વ્યવસ્થામાં મરીબ કે અમીરના દીકરા માટે કેઈ વિશેષ પ્રકારની સગવડ કે છૂટછાટનો વિચાર સુદ્ધા નથી થયો. અને ગૃહસ્થ તો હમેશાં એ જ ઝંખતો હોય છે કે હું કયારે આ સંપત્તિના પાશમાંથી છૂટીને વાનપ્રસ્થાશ્રમમાં જઈશ.

વર્ણુ-વ્યવસ્થામાં પણ એ જ આદર્શ

હવે વર્ણુ-વ્યવસ્થા જોઈએ. વર્ણુ-વ્યવસ્થામાં જોને મુખ્ય ગણ્યો તે બ્રાહ્મણ માટે તો મરજી મુજબની મરીબી જ દેવાની છે. એ સંપત્તિનો માલિક થઈ શકતો નથી. આપણી વર્ણુ-વ્યવસ્થામાં સર્વોત્તમ આદર્શ તો અપરિમિતનો જ ગણાયો છે. મરીબમાં મરીબ બ્રાહ્મણને પણ પોતા સારુ માંગવાનો અધિકાર નથી. આપણે એ આદર્શમાંથી કેમ ગળડયા તેના ઇતિહાસમાં હું જીતરવા માંગતો નથી. પણ જો એટલું આપણે ગઠિ વાળી લઈએ કે આપણા આદર્શોમાં નિરંતર અપરિમિતની ભાવના રહેલી છે તો બસ છે.

બ્રાહ્મણની જેમ ચંદને પણ અપરિમિતી ગણ્યો છે. એને પણ કેવળ સેવાનો જ અધિકાર છે. આમ વર્ણુ-વ્યવસ્થામાં પહેલો અને છેલ્લો એમ બન્નેને અપરિમિતી કરી મૂકવા. વચ્ચે જે બચી ગયા તે ક્ષત્રિય અને વૈશ્યમાંથી એકની પાસે સત્તા અને બીજા પાસે સંપત્તિ હોય છે એ વાત સાચી છે. પણ એ પણ પોતાના જીવનના ચારમાંથી ત્રણ ભાગ તો અપરિમિતમાં જ ગાળે છે. બ્રાહ્મણ એના અપરિમિતી આદર્શને કારણે જ પૂજ્ય મનાયો છે. આપણો ઇતિહાસ ત્યાગની ગાયાઓથી ભર્યો પડ્યો છે. દરેક એમ જ વિચારે છે કે હું આ સંગ્રહને કયારે છોડું? આપણો અંતિમ આદર્શ તો મુક્તિ જ છે. આપણા ચિંતકો કેવળ ચિત્તશુદ્ધિ સુધી પહોંચીને નથી અટક્યા. ચિત્તશુદ્ધિથી તો સાધનના વિશાળ ક્ષેત્ર પર ચાલવાનો આરંભ માત્ર થાય છે.

સામ્યવાદથી અલગ આદર્શ

આજકાલના પાશ્ચાત્ય આર્થિક અને સામાજિક સુધારાના વિચારો આપણા જીવન-વિચારો સામે બાળક જેવા છે. એમાં તો સદ્-વિચારની

શરૂઆત માત્ર છે. જ્યારે આપણા જીવન-વિચારમાં તો સંપત્તિ માત્રને ધ્વિરી વસ્તુ માની છે. 'ઈશાવાસ્યમિદં સર્વં યત્ કિંચ જગત્યાં જગત્'—આ મંત્રના ગાંધીજીએ ભારે વખાણ કર્યા હતાં. એ આપણે શિરોમણિ મંત્ર છે, વેદના શ્રેષ્ઠ ગ્રંથ ઇશોપનિષદમાં એને પ્રથમ સ્થાન મળ્યું છે. એ મંત્ર આપણને એ જ આદર્શ શીખવે છે. એ આદર્શ 'સામ્યવાદથી' કેંઈપણ રીતે જિતરતો નથી, જિંદગી એના કરતાં ચઢિયાતો છે. આપણે શક્તીને ધ્વિર માની છે. એક જાણુ સક્તી અને બીજી જાણુ વિજ્ઞાન, બન્નેને માતાપિતા માનવાં અને પોતાને એમના સેવક યા જાળક માનવા એ જ આપણો આદર્શ છે.

ભરતનો આદર્શ

ભરતે આપણી સામે શો આદર્શ રાખ્યો છે ? એ રામને મળવા જતો હતો ત્યારે રાજ્યની વ્યવસ્થા ગોઠવવામાં જરા મોડું થયું. ત્યારે વૃદ્ધસીદાસે એના મુખેથી કહેવડાવ્યું છે : સંપત્તિ સર્વ રત્નપતિ કે આદી ! તમે આખું રામાયણ તપાસી જાવ. ભરતે શી રીતે રાજ્ય સંભાળ્યું છે ? રાજગાદી પર રામચંદ્રની પાવડીઓની સ્થાપના કરીને એ રાજ્ય સંભાળતો. રાજ્ય સંભાળવામાં એ થોડા જ કલાક ખરચતો, અને રહેતો હતો એક ગામડામાં. ભરતનું રાજ્ય જ ભારતવર્ષ માટે આદર્શ છે.

કર્તા આપણે નથી, લગવાન છે

ભાગવત આપણને શો આદર્શ શીખવે છે ? આ જો કંઈ હિતવન્ન થાય છે તે તમામ ધર્મરત્ન શક્તિથી હિતવન્ન થાય છે. આપણે કંઈ જો આપણા હાથેથી પેદા કરીએ છીએ તો એ હાથેને શક્તિ પણ ધ્વિરી-શક્તિ જ આપે છે. કર્મ આપણે નથી કરતા, એ કરે છે. 'તને ફળતો અધિકાર જ નથી.' એ વિચાર કેટલી સૂક્ષ્મ ભુદ્ધિમાંથી પેદા થયો છે ! એણે મનુષ્યને કેવળ સેવક બનાવી દીધો. સાર એટલો કે ભક્તિ-માર્ગ આપણને ભગવદ્-અર્પણનો આદર્શ આપે છે, કર્મ-માર્ગ ફળ ત્યાગનો અને વર્ણ તથા આશ્રમ વ્યવસ્થા અપરિમલનો આદર્શ શીખવે છે.

હિમ્મત અને આત્મ-વિશ્વાસથી આગળ વધો

આ આખો વિચાર-સરણી એટલી જીંચી છે કે એમાં દાનને એક

નિત્યકર્મ માન્યું છે. ડેટસો વિશાળ ધર્મ આપણને વારસામાં મળ્યો છે। આ વિચાર તમે લોકોને સમજાવો તો જોશે કે આવતી કાલે એ લોકો પોતાની સંપત્તિ ફગાવી દેવા તૈયાર થઈ જશે. એ શ્રદ્ધાને કારણે તો મને આ જમીન મળે છે. આપણે ત્યાં શરીર સુધ્ધા પોતાનું નથી મનાતું. અને શરીર મર્યાદા જ સ્વામિત્વ ઉઠાવી લીધું ત્યાં બીજી કુચ્છ વસ્તુઓની કીમત જ ક્યાં રહી? આપણી વિશાળ ક્ષમતા સામે સંપત્તિ તો એક રમત માત્ર છે. આજે આ વાત આપણે ખુદશા દિલથી કહેતા નથી. ખુદશા દિલથી, દિમ્મત ભેર, સમજી વિચારીને કહેવા માંડ્યું તો મજૂરની દીકરી પણ પોતાની સંપત્તિ છોડવા તૈયાર થઈ જશે. પણ આપણા બોલવામાં પૂરવું બળ નથી, કારણ કે આપણા પર પાશ્વર્ય વિદ્યાનો પ્રભાવ છે. આવો, આપણે આપણો ભગ્ય વારસો જરા બોલીને તપાસીએ તો ખરા! આ રીતે જો આપણે વિચારીશું તો હિંદુસ્તાન ખરેખર એક સમૃદ્ધ દેશ બની જશે. ભણા માણસ, જરા વિચારો તો ખરા, જ્યાં લોકો સમાજને માટે જ ઉત્પન્ન કરે છે અને પોતે તો કેવળ પ્રસાદ-રૂપ જ લે છે ત્યાં શક્ય શા માટે નહીં આવે?

કાશી, ૨૪-૮-૧૯૫૨.

કામ-નિયમન પછી અર્થ-નિયમન

: ૪૪ :

જે દિવસે એક એક ગામતી જમીન તમામ મામલાસીઓની માલિકીની થઈ જશે, અને આજે લોકો પોતાના પૈસા બેંકમાં ખૂટે છે તેમ જવારે લોકો પોતાની તસુએ તસુ જમીન ગામરૂપી બેંકમાં આપી દેશે ત્યારે જ આ કામ પૂરું થશે. એમાંથી જલ્દી કોઈ પ્રત્યેક કુટુંબને જમીન અપાશે, અને તેના પર લોક ખેતી કરશે. દિસાબ કરીને કુટુંબદીક બાગે પડતી જમીન અપાશે. અને પછી જે બચશે તે બધા માટે સામૂહિક રાખવામાં આવશે. આમ ગામતી ડેટલીક ખેતી સામુદાયિક થશે અને ડેટલીક વ્યક્તિગત. અનુક્રમણ પછી ધારો કે કોઈ કુટુંબની જવાનદારીમાં વધારો થયો તો તેમને સામૂહિક જમીનમાંથી થોડી બીજી જમીન કાઢી અપાશે. અને ધારો કે

જવાબદારી ધરી તો એમની પાસેની જમીન હશે તે થોડી ઓછો કરાશે. આમ જમીન એ સૌની ચીજ છે એ ધર્મ-વિચાર અને અર્થ-વિચાર બધા સ્વીકારી લેશે ત્યારે જ માન મનને ટાઢક વળશે. આજે દાનની જ વાત થાય છે ત્યારે હું કહું છું કે મામદોઢ ઓછામાં ઓછી પાંચ એકર જમીન તો મેળવીશું. એમાં કેટલાયે ગામ એવાં નીકળશે કે જે વધારે જમીન આપશે. આમ એક વાતાવરણ પેદા થશે તેનાથી જ આ ધર્મ-વિચાર ફેલાશે. દુનિયામાં ધર્મ-વિચારનો વિકાસ હમેશાં આ રીતે જ થયો છે.

બહુ પત્નીત્વનો જમાનો વીતી ગયો.

પ્રાચીન કાળમાં મહાભારતની જ વાત લો. એ જમાનામાં એક પુરુષની ચાર-પાંચ પત્ની હોવી એ સામાન્ય વસ્તુ હતી, પણ આજે ગમે તે સામાન્ય માણસને આ વાત કહો તો એ એને ધર્મ-વિચાર તરીકે કબૂલ નહીં કરે. હવે બહુ પત્નીત્વનો જમાનો જતો રહ્યો. આજે પણ એમ તો કેટલાકને એકથી વધારે પત્ની હોય છે, પણ એકંદરે એ વિચાર હવે સાવ ખખડી ગયો છે. આગલા જમાનામાં ઘણી પત્ની હોય તેમાં લોકોને નીનિહીનતા નહોતી લાગતી. જિજ્ઞંસુ, આટલી બધી પત્નીઓ સાથે સમતાપૂર્વક શી રીતે રહી શકાતું હશે તેનું લોકો કૌતુકપૂર્વક વર્ણન કરતા. પણ આજે જમાનાનો રંગ બદલાઈ ગયો છે, સમાજ એક કદમ આગળ વધ્યો છે. વ્યક્તિગત રીતે વિચારીએ તો આજનો નાગરિક તે દિવસના નાગરિક કરતાં વધારે ઉન્નત થઈ ગયો છે એમ ન કહી શકાય. પણ એકંદરે સમાજ તો આગળ વધ્યો જ છે, અને ધર્મ-વિચારમાં ઉત્તરોત્તર શુદ્ધિ થતી જવાને કારણે વ્યવહારના નિયમો પણ સુધર્યા છે.

બીજો દાખલો લઈએ. સગ કરવા સારુ શુનેગારના કોઈ અંગને છેદી નાંખવું એ એક જમાનામાં સામાન્ય વાત હતી. અખિા દોડી નાંખવી, નાક કાપી લેવું વગેરે સગાએ તો સામાન્ય બાબત હતી. પણ આજે તમામ દેશો આવી સગને માનવતા-વિરોધી અને જંગમી માને છે.

વિચાર-પ્રચારથી અર્થ-નિયમન

જે રીતે સમાજમાં કામ-નિયમન થયું, રાજ્ય-સંસ્થામાં સુધારા થયા

તેજ રીતે આપણા આર્થિક ક્ષેત્રમાં પણ સુધારો થવો જરૂરી છે. - ટેટલાક સુધારો તો થયા પણ છે. દા. ત. પોતાની ગત-ક્રમાંકનું જ ખાતું એ એક સામાન્ય વિચાર ધર્મ પડ્યો છે. એવી જ રીતે જમીન પણ બધાની છે એ વિચાર પણ સાર્વાત્રિક કરવો પડશે.

લોહા પૂછે છે કે આ તો શી રીતે બને? હું સામે પૂછું છું કે બહુપત્નીત્વનો વિચાર ટેલી રીતે જાડો ગયો? વિચારથી જ જાડો ગયો ને! મનન કરે તે માનવ. વિચાર એ એનું પ્રતાપી શસ્ત્ર છે. એનાથી એ એવા એવા કામો સિદ્ધ કરી શકે છે જે ખીજા કોઈ હથિયારથી નથી થઈ શકતા. વિચારથી કામ વહેલામાં વહેલાં થઈ શકે છે. આનો પણ દાખલો આપું. માર્ક્સનો વિચાર આજે આખી દુનિયામાં ફેલાયેલો છે. ટેટલાકને એ પસંદ છે, ટેટલાકને નથી પસંદ. આમ છતાં દરેક એના પર વિચાર તો કર્યો જ છે, અને એમ પણ સ્વીકારે છે કે માર્ક્સના વિચારમાં અમુક તો સારો અંશ છે જ. આમ તો એની પાસે કંઈ શક્તિ હતી? એનો વિચાર કોઈ દિસક શક્તિથી નથી ફેલાયો. એ વિચાર સમજાવનાર ક્ષત્રિ હતો.

ગાંધીજીનો દાખલો તો આપણી નજર સામે છે. એમણે વિચાર પ્રવર્તનનું કામ ક્યું? તેમાં વિચાર સિવાય બીજી શક્તિ કંઈ હતી? ચંદ્રાચાર્ય, રામાનુજ, શુદ્ધ વગેરેના દાખલા તો આપણે જાણીએ જ છીએ. એમના કામની પ્રતિષ્ઠા કંઈ ઝીણી છે? રાજા-મદારાજાઓનાં રાજ્ય ચાલી ગયાં પણ ધર્મ-પુરુષોનું રાજ્ય આજે પણ ચાલે છે. આ બધું કંઈ શક્તિથી થયું? સમજાવવાની શક્તિથી જ. જેવો વિચાર તેવો આચાર, અને આચાર પ્રમાણેનો વિચાર-પ્રચાર એ શાસ્ત્રમાં જેમને ગ્રહાં હતી તેવા લોહા જ દુનિયામાં કંઈક ફેરફાર કરી ગયા છે.

રામ-કામ કર્યા વિના ક્યાંથી મને વિશ્રામ ! : ૪૫ :

તમ્ પતમ્ ત્રાહ્મણા વિવિદિશંતિ યથેન દાનેન તપસા અનાશકેન ।

આબનેા દિવસ (વર્ષગાંઠ) મારે માટે અંતર-નિરીક્ષણનો હતો, અને મેં આને પૂરું અંતર નિરીક્ષણ કરી લીધું. વિચાર કરતાં મને લાગ્યું કે ભૂદાનયત્રી કામ ટાણાસરતું છે એ વાત તો સૌ સમજી ગયું છે. આ પહેલાં આ કામ કદી ટાંછ્યે આપ્યું નહોતું. પણ મેં એ સર કર્યું એમ કહેવું પણ ખોટું છે. મને સતત લાગ્યું કે ભગવાન આ કામ આપણા સૌ પાસે લેવા ધારે છે. તો આવા બારે કામની જવાબદારી ભગવાને જેમના પર નાંખી હોય તેમણે એને લાયક પણ થવું રહ્યું. આપણે લોકો સામે દાન-યત્રી વાત મૂકીએ છીએ, અને લોકો એનો જવાબ પણ વાગે છે. આ સાડા ત્રણ લાખ એકર જમીન પ્રેમથી મળી એ કંઈ નાની અમરતી વાત છે એમ કું નથી માનતો. પણ આપણે અંતે જે વાત સિદ્ધ કરવી છે તેની સામે તો આ પાશ્ર્વરામ પહેલાં પુષ્ટી બરાબર છે. તેથી આપણે અંતે ખાસ તો મારે શક્તિ વધારવા પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. પણ જે પોતાનું તપ નમ્રતાપૂર્વક વધાર્યું જશે તે જ ભગવાન પાસે શક્તિ માટે માગણી કરી શકશે.

આશ્રમનો આશરો છોડયો

અધિકારીએ અને ગીતાએ યુદ્ધ, દાન અને તપ એ ત્રણ વાતો રજૂ કરી. મને થતું હતું કે મેં યુદ્ધ અને દાન શબ્દ તો ચાલુ કર્યા પણ તપ શબ્દ પર બાર મૂક્યા વગર એ બંને સિદ્ધ થવાના નથી. ત્રણે મળીને જ એક આખી વસ્તુ બનશે. તપ તો આપણે કાર્યકર્તાઓએ જ કરવું પડશે. યુદ્ધ અને દાનની જનતા પાસેથી અપેક્ષા છે, પણ તપ તો આપણે જ વધારવાનું છે.

‘રામનું કામ ન સધાય ત્યાં સુધી આરામ કેવો ?’ એ વિશે વિચારતો ગયો તો મને થયું કે મારે પણ કંઈ ત્યાગ કરવો જોઈએ. પણ શું ત્યાગ ? છેવટે નિષ્કંઠ કર્યો કે આ સવાલ ન બીકે ત્યાં સુધી આશ્રમનો આશરો છોડવો. હેલ્લા પાંચ-સાત દિવસથી આ વિચાર મારા મનમાં ઘૂંટાતો હતો. મેં જે આશ્રમ સ્થાપ્યો, જ્યાં મેં સતત સેવાનાં કાર્યો કર્યાં, જ્યાં મેં

દેશ-સેવાના અનેક પ્રયોગો કર્યા, આને પણ ન્યાં કાચન-મુક્તિનો મહાન પ્રયોગ ચાલુ છે એ ભૂમિ ત્યાગ અને તપસ્યાની છે. આમ છતાં આશ્રમનોએ એક આશરો છે. એટલે મેં વિચાર કર્યો કે ભૂદાન-યતનું કામ સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી આશ્રમને એક આસરિત માનીને છોડી દેવો જોઈએ. મેં એ નિર્ણય કર્યો, અને આને તમારા સૌની સાક્ષીએ અને ભગવાનના નામે એ પ્રકટ કરું છું.

શામખાણુ

થોડાક દિવસ પર પૂજ્ય કિશોરલાલભાઈએ દેહ છોડ્યો. એનાથી મારી આ ભાવના ઔર પણ વધી ગઈ, વધારે તીવ્ર થઈ ગઈ. મને થયું કે ભગવાને જે કંઈ થોડો ધણો વખત આપ્યો છે તેટલામાં એનું સંપૂર્ણ કામ આટોપી લેવું જોઈએ. એ પૂરું પડે કે ન પડે એની ચિંતા ન કરતાં એ ભગવાન પર છોડવી, અને આપણે તો પૂરેપૂરી શક્તિ એમાં લગાવવી, એ જ દૃષ્ટિથી હું આ નિર્ણય પર આવ્યો. મેં આ કામ શરૂ કર્યું ત્યારે મને એમ હતું કે વચ્ચે વચ્ચે આશ્રમમાં એક આટો મારી આવીશ. પણ હવે એ વિચાર ગયો. હવે એ પૂરેપૂરો સ્વાર્થ “સ્વપતિ-કર-યાણ” થઈ ગયો છે.

હું તમારી પાસે આ સંકલ્પમાં બળ પૂરવા માંડું છું. મારી અંદર તો પુષ્કળ શક્તિ અનુભવું છું, મને રજભાર પણ કમજોરી વરતાતી નથી. પણ આ એક મહાન કાર્ય છે, તેથી એમાં સામુદાયિક ધૃત્યા-શક્તિનું બળ જોઈએ. તમે સૌ પ્રાર્થના કરજો કે પરમેશ્વર મારો સંકલ્પ પાર પડાવે.

આપણી કસોટી

મેં આરામ ન લેવાનો અને આશ્રમમાં ન જવાનો નિર્ણય કર્યો છે તે વિચાર-પૂર્વક જ કર્યો છે. તમને એ તો ખબર જ છે કે મેં મારી જુવાનીના ૩૦ વર્ષ સંત ઊપાસના, ધ્યાન-યોગ, કર્મ-યોગ અને રચના-ત્મક કામેમાં ગાળ્યાં છે. હું કોઈ પ્રચારક નથી. જે પ્રચારક સ્વભાવનો હોય છે તે પોતાની જુવાનીના ત્રીસ વર્ષ આવી રીતે ન ગાળે, અને ધડપણમાં આમ દરવા પણ ન નીકળે. પણ આપણા શામખાણુની સમસ્યાઓનો વિચાર કરતાં હું એવા નિર્ણય પર આવ્યો કે આપણે

પાયાનો સવાલ ભૂમિનો છે. એને ઉકેલવા અદિસક પદ્ધતિ શોધવી જોઈએ. અને જો એ રીતે આ સવાલ ઉકેલી ન શકીએ તો આપણે અદિસાનો દાવો છોડવો જોઈએ. અને અદિસાનો દાવો ગયો એટલે રચનાત્મક કામ પણ ગયું. હા, ચંત્રીકરણ દ્વારા તમે રચના કરી શકો. પણ એ નામની જ રચના થશે. દેશની એ છાવણી બનાવી નાખશે. મને એમાં શ્રદ્ધા નથી. આપણને ભારતીય સંસ્કૃતિ, અદિસા, સર્વોદય વગેરેમાં શ્રદ્ધા હોય તો આપણે ભૂદાન-યજ્ઞનું કામ ઉઠાવી લેવું જોઈશે. અને તો જ રચનાત્મક કામો વધી શકશે, નહીં તો તમામ કામ ઝાંખા પડી જવાનાં છે. મારી આ નિષ્ઠા પાકી થઈ એટલે જ મેં આશ્રમમાં ન રહેવાનો નિર્ણય કર્યો.

એટલે, પોતાની જાતને માધીજીના શિષ્ય માનનારાઓ વિચાર કરે કે મેં જે નિર્ણય લીધો છે તે ખરાબર છે કે નહીં. જો એ યોગ્ય હોય તો મને સમજાવો. મેં કહ્યું તેમ મારે તો રચનાત્મક કામ જ કરવું છે, મેં એ જ કામ ત્રીસ વર્ષ સુધી ક્યું પણ છે, અને તેથી મારા નિર્ણયને કારણે એને કોઈ પણ નુકસાન થવા સંભવ નથી. એમને જો મારું કામ ઠીક લાગે તો મને આમાં પૂરો સહકાર આપે. બાપુના સત્યાગ્રહમાં જેમ પોતાનાં રચનાત્મક કામો છોડીને જે રીતે અંપલાવતા હતા, મુદ્દના હુંદુભી વાગે ને લકવેધી જેમ જાણ્યો ન રહે એવા જ ઉત્સાહથી તમે સૌ આમાં સાથ આપો એવી મારી માગણી છે. ખીજાઓ પાસેથી પણ હું એ જ માગું છું કે કરી શકે એટલી મદદ આપી કરે.

કાશી, ૧૧-૯-૧૯૫૨.

શીર્ષકોનો અક્ષરાનુક્રમ

અનંતને ઊઠી સાંત પકડવું અનુચિત	૧૪૫	આ સમસ્યા આખી દુનિયાની છે	૧૭
અને સક્રિય નિષ્ક્રમ સમાજ સેવા	૫૮	એકીસાથે ધર્મસંસ્થાપનાની પ્રેરણા	૧૨૧
અમારાં ત્રણ સૂત્રો	૧૧૯	એકીસાથે ધ્યાન-ચિંતનની પ્રેરણા	૧૨૨
અમારું આંદોલન મત્સ્ય-આંદોલન છે	૧૨૫	ઇતિહાસના પાપકા ન હોયજોશી	૭૬
અલિપ્ત સેવકોની જરૂરત	૧૬૨	ઇસ્લામની દેણ	૧૪
અહિંસક ક્રાંતિ અને કાર્યદો	૬૦	જસવિ અનુરાધાન	૧૫૯
અહિંસક ક્રાંતિને સફળ બનાવો	૨૮	કતલ, કાર્યદો અને કરુણા	૩૬
અહિંસાથી નબળો પછુ સખળો		કર્તા આપણે નથી, ભગવાન છે	૧૭૪
બને છે.	૯	કબજે ઊરાવવાની પ્રવૃત્તિને ઇલાજ	૮૦
અહિંસાનો પ્રથમ સામુદાયિક પ્રયોગ	૧૩૬	કામ અને કામગાં ચોરી	૧૧૪
અહિંસાનો પ્રયોગ જ એકમાત્ર લક્ષ્ય	૨૬	કામના ત્રણ રસ્તા	૩૭
અચેત જ ગેરસમજૂતીનું મૂળ	૫૬	કામ-નિયમન પછી અર્થ-નિયમન	૧૭૫
અંત સરખો, પણ આરંભ બિન્ન	૬૨	કાયદો અહિંસાનો કે બળજબરીનો ?	૬૩
અતિથિ વ્યવસ્થા વિશે ત્રણ વિચાર	૯૯	કાયદો કેમ નથી કરતા ?	૭૮
આગની ઊલટી અંબા	૧૧૨	કાયદો ક્યારે ?	૬૨
આગની પદ્ધતિનું જ્ઞેષ્ઠમ	૧૧૩	કાયદો વાગ્યો પડે છે	૭૯
આત્માને ઓળખો	૮૩	કળપુરુષની પ્રેરણાને સાથ આપો	૨૧
આપણા દુરમન આપણામાં જ છે	૧૫૦	કિસાન, ભંડી અને રાષ્ટ્રપતિને એક જ	ન્યાય ૪૦
આપણાં બંને પાસાંનું કર્તવ્ય	૧૦૮	કેહને દલકો નથી પાડવો	૯૩
આપણી આખી રચના અપરિચિદ		કોમ્યુનિસ્ટોને	૭૩
પર ખડી છે	૧૭૨	કોમ્યુનિસ્ટોમાં વિચાર	૧૬
આપણી કસોટી	૧૭૯	કોંગ્રેસના ઉદ્દેશો	૧૨૪
આપણી ચાતુર્વર્ણ્ય કલ્પના	૧૦૯	ક્રાંતિ લેકે છે, પણ અહિંસક	૬૧
આપણી સંસ્થાઓ કાંચન-આશ્રિત		કૃતં સંપદને પારનું	૧૧૫
ન રહે	૮૭	ફતિયા સમાજના સેવકો	૧૧૦
આપણે શુદ્ધામ શી રીતે બન્યા ?	૩૯	કામના અને સમતા વચ્ચે વિરોધ નથી	૧૨૯
આપણે પશ્ચિમ પાસેથી વિજ્ઞાન		ખાસ દસ્તીની ટાંગડીમાં	૩૧
શીખવાનું છે	૧૦૯	અંબા પ્રવાહ	૧૧૭
આપણે ભૂમિપતિ નહીં, ભૂમિપુત્ર હોએડપ		અંગેઝી પ્રજડી	૯
આ બધી તેની જ પ્રેરણા	૩૩	ચિંતનની સામે સાંધી વિજ્ઞાન જરૂર પડે	
આ યુગના માર્કેટ્સ બનીએ	૧૪૨	કાલ લેખામાં નથી	૧૩૫
આશ્રમનો આશરો ઊઠાયા	૧૭૮	ચોરનો બાપ કંજુશ	૮
આશ્રમમાં મેળવણી બનાવુ છું.	૨૭	છઠ્ઠો દીકરી સમાજ	૮
આશ્રમ-અવરથમાં કાંચન મુનિનો આદર્શ	૧૭૨		

છેવટનો મુઠાખલો સામ્યવાદ	
અને સર્વોદય વચ્ચે	૨૫
જમીન અને સંપત્તિ બદલની	૭
જમીનદાર સ્વામિત્વદાન આપે	૩૮
જમીનદારી અને ફારમદારી	૧૭૦
જમીનની સાથે સાથે શુદ્ધઉદ્યોગ	૨
જમીનને દિલથી છોડો	૧૬૯
જીવન-પરિવર્તનની પ્રેરક પ્રક્રિયા	૨૦
કર છોડો ને પ્રેમ કરો	૧૪૭
તમે મહાન છો	૧૫૮
તેલ ગણામાં ચિતામણિ પ્રાપ્તિ	૪૭
ત્રણ પ્રકારનાં રાજ્ય	૧૬૦
ત્રિવિધ પરિવર્તન	૬૧
ત્રીજો પગલે સર્વસ્વ લઈ લઇશ,	૪
તેમણે દાવો	૧૧૯
દરેક જણ ખેડૂત અને	૯૭
દરેકને મોક્ષનો સરખો અધિકાર	૧૧૩
દાતાઓમાં રાખરી, મુદામા અને સર્વ	૧૧૮
પક્ષના લોકો	૬૩
દાન એટલે ન્યાય હક	૬
દાન સંવિભાગ:	૪
દાન તારી છોડો	૨૭
દિવ્ય આયુષ્યથી સન્ન થાઓ !	૬૪
દૂધાણુ પાણુ ભૂષણુ જ	૬૪
દેશવાદીઓને સહકાર માટે	
અખીલ	૧૧૭
દેશના સીમાડા વિચારને ફોફી નહો	૧૪૧
રાકે	૧૩૩
ધર્મ-ચક્ર-પ્રવર્તન	૧૬૭
ધર્મ-દષ્ટિ	૪૫
નાનકનું પુણ્યસ્મરણ	૫૭
નિગ્રહો ઉદ્દેશ : જીવનરોધન	૭૨
નિમિત્તમાત્ર બનીએ	૪૬
નિરાશ્રિતો અને મેવાતો વચ્ચે	
નૈતિકતામાં એકની જટલામાં બીજીની	૧૩૭
હાર નથી હોતી	

નૈતિક પદ્ધતિમાં અટક અક્ષા હોતી થઈ	૯૦
પચ્ચીસ લાખનો સંકલ્પ	૧૧૭
પરમેશ્વરની પ્રેરણાથી કાર્યનાં મંડાણ	૧૨૭
પરમેશ્વરની યોજના	૩૧
પશ્ચિમનો હવિર્ભાગ	૧૫
પહેલાં કરતાં આજે આપણે વધારે	
વિકસિત	૬૯
પંચવિધ કાર્યક્રમ	૫૭
પંડિતજીનું દુઃખ	૪૮
પાંચ કરોડ એકર જમીન જોઈએ	૩૦
પ્રભસૂચ-ચક્ષુ	૬૪
પ્રેમ અને વિચારની શક્તિને આવાહન	૧૮
બધા ખેતીમાં લાગ લે	૧૧૩
બધાં આ કામમાં લાગી પડે !	૧૧૬
બધી જમીન પાપથી નથી મળી	૭૪
બલિદાન-બળવાનોનું દાન	૧૬૬
બહુપત્નીત્વનો જમાનો વીતી ગયો	૧૭૬
બડખોરનું કશું ન બગડે	૯૫
બાદશાહો અપરિશ્રદ્ધી હતા	૧૧૦
ભગવાન આ કામ કરાવવા માટે છે	૧૫૬
ભગવાનની ઇચ્છા વડે બધુંયે સંભવે	૧૨
ભગવાનની યોજનામાં જ વિકેન્દ્રીકરણ	૪૩
ભગવાન બુદ્ધતા વિચારને હવે અંકુર	
ફૂટે છે	૧૩૩
ભગવાન, મારી દસ્તી જ મટાડ	૩૨
ભારતનો આદર્શ	૧૭૪
ભારત જાગે છે	૧૫૪
ભારતનો કુળુખનો રસ્તો	૧૧૫
ભારતીય સંસ્કૃતિ અને બદાન	૧૩
ભારતીય સંસ્કૃતિનું અર્થશાસ્ત્ર	૧૭૨
ભિક્ષા નહીં, હીક્ષા	૪૫
ભીખ નહી, બરીયાનો હક	૩૦
બૂદ્ધાન તરફ ભાગવાના અનેક દષ્ટિકોણ	૧૨૬
બૂદ્ધાનથી બુદ્ધિવાનોનું કલ્યાણ	૪૧
બૂદ્ધાનની અનેખી રીત	૬૯

બુદ્ધાન : પાયાનું કામ	૮૯
બુદ્ધાન મન્દીર-આંદોલન	૧૨૦
બુદ્ધાનમાં સૌ સદ્કાર આપી શકે છે	૧૬૮
ભૂમિદાનનો સંકલ્પ	૨
ભૂમિદાનમાં શ્રીમાનોનો બચાવ	૬
ભૂમિદાનચક્ષુ	૧૦
ભૂમિપુત્રનો અધિકાર	૪૪
ભૂમિ-વિતરણ શી રીતે થશે ?	૧૫૭
ભૂમિ સૌની માતા છે	૭
મનુની વાર્તા	૧૬૧
મનુષ્યનું હૃદય જળવારમાં પથરી સકે	૧૭૧
મને કશી લાલસા નથી	૯૧
મહારાજની પ્રજોત્તરી	૧૬૪
મરી શીલુ એ જ સાચો ક્ષાત્ર ધર્મ	૬૮
માનવજીવનનો હેતુ : મુક્તિ	૧૫૩
માનવીય અને પાશવિક રીતો	૭૦
માનવીય પદ્ધતિઓ જોઈએ,	
પાશવીય નહીં	૬૮
મારું જીવન-કાર્ય : અહિંસાની	
શોધ	૨૬
માલિક-પ્રધાન મન્દીર, મંત્ર-પ્રધાન	
માલિક	૧૩૨
માનિકી છોડો	૩૦
ગિતોને સેવાની સલાહ	૫૧
મુક્તિ : સમાજરૂપ બજવાનમાં વિલીન	૧૫૨
મુખર્જી રામ બગલર્જી છુરી	૧૦૨
મુસલમાનોનો પ્રેમ સ પાદન	૧૪૭
મૂઠવાદી સમાજમાં કેટલાંક માયાં	
તો કેટલાંક હાથ	૧૩૦
મોદક-પ્રિય	૯૫
મજનો ઉદ્દેશ : અંતઃશુદ્ધિ	૧૦
યંત્ર-બહિષ્કાર	૮૮
યુગ આપણા હાથમાં છે	૧૧
રામઓનો જમાનો ખોલો હવે પ્રજાનો	
જમાનો આંખો છે	૧૫૬

રામ-કામ ક્યાં વિના ક્યાંથી મને વિશ્રામ ! ૧૭૮	
રામબાણ	૧૭૯
રાષ્ટ્રીય આયોજન, યંત્ર-બહિષ્કાર,	
સત્યાગ્રહ	૮૪
રોગોનું મૂળ : અર્થ-વ્યવસ્થામાં	૩૫
લાયક હતક-પુત્ર	૧૬૯
લોકતંત્રનો સાચો અર્થ સમજાવો	૧૦૨
લોકયાત્રિક સરકાર	૫૨
વધુમાં વધુ સ્વાવલંબન	૧૦૦
વર્ણવ્યવસ્થા એટલે સમાન વેતન	૧૧૩
વર્ણવ્યવસ્થાનાં બે તત્ત્વો	૧૧૧
વર્ણવ્યવસ્થામાં પણ એ જ આદર્શ	૧૭૩
વર્ણવ્યવસ્થા : વર્ગહીન સમાજ	
રચના	૧૦૭
વળતરના પ્રશ્નો અહિંસક નિકાલ	૬૪
વામનનાં ત્રણ પગલાં	૪૭
વામનાવતાર	૪
વામનાવતાર, પરશુરામાવતાર અને	
રોમાવતાર	૧૬૬
વામનાવતારનો જન્મ	૧૭
વાણીથી નિર્દેશ : કૃતિથી સત્યાગ્રહ	૫૯
વિકેન્દ્રીકરણ દ્વારા શાસન-મુક્તિ	
તરફ	૯૮
વિચારકાંતિને મોટે ભૂમિ તૈયાર	૧૯
વિચાર-પ્રચારથી અર્થ-નિયમન	૧૭૬
વિચારશોધનનું મુખ્ય સાધન : ચરૈવેતિ	૧૬
વિજ્ઞાન અને ધર્મ વચ્ચે વિરોધ નથી	૭૦
વિશ્વયુદ્ધ કે પરિશુદ્ધ પ્રેમ !	૨૧
વેદાંતી સરકાર-લોકયાત્રિક સરકાર	૫૪
વેળ ધીત્યા પછી પરતાવો શો ? ૭૨	
વ્યક્તિગત જીવનમાં અહિંસા	૧૩૬
વ્યાપક અને સંકુચિત લાવથી સેવા	૧૪૩
વ્યાપકતા એ હિંદુ ધર્મનો આત્મા છે	૧૪૫
શક્તિનું અધિષ્ઠાન	૪૮

શાન્ત અમારું શસ્ત્ર છે	૯૬	સામ્યવાદ અને સામ્યયોગ	૮૧
સાસક અને પ્રભુ વચ્ચેની કડિરપ		સામ્યવાદથી અદકો આદર્શ	૧૭૩
સર્વોદય કાર્યકર	૧૬૩	સારો રસ્તો સફળ કરી બતાવો	૭૩
શાંતિ સેનાનાં કર્તવ્ય	૯૮	સાર્વવર્ણિક ધર્મ	૧૩૧
શુદ્ધિની આવશ્યકતા	૧૪૮	સૂતાન્ત્રિક : સર્વોદયનો બોટ	૮૬
શોષણરહિત સમાજ	૩૬	સૂરજ જેવું સતોત્રું કાર્ય	૮૧
શોષણ શી રીતે મટે ?	૧૭૧	સેક્યુલર સ્ટેટ અને દશવિધ ધર્મ	૫૨
અમિકો સાચા શ્રીમત છે	૮૩	સેવાઓનું આર્થિક મૂલ્યાંકન અશક્ય	૩૯
શ્રીમતોની અદેખાઈ ન કરો	૮૨	સેવાનું ક્ષેત્ર કયે નાનું હોય. ક્રદમ નાનું	૧૪૪
સત્ય સાડુ સાક્ષી-પુરાવાની જરૂર નથી	૧૪૯		
સત્યાગ્રહ	૯૨	સૌને મોક્ષનો અધિકાર	૩૯
સમાજને ઉચિત પ્રેરણા આપો	૬૭	સ્વતંત્રતા, સમતા અને ન્યાયની ભૂખ	૧૨૩
સમાજ-શાસ્ત્રમાં યુગ્મેષથી આગળ	૧૦૮	સ્વરાજ પછી શક્તિ સામાજિક-આર્થિક	૪૯
સમુદ્રની વૃત્તિ રાખો	૧૪૬		
સરકારી જમીન	૧૭૭	સ્વરાજ પછી સામ્યયોગ	૪૧
સરકારી દષ્ટિ સાથે મૌલિક ભેદ	૧૦૦	સ્વરાજ પહેલાં શક્તિ રાજકારણમાં	૪૮
સર્વોત્તમદ્ર કાર્ય	૭૧	હવા પાણીની પેઠે જમીન પણ	૬
સર્વત્ર વિદ્યમાન અપાર આત્મ-શક્તિ	૯૦		
સર્વાધિકારશાહી અને લોકશાહી	૧૦૧	સૌની ૬	
સર્વોદય પહેલાં સર્વનાશ જરૂરી	૧૬	હિમાલય દાનમાં આપો	૧૬૪
		હિમ્મત અને આત્મ વિશ્વાસથી આગળ	૧૭૬
સર્વોદય સમાજની જરૂર	૫૧		
સહકાર માટે પ્રાર્થના	૧૨૦	હિંદુ ધર્મ સમુદ્ર સમાન છે	૧૪૩
સંત સદા સીસ ઉપર, રામ હૃદય હોઈ ૩૨		હિંદુસ્તાનની પ્રકૃતિને અનુકૂળ	૩૪
સંતોનો વારસો	૮૦	હિંદુ કે અહિંસા નક્કી કરી લેવાની	૧૩૮
સંશોધન-કોયડાના અહિંસક ઉકેલ	૫૬		
શોધના	૨૫	હિંદુના પવિત્રામ : શુભામી અયવા	૧૩૬
સાક્ષાત્કાર	૨૫	હુનિયાને માથે જોખમ	૧૩૬
સામાજિક ક્ષેત્રે પ્રત્યેક વિશે અધ્યયન-		હિંસાના માર્ગે ભારતના દુકલ થઈ	૧૩૬
સામાજિક મુક્તિ	૧૫૧	હું ગરીબોનો તરફદાર છું	૭૯
સામ્યયોગથી ભારત જગદગુરુ	૪૪	હું જોખમ બ્રહ્મ કરી રહ્યો છું	૧૬૪
સામ્યયોગની સ્થાપના જરૂરી છે ૩૮		હું વિચાર ઠાકી બેસાડીશ નહીં	૧૬૫
		હું શાંતિ-શૈનિક તરીકે ગયો	૨૬

વિનોબા સાહિત્ય

નવા પૈસા

ગીતા-પ્રવચનો	૧૦૦
બૂદાનયસ	૧૨૫
આદ્ધના તેર દિવસ	૩૮
શુવનદષ્ટિ	૧૨૫
સ્થિતપ્રસદર્શન	૧૫૦
ઈશાવાસ્થવૃત્તિ	૬૩
સ્વરાભ્યશાસ્ત્ર	૫૦
મધુકર	૨૦૦
કાંચીની સંનિધિમાં	૬૩
વેપારીઓને ટહેલ	૧૩

હિંદી

વિચાર-પોષી	૧૦૦
ઉપનિષદોંકા અધ્યયન	૭૫
શિક્ષણ-વિચાર	૧૫૦
કાર્યકર્તા-પાથેય	૫૦
સર્વોદય ફે-આધાર	૨૫
ત્રિવેણી	૫૦
સાહિત્યકોંસે	૫૦
જ્ઞાનદેવ-ચિંતનિકા	૭૫